

ב"ה

גדילי הגדולים

בעניין מניין חוטי התכלת שבציצית

כולל מחברות

תכלת - רש"י

רשימת ראשונים אשר בדעת רש"י ותוספות,

כלפי שאלת מניין חוטי התכלת

תכלת - שאילתות

שיטתו המחודשת של בעל שאילתות,

כלפי שאלת מניין חוטי התכלת

~~

~~

~~

~ לעילוי נשמת ~

רבי יעקב בן רבי אליעזר זיידל ליפשיץ זצ"ל

נלב"ע בכ"ו תמוז - שנת תשע"ח

רבי יעקב זאב בן רבי ישראל לב זצ"ל

נלב"ע בכ"ז חשוון - שנת תשע"ט

~~

תמוז שנת תשע"ט

מהדורה קמא - אלול תשע"ג

יעקב משה שורקין

מודיעין עילית

yamoshuki@gmail.com

מבוא.....	7
לשון הספרי שלפנינו ומשמעותו.....	9
לשון הספרי כמובא במדרשים.....	10
לשון הספרי כמובא בתוספות.....	10
לשון הספרי כבכתבי היד ובשאר ראשונים ואחרונים.....	11
לשון הספרי כמובא בבבלי.....	14
שיטת מרן הבית יוסף.....	16
הגר"א ז"ל.....	17
לוח הגרסאות השונות שבספרי שלח ותצא.....	20
חוט של תכלת.....	23
תכלת רש"י, רשימת ראשונים אשר בדעת רש"י ותוספות, כלפי מניין חוטי התכלת.....	29
רש"י - היה לו לרדוף אחר תכלת.....	29
תוספות.....	31
ספר יראים.....	33
ספר מצוות גדול.....	33
ספר מצוות קטן.....	34
מיוחס לראב"ד על ספרי.....	34
מהר"ם מרוטנבורג.....	34
רא"ש.....	35
טור.....	37
הפרנס.....	37
רבינו ירוחם.....	37
מרדכי.....	37
הגהות מיימוניות.....	38
האגודה.....	38
רבינו שמחה משפירא - רבינו שמואל בר אברהם בונפנט הלוי.....	39

39.....	רי"ד
40.....	ערוגת הבשם
40.....	ספר העיטור
41.....	רבינו יהונתן
42.....	רשב"א
42.....	רבינו בחי
43.....	נימוקי יוסף
43.....	ריבב"ן
43.....	רבינו פרץ הכהן - המיוחס לרשב"א על מנחות
44.....	רבינו מיוחס
44.....	רבי עובדיה מברטנורא
44.....	ביחס אל שיטות רמב"ם וראב"ד וסייעתם
46.....	פשוטו של מקרא
48.....	על כרוספד כנפא
52.....	תכלת שאילתות
52.....	שיטת השאילתות
53.....	תועפות רא"ם
53.....	העמק שאלה – נצי"ב
54.....	כליל תכלת
57.....	שם תכלת כינוי אל ציצית
64.....	ואעשה בה ציצית
66.....	לז שצובעים בה תכלת
70.....	לבוש ארון
72.....	עולם חסד יבנה
73.....	פתילך ומטך
75.....	משא פנים
78.....	קושטא קאי

- 82..... אמת ושלום אהבו
- 83..... והחזיקו בכנף איש יהודי
- 84..... תעלה אמת מן הארץ

מבוא

לכאורה, המחלוקת שבין רש"י ותוספות ובין הראב"ד כלפי שאלת מניין חוטי התכלת, תלויה היא בחילוף גרסאות שבין הספרי פרשת שלח והספרי פרשת תצא. לכאורה, הגהת הגר"א לספרי, מכריעה היא לטובת ראב"ד, כנוסחת שלח. אף בחז"ל, לכאורה, הרי מצאנו המונח 'חוט של תכלת'. מלשון היחיד משמע ע"ד הראב"ד.

כאן ניסיון להראות שמלבד דעת רוב עצום בראשונים ואחרונים אשר כדעת רש"י ותוספות, וזוהי הפשטות והסתמא בסוגיה, הרי אף במקצת כ"י ובספרי ראשונים ואחרונים רבים, דווקא בשלח הגרסה היא מעין הנוסח בפרשת תצא, בעוד הנוסח בפרשת תצא, אין נמצא בשום ספר מקורי קדמון ע"ד האמור פר' שלח, וברובי הספרים מפורש שם מניין רש"י ותוספות. אף בעמדת אדוננו הגר"א, לכאורה המסתבר שמשנתו האחרונה היא להחזיק כדעת רש"י ותוספות. מעניין הלשוניות מתרגום ומדרשים, ישנם חילופים ושינויים, וכמה הוכחות מהופכות ופירושים אחרים.

חידוש עיקרי שלנו הוא¹ ביחס לספרי שלח, אשר מצאנוהו בספרים רבים בנוסח פרשת תצא. אף ברש"י ותוספות משמע לומר שכ"ה הנוסח בספריהם, לפי לשון העתקתם באיזו מקומן. גם בכ"י החשוב ביותר של ספרי, יראה הדבר כן.

הר' ישראל מאיר בוגרד כתב מאמר 'גרסת הספרי בחוטי תכלת, בפ' שלח ובפ' כי תצא'². דבריו הם חשובים ונחוצים, ואעפ"כ השאיר מקום למעיינים אחריו. ביחס לדעת אדוננו הגר"א ז"ל, כבר כתב רבי ישראל ברקין עיקרי הדברים³. דבריו הם פריצת דרך במחקר זה, ונהפכו בהם לדעה המקובלת והרווחת. שם מגלה הוא אשר בהגהות כ"י מיוחדות אל גר"א יוצא שחזר בו מכל הגהתו הראשונה, ובמקום לשנות של כי תצא אל שלח, ה"ה מתקן גרסת שלח להיות כמו פרשת תצא. אף מראה הוא שם, אשר דברי הגר"א בביאור רעיא מהימנא מליקוט ידוע, לא מעיקר כתבו. גם ביאורו בשולחן הערוך לסי' י"ב בזה הוא מליקוטים מאוחרים, ולא מראשית כתבו. מאמרים אחרים מביאים רשימת רוב ראשונים אשר כרש"י ותוספות דעתם, אך יש להדגיש שיטת רש"י שהוא בראשם, ועוד כי היינו הפשטות והסתמא בסוגיה הזאת, מהגמרא, מפרשים, ראשונים, אחרונים ופוסקים.

¹ עיין קונטרס רימוני תכלת שהאריך בדרכו, וכאן נקטנו דרך קצרה, ע"פ הנראה לענ"ד.

² בקונטרס 'והיה לכם לציצית', שנת תשע"ג.

³ 'ישורון' כ"ו, בעמ' תתק"ד, ויותר בקונטרס 'ביאור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת שבציצית', וע"ש לשון הגאון ר"י בלסקי זצ"ל בהסכמתו הנכבדה והמיוחדת, מלבד דבריו במקום אחר.

לשון הספרי שלפנינו ומשמעותו

ספרי פרשת שלח⁴: ועשו להם ציצית, שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו, ת"ל גדילים, מכמה גדילים אתה עושה, אין פחות משלשה, דברי בית הלל, בית שמאי אומרים, שלשה של צמר ורביעית של תכלת, והלכה כבית שמאי. במה דברים אמורים בתכלתה, אבל שיריה וגרדומיה כל שהוא:

שם פרשת כי תצא⁵: גדילים תעשה לך, למה נאמר, לפי שנאמר ועשו להם ציצית, שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו, תלמוד לומר גדילים, כמה גדילים נעשים, אין פחות משלשה חוטים, כדברי בית הלל, בית שמאי אומרים, מארבעה חוטים של תכלת, וארבעה חוטים של לבן, של ארבע ארבע אצבעות, והלכה כדברי בית שמאי, במה דברים אמורים בתחילה, אבל בשיריה ובגרדומיה כל שהוא... דבר אחר, גדילים תעשה לך, זה לבן, מנין לרבות את התכלת, תלמוד לומר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. ע"כ.

לכאורה, הספרי פ' שלח ע"ד הראב"ד, ובפ' תצא מבואר כרש"י ותוספות. וכן נראה ההבדל מספרי דפוס ראשון, מהדורות הורביץ - פינקלשטיין, הילקוט דפוס ראשון, מהדורת מוסד הר' קוק, רבינו הלל.

סימן נוסף ישנו בספרי פרשת תצא: דבר אחר, גדילים תעשה לך, זה לבן, מנין לרבות את התכלת, תלמוד לומר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. כן נמצא אף בהלכות ציצית של רש"י המובא במחזור ויטרי, שיבולי הלקט, ספר הנייר, וכ"ה בספר העיטור, ואף בלקח טוב ע"ש, ילקוט ת"ת וע"ש. מדרש הגדול. גם בכ"י ברלין הוא מופיע, ע"ש.

מכאן גם משתמע ע"ד רש"י ותוספות, כלשון המפורש ביותר בהלכות קטנות למרדכי⁶: תניא בסיפרי פרשת שלח, מה תכלת טווי ושזור, אף לבן טווי ושזור, מה תכלת שני חוטין כפולין והם ארבע, אף לבן כן: כמו"כ בתוספות מנחות⁷: וא"ת, ומנלן דבעינן ב' חוטין לבן וב' חוטין דתכלת, דילמא אגדילים קפיד קרא, אפילו חד מהאי וג' מהאי, ויש לומר, כיון דתרי מיני בעי רחמנא, סברא הוא שיהיו שוין...

גם בס' ערוגת הבשם⁸: ובלקח טוב ראיתי, גדילים תעשה לך, זה לבן, ומניין להביא את התכלת, שני ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. ומשגה הוא, מדאמ' בר' התכלת, כת' הכנף וכת' פתיל תכלת, אלמ' דלבן מעל ציצית הכנף נפיק, ולא מגדילים, ותו, אי גדילי' תעשה לך דווקא אלבן, א"כ הא דנפק' לן מניין חוטין מלשון גדילים, היינו מלבן ח' חוטין בלא תכלת. וזה יש לדחות, דהא דנפק' לן מלשו' גדילי' ד' חוטי', היינו קצרים שהם ב' ארוכים, ומדאמרה תו' תן לבן בציצית ותן תכלת, ב' מהלבן ב' א' [= ארוכים] שהם ד' קצרי', אף תכלת ב' ארוכין שהם ד' קצרי'.

במחקר אף ידוע להבחין בין ספרי במדבר וספרי דברים, אשר שני ספרים נפרדים הם, מבתי מדרש שונים, בתבניות שונות ובסגנונות מסוימות, מובחנות ונבדלות. אך כאן ניכר מתוך קרבה הלשונית שבספרי, שבעצם מדובר בברייתא אחת, אשר מתעדת מחלוקת אשר בין הבתים, ב"ש עם ב"ה,

⁴ פיסקא קט"ו.

⁵ פיסקא רל"ד.

⁶ פרק התכלת רמז תתק"מ.

⁷ ל"ח א'.

⁸ ג' עמ' 213.

ובאמת כשבודקים ובוחנים וסוקרים נוסחאות שונות, מסתבר שישנם גם פנים להכריע בין הצדדים, וכפי שיבואר בהמשך.

לשון הספרי כמובא במדרשים

פסיקתא זוטרתא⁹, פרשת שלח לך: ועשו להם ציצית. שומע אני ועשו חוט אחד בפני עצמו ת"ל גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך. אין גדיל פחות משלשה. דברי בית הלל. בית שמאי אומרים שלשה של צמר (וארבעה) של תכלת והלכה כבית שמאי. בד"א (בתלתליה) אבל שיריה וגרדומיה כל שהוא.

ילקוט שמעוני פרשת שלח¹⁰: ועשו להם ציצית שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמה ת"ל גדילים תעשה כמה גדילים אתה עושה אין פחות משלשה דברי ב"ה, וב"ש אומרים שלשה של צמר (וארבעה) [ורביעית] של תכלת והלכה כדברי ב"ש, בד"א בתחלה אבל שיריה וגרדומיה כל שהוא...

שם פרשת כי תצא¹¹: גדילים תעשה לך למה נאמר, לפי שנאמר ועשו להם ציצית שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו, ת"ל גדילים, כמה גדילים נעשים אין גדיל פחות משלש חוטין כדברי ב"ה, וב"ש אומרים מארבע חוטין של תכלת וארבע חוטין של לבן של ארבע אצבעות, והלכה כדברי ב"ש, בד"א בתחלה אבל בשיריה ובגרדומיה כל שהוא, דבר אחר גדילים תעשה לך זה לבן, מנין לרבות את התכלת, ת"ל ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת...

לשון הספרי כמובא בתוספות

תוספות מסכת מנחות¹²: וא"ת, ומנלן דבעינן ב' חוטין לבן וב' חוטין דתכלת, דילמא אגדילים קפיד קרא, אפילו חד מהאי וג' מהאי, ויש לומר, כיון דתרי מיני בעי רחמנא, סברא הוא שיהיו שוין, ועוד, פתיל תכלת כתיב, ופתיל משמע תרי, כדדרשינן פרק בא לו, וקיצץ פתילים, פתיל שנים, פתילים ד', ולבן נמי לא פחות מתרי, דקדיש טפי, כדאמרינן בגמרא דמתחיל בלבן ומסיים בלבן, דמעלין בקודש ולא מורידין, ומיהו טעם זה דפתיל לא יתכן, דבפרק בא לו משמע וקיצץ דמקצץ אחד לשנים, והכא על כרחין לא משמע תרי, כדמוכח בספרי בפרשת [שלח] לך ובפרשת כי תצא, ועשו להם ציצית, שומע אני חוט אחד בפני עצמו, ת"ל גדילים, כמה גדילים נעשין, אין [גדיל] פחות משלשה חוטין, כדברי בית הלל, משמע דמפתיל לא הוה שמעינן אלא חד, ועוד דאי פתיל משמע תרי, והכנף מין כנף לכל הפחות חד, א"כ בלא גדילים נמי תיפוק ליה תלתא, וצריך לומר שחולק על הש"ס שלנו, דמשמע דחד מתכלת מהני, ומה שאנו כופלים הד' לח', סמכינן אהא דאמרינן לקמן, רב אחא בר יעקב רמי ד', ועייף להו מיעף, ומעיייל להו בגלימא, ואביק להו כו', עד מר בריה דרבנא עביד כי דידן, ופירש בקונטרס דלא אביק להו, ועוד תניא בספרי, ב"ש אומרים, ד' של צמר וד' של תכלת, ואם תאמר, היא גופה מנלן שצריך לכופלן, ואי הוה מפרשינן עשה גדיל ופותליהו מתוכו, היינו שצריך לפותלו כעין פתילה שהיא כפולה, ניחא, אבל בקונט' לא פירש כן, ושם אפרש...

⁹ לקח טוב.

¹⁰ רמז תש"נ.

¹¹ רמז תתקל"ג.

¹² ל"ח א'.

וכן משמע קצת בספרי בפרשת גדילים¹³, בד"א בתחילה, אבל בשירים גרדומים כל שהוא, משמע דאגדילים קאי, וכן נראה להוכיח משם שהקשר הוא מן הד' אל הד'... דבשלמא אי מן הד' לד', כשנפסק האחד מד' ואינו מקשר, סותר הקשר, וי"ל דהכי קאמר, דמסתמא (כשיעור, דאי מד') אכתי קיימא (תלתא), אבל אחד תו לא קאי.

וכן משמע בספרי¹⁴, ועשו להם, שומע אני יעשה אותן אחד בפני עצמו, תלמוד לומר גדילים, מכמה גדיל אחד נעשית, אין פחות משלשה, דברי ב"ה, ב"ש אומרים, ד' של תכלת ד' של צמר, (אכן) כי דייקת בה משמע דב"ה דרשי גדילים ואכל גדיל קיימי, והשתא הויא דומיא דבית שמאי דאיירי בתכלת ובלבן, ומיהו בספרי איכא דאמרי שנים של לבן ואחד של תכלת...

בית שמאי אומרים ארבע... וכן משמע בספרי בפרשת כי תצא, גדילים למה נאמר, לפי שנאמר ועשו להם ציצית, שומע אני יעשה חוט א' בפני עצמו, ת"ל גדילים, כמה גדיל נעשית, אין פחות משלשה חוטין, כדברי בית הלל, ובית שמאי אומרים, מארבע חוטין של תכלת, וארבעה של לבן, על ארבע ארבע אצבעות.

תוספות מס' בכורות¹⁵: כמה חוטין הוא נותן, ב"ש אומרים ארבעה - צריך לדקדק אם ד' בין הכל או ארבע ללבן וד' לתכלת, וגם אם מיירי קודם כפילות, דכי מעייפי הוי שיתסר, והוו השתא הנך ח' חוטין דעבדינן לשם לבן, פירוש, דכבית שמאי פסקין בהתכלת, ואם נפסק אחד מהם פסול, ואף על גב דמכשרין דאגרדום תכלת וקם אלבן דהני כולהו לשם לבן הם, וזו משמע בספרי בפרשת כי תצא, דארבע חוטין לכל מין ומין קאמר, דקתני התם, כמה גדילים נעשות, אין פחות משלשה חוטין, כדברי בית הלל, בית שמאי אומרים, ד' חוטין של תכלת, וארבעה של לבן, על ד' אצבעות, והלכה כדברי בית שמאי, ומיהו מהאי דהתכלת, רבי ירמיה מדיפתי רמי תמניא דאינון שתסרי, מר בריה דרבינא עביד כי דידן, משמע שרובם עושים כמר בריה דרבינא, ושמא היה מפרש ארבע ללבן וארבע לתכלת דקאמרי בית שמאי, היינו לבתר דעייפינהו, דהיינו שנים מכל מין קודם שנכפלו, ולפי זה, מה שאנו עושין עכשיו, הוי פלגא לשם לבן ופלגא לשם תכלת, ומיהו שלשה דקאמרי בית הלל, על כרחינו קודם שנכפלו, דג' לא משכחת לאחר שנכפלו, ולא הוי השתא דומיא דד' לב"ש. כמה... וכך משמע וד' של לבן על ד' אצבעות...

אף בשם תוספות כתב בהלכות קטנות למרדכי¹⁶: התכלת הלבן אינו מעכב התכלת, והתכלת אינו מעכב הלבן, פירש"י ז"ל, שהיו נותנין בטלית שני חוטי לבן, מפני שהוא מין כנף, והיה כופלן לד', וכן של תכלת, ותניא (בספרי), בית שמאי אומרים, ארבע חוטין של תכלת וארבע חוטין של לבן, וקיימא לן כבית שמאי בהא, כדפסק רב פפא כבית שמאי לקמן בפירקין [תוס']...

לשון הספרי ככתבי היד ובשאר ראשונים ואחרונים

מהנוסח בספרי כ"י ברלין, הנמצא בפר' שלח, ובפרשת תצא אינו גורס כלל לעניין הזה, נראה הדבר כראב"ד, ואף בלקח טוב, ובילקוט ת"ת, נשמט לשון הספרי פרשת תצא, אלא שבילקוט ת"ת נמצא בשלח ע"ד רש"י ותוספות, כדלקמן. רבינו הלל ג"כ גריס בפרשת תצא, באופן השולל לראיית רש"י

¹³ ל"ח ב'.

¹⁴ מ"א ב'.

¹⁵ ל"ט ב'.

¹⁶ פרק התכלת רמז תתקל"ט.

ותוספות, אך גורס ג"כ למדרש של גדילים... זה לבן, מנין לרבות את התכלת, תלמוד לומר... ומפרש: זה לבן. דהיינו חוטי לבן, ומטילין בטלית: מנין לרבות את התכלת. דהיינו דמטילין חוט תכלת בטלית, ת"ל וכו': הרי משמע דעת ר"ה כראב"ד. מ"מ, מצד גרסתו בספרי שם, משמע ע"ד דברינו הנ"ל.

מכ"י אוקספורד¹⁷ משתמע לכאורה חידוש גדול, שגורס גם בשלח ע"ד תצא. א"כ, כנים רש"י תוספות, ואין סמך לראב"ד מהספרי כלל. אך באמת אין כאן חידוש, לפי שכ"ה נוסחת תוספות ועוד ראשונים רבים, ואין העולם שם לב לכך.

כך בהלכות ציצית לרש"י, העתיקן המחזור ויטרי¹⁸, שם נאמר: וכמה חוטין הוא נותן. ב"ה אומר שלשה. ולפי שנאמר ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם. שומע אני יעשה חוט בפני עצמו ויכרוך עליו אחד. ת"ל גדילים. וכמה גדילים נעשית. אין גדילים פחות משנים. דברי ב"ה. ב"ש אומר מד' חוטין. גדיל שנים. גדילים ארבעה. והלכה כב"ש: וכבר נכנסו זקני ב"ש וזקני ב"ה לעליית יוחנן בן בתירא ואמרו ציצית אין לו שיעור למעלה. שמוסיף והולך כל מה שירצה. אבל יש לו שיעור למטה...

ודאי שמעתיק כאן הספרי, אך לא מפורש מאיזו פרשה, ולכאורה נוכל לדחות שזוהי מפרשת תצא, אך לשון ההמשך בסמוך 'כבר נכנסו'... מופיע בשלח בלבד. הנוסח בגמ' מנחות 'כבר עלו' הוא. בפרשת תצא, אין המעשה נזכר כלל. מכאן נלמד גרסת רש"י גופו בספרי שלח, ועיין.

ע"ד כ"י אוקספורד, כן נמצא מפורש בספר העיטור¹⁹: ומה שאמר רבינו יעקב ז"ל, כל לבן שבאותן הלכות פשתן היא, תמי' לן טובא, דהא גרסינן בפ' ועשו להם ציצת [בספרי²⁰], בש"א ארבעה של תכלת, וארבעה של לבן צמר, ובמשנה תורה בפ' גדילים, בש"א ד' של תכלת וד' של לבן, הרי לבן ששנינו צמר הוא...

מסתבר שלשון העיטור: איתבי' מהאי גירסא בספרי... אינו ר"ל שלפניו הייתה נוסחה נוספת ואחרת, אחרי שלעיל כתב בלשון הזה: ומה שאמר רבינו יעקב ז"ל, כל לבן שבאותן הלכות פשתן היא, תמי'

¹⁷ כותר: ספרי. מקור/בעלים: The Bodleian Libraries, University of Oxford Oxford England Ms. Marshall Or. 24 סוג הכתיבה: אשכנזית. שנה: נ"א (1291) הערות: בכה": "ספרי" הסוף חסר. תואר ע"י מ' כהנא, אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר (ירושלים, תשמ"ב), לפי דעתו חסרים קונטרס אחד או שנים בתחילת דברים. שימש במהדורתו של ל' פינקלשטיין לספרי על דברים (ברלין 1935-1939, ניו יורק 1969). דפים 307, 379 ו-395 כבתיבה שונה. קולופונים של מעתיק רוב כה"י, בסוף פסיקתא דרב כהנא (דף 27ב): "חסלת פסקתא דרב כהנא ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה חזק ונתחזק אני יהוצדק ב"ר אלחנן כח"י שלמתי וסימתי כל הספר ... בששי בשבת תשעה ועשרים יום לירח אדר שנת חמשים ואחת לפרט לאלף ששי". מספר דפים נכתבו בכתיבות אשכנזיות אחרות מהמאה ה-14 ברובם ע"י "אברהם" (דף 230ב). דפים 307, 379 ו-387 כבתיבה המאוחרת. בסוף המכילתא (דף 154ב): "סליק מכלתא כולה ואית בה מסכתא ט ... חזק ונתחזק הנני יהוצדק בר אלחנן כח"י כתבתי זה הספר אל האשל הגדול ... מורי רבינו הרב רבי אהרן ב"ר אליעזר זצ"ל", השם "יהוצדק" מסומן (דף 61ב). רוב כה"י נכתב בכתיבה אשכנזית אולי באיטליה ע"י המעתיק שכתב שני קולופונים.

¹⁸ סימן תק"ט. ע"ע בס' הפרדס. אף בספר שבולי הלקט הלכות ציצית - הלכות ציצית של רבינו שלמה זצ"ל: וכמה חוטין הוא נותן, בית הלל אומרים שלשה, לפי שנאמר ועשו להם ציצית, שומע אני יעשה חוט בפני עצמו, ויכרוך עליו אחרים, ת"ל גדילים, כמה גדילים הוא עושה, אין גדילים פחות משנים, דברי בית הלל, בית שמאי אומרים, מד' חוטין, גדיל שנים גדילים ארבע, והלכה כבית שמאי, וכבר נכנסו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לעליית יוחנן בן בתירא, ואמרו ציצית אין לה שיעור למעלה, שמוסיף והולך כל מה שירצה, אבל יש לה שיעור למטה.

¹⁹ הלכות ציצית.

²⁰ שם: בספרא.

לן טובא, דהא גרסינן בפ' ועשו להם ציצת [בספרי], בש"א ארבעה של תכלת וארבעה של לבן צמר, ובמשנה תורה בפ' גדילים בש"א ד' של תכלת וד' של לבן, הרי לבן ששנינו צמר הוא... החלק השני עשייתו. ת"ר, כמה חוטין הוא נותן, בש"א, ד' ב' חוטין תכלת וב' חוטין לבן וכופלן לח', והם ד' תכלת וד' לבן, דדרשו גדיל גדילים, אלא גדילים ב' ופתיל תכלת א', הרי הן ג', [בספרי], כמה גדילים, אין פחות מג' כדברי ב"ה, בש"א ד' חוטין של תכלת וד' של לבן של ד' ד' אצבעות, והלכה כדברי ב"ש...

רק כלשונו הנ"ל: דהא גרסינן בפ' ועשו להם ציצת [בספרי]... ומשום דבספרי גרסינן הלכה כב"ש... כדגרסינן [בספרי], ועשו להם ציצת, שומע אני בלי ציצת?... והא דגרסינן [בספרי] ד' ולא ה' ולא ו'... גרסינן בספרי, ונתנו על ציצת, על מקום הארג... כדגרסינן בספרי, כסותך פרט לסדין...²¹ כדגרסינן [בספרי] תולמ"ה... וה"ג בספרי, ר"א אמר גזירה אחרינא, משום כסות לילה... גרסינן בספרי, מנין שלא [ייתן] באמצע בגד... והא דגרסינן בספרי בפרשת ועשו להם ציצת, ובפ' גדילים תעשה לך, על ארבע... מסתב' לן דה"ג... ול"ג בעלת חמש... כסותך פרט ללבד... ובספר אחר מצאתי כסותך לבד... וכן עיקר... ע"כ. הרי שרוב אזכרותיו מספרי הם בלשון 'גרסה', ובפרט שכאן נמצא בגמרא שלנו מעין הבריייתא זו בגרסה השונה.

אף במיוחס לראב"ד, מפורש בנוסח זה, וגם מנושא זה²² הוכחה נגד המייחסים פי' הזה לראב"ד. גם בילקוט ת"ת²³ כ"ה, וכ"ה ביסוד משנה תורה²⁴, הרי מקורות רבים אל גרסה הזו²⁵, ואף מצאנו ראינו במרדכי הנזכר גרסה נפלאה ויחידאית: תניא בסיפרי פרשת שלח, מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור, מה תכלת שני חוטין כפולין והם ארבע אף לבן כן:

רבים מספרים אחרים²⁶ אשר גורסים בב"ש שבפר' שלח לך לתיבת 'שלשה', הנה הם ממשיכים 'וארבעה של תכלת', ולכאורה היא ט"ס מתיבת 'ורביעית' כמפורש בספרים אחרים, מאחר שכנראה קיצרו הסופרים וכתבו וד' במקום 'ורביעית', ואח"כ באו סופרים אחרים ופתרו 'וארבעה', ולפי דברינו,

²¹ הנמצא שם: וה"ג בספרי אמר רב אסי... אולי היא ט"ס, שאיננו בספרי שלנו, ולשונו מתמיה, ועיין גמ' מנחות מ' א'.

²² ע' לקמן לשונו המפורש ע"ד רש"י ותוספות.

²³ הוא מבעל מחבר תורת המנחה: ר' יעקב ב"ר חננאל סקילי (או צקלי) היה מחכמי ספרד בסוף המאה הראשונה לאלף השישי (המאה ה"ד), מתלמידי הרשב"א. כנראה שמקורה של משפחתו בסיציליה, וזהו מקור שמה. נראה שבהמשך עבר לא"י ולשכנותיה, ואולי בסוף ימיו היה בבבל...

²⁴ ה"ה לרבי יהודה בן משה אלבוטני, ראש ישיבה ומקובל, לפני ה'רס"ט (1509) - ה'ר"פ (1520). היה בנו של רבי משה, שהיה מחכמי ליסבון בירת פורטוגל, ונכדו של רבי יוסף אבן חיון, שהיה מגדולי פרשני המקרא בפורטוגל. רבי יהודה עלה לירושלים, ובחודש סיון ה'רס"ט (1509) חתם יחד עם בני הישיבה בירושלים על תקנה שנועדה לשחרר את תלמידי החכמים מתשלומי מיסים. אחרי רבי יעקב מטרייל כיהן כראש הישיבה בירושלים, ואת מקומו אחרי מילא רבי ישראל מפירושא. חיבר מספר ספרים בהלכה ובקבלה, וכמעט כולם נשארו בכתב יד. כמה מספריו הם על הרמב"ם, והם "יסוד משנה תורה", "מורה המשנה", ו"ספר ישועות", שחלקם נדפס בתוך מהדורות המשנה הנפוצות שנדפסו לראשונה בוילנה. ספרו החשוב בקבלה הוא "סולם העלייה", שההקדמה ושלושה פרקים ממנו נדפסו על ידי גרשום שלום ב"קרית ספר" שנים ב' ו"ב, ופרק נוסף נדפס בנספחים לספר "כתבי יד בקבלה". דרכו בקבלה היא בדרך הקבלה האקסטטית, בדרכו של רבי אברהם אבולעפיה. משערים שנפטר בשנת ה'ר"פ (1520).

²⁵ ולזה נתכוון הגר"א בהגהתו האחרונה, וכדלק'.

²⁶ כ"ה אף בכ"י אחר מרומי, המובא בקונטרס רימוני תכלת.

נוכל להסתפק עוד ולומר שמא לכתחילה נאמר 'ארבעה של לבן וארבעה של תכלת', ואחר כך נשאר רק 'ארבעה של תכלת', ועיין.

נוסחת כ"י וטיקן – רומי שם מכרעת, כפי החוקרים²⁷ אשר כ"י הזה הינו מובחר ועולה על כולם. מאידך, בפרשת שלח אין הנוסח ברור שם. נראה השמטת תיבה האחת והיותר משמעותית אצל ב"ש. ייתכן הדבר שע"כ נמחק, כי משתבש אחד מחק תיבה המקורית שם, ועיין. השאלה היא, מאחר שמדובר בכ"י משובח ומפואר כ"כ, כיצד השתבש ג"כ כ"כ, לכתוב 'ארבעה' ולא 'רביעית', כמו בספרים מוטעים אחרים, ודוחק לומר שאף בארזים נפלה השלהבת, אלא מכאן נראה הדבר שגרס ע"ד כ"י אוקספורד וחבריו בשלח דוגמת תצא 'ארבעה וארבעה', והמשתבש ע"פ גרסה האחרת, מחק 'ארבעה' הראשון. נוכל לומר ג"כ, כי ה'שלשה' המופיע בב"ש לספרים רבים, מוצאו בשרבוב שגוי מתיבות 'של צמר' או בכתוב 'שלצמר', שמתבטל 'של' נעשה ה'שלש' או ה'שלשה'. וי"א שארבעה היינו רביעית, ודוחק. נוסחת כ"י לונדון לפרשת תצא, לכאורה הינה חסרה.

היוצא מכל אלו הדברים, אשר אין ספר אחד המנסח בפרשת תצא מעין גרסת שלח, ויש רבים מנסחים בשלח נוסחת תצא. אך בפרשת תצא יש שאין גורסים לעיקר דיבור זה, וכנ"ל. ממילא, אם יש להשוות בין החלוקים, מסתמא יש להגיה הא דפר' שלח, ולא שבפרשת תצא.

מעניין הוא, אשר בימינו הכותבים לתמוך בצדק כדעת רש"י תוספות, שאין האדם יוצא ידי מצוות תכלת אלא בב' שהם ד' חוטי תכלת, מטעימים ומנמקים²⁸ אשר רוב ראשונים בדעה הזאת, מכל ארצות מוצאם, ולא דווקא מאשכנז או מצרפת, ארצות רש"י ותוספות ושכניהם, אלא אף מאיטליה ומפרובנס ומספרד, והנה נכון בדבר גם לענין גרסת ספרי פרשת שלח. הרי מלבד מרש"י ובעלי התוספות אשר בצרפת, ראינו העיטור מפרובנס, וילקוט ת"ת מספרד, ויסוד משנה תורה, ומרכבת המשנה, הכול מארצות מזרח, ועוד. כ"י אוקספורד מיוחס לאיטליה, ועיין.

לשון הספרי כמובא בבבלי

גם בגמ' מנחות²⁹: ת"ר: כמה חוטין הוא נותן? ב"ש אומרים: ד', וב"ה אומרים: ג'. וכמה תהא משולשת? ב"ש אומרים: ד', וב"ה אומרים: ג'; וג' שבית הלל אומרים, אחת מארבע בטפח של כל אדם. אמר רב פפא: טפח דאורייתא - ד' בגודל, שית בקטנה, חמש בתילתא. אמר רב הונא: ד' בתוך ד' ומשולשת ד', ורב יהודה אמר: ג' בתוך ג' משולשת ג'. אמר רב פפא, הלכתא: ד' בתוך שלש משולשת ארבע. אף בגמרא בכורות³⁰: תנא: אצבע שאמרו - אחד מארבעה בטפח של כל האדם. למאי הלכתא? אמר רבה: לענין תכלת; דתניא, כמה חוטין הוא נותן? ב"ש אומרים: ארבעה, וב"ה

²⁷ לדוגמא, עי' אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר בעמ' 116. תחת כותרת 'ספרי במדבר - מהדורה מבוארת': נוסח הפנים של המהדורה החדשה מבוסס על כ"י וטיקן 32, בכיר כתבי היד של הספרי, השונה במקומות רבים מנוסח המהדורה הקודמת. נוסחאות המהדורה החדשה שופכות לעתים מזומנות אור חדש על דרשותיו והלכותיו של הספרי... א"ה: מהדורת כהנא אינה נמצאת כעת ת"י. אף בספר 'מדרש ואגדה', עמ' 743: זהו כ"י הוותיקן מס' 32 (הכולל גם את ויקרא רבה ואת ספרי דברים), כנראה בן המאה האחת עשרה, והוא כתב היד הקדום ביותר של הספרי שיש היום בעולם. הוא נחשב על ידי החוקרים לכתב היד החשוב ביותר של ספרי במדבר וספרי דברים...

²⁸ ישורון כ"ו, בעמ' תתקי"א.

²⁹ מ"א ב'.

³⁰ ל"ט ב'.

אומרים: שלשה. וכמה תהא משולשת? ב"ש אומרים: ארבעה, וב"ה אומרים: שלשה ושליש, שב"ה אומרים: אחד מארבע בטפח של כל אדם.

נוסח זה, הננו מתקיים אף בעדי הנוסח האחרים בהחלט. אין ספק כי מדובר בברייתא אחת שבספרי, כשנוסח הנמסר בבלי, משמר יסוד המחלוקת ועיקרה. המתברר כתורף ברייתא זו הוא, שבש"א ארבעה, וב"ה אומרים שלשה, ובכן אין מקום לגרוס אצל ב"ש 'שלשה'. ועוד, כי הנוסח בתצא מבואר כתוספת דברים, אשר בה"א שלשה ובש"א ארבעה, ומרחיב ביאור דעתם, אשר קיימא לן הכי, שכוונתם לד' תכלת וד' לבן.

מאידך, קשה הנוסח בשלח, האומר שבה"א 'שלשה', וב"ש ג"כ סובר כן, רק שמוסיפים 'רביעית תכלת', והא אף ב"ה מודים במצוות תכלת, אלא א"כ נאמר שהתכלת כלולה היא בשלשה, והיו ב"ש צ"ל 'ארבעה', וא"צ להזכיר תכלת. כאן לא תוכל לומר כי הרחבה היא לפירוש בדבריהם, מאחר שלגרסה הזו, הרי כל מחלוקתם ברביעית.

שיטת מרן הבית יוסף

בבית יוסף³¹: והתוספות כתבו בריש פרק התכלת, דבספרי משמע הכי דפתיל תכלת חד חוט, אלא שהם סוברים דפליג אתלמודא דידן. ע"כ. השיג עליו בעמק הנצי"ב בספרי פרשת תצא³²: ובש"א מד' חוטים של תכלת כו'. כן גיר' התוס' בכ"מ, ומזה הוא דלמדו דשני חוטין של תכלת. והא שכתבו במנחות ל"ח א' בד"ה התכלת כו', וצ"ל דהספרי חולק על הש"ס שלנו, דמשמע דחד מתכלת מהני, כוונתם לב"ה דסובר ג' חוטין דמיירי שם, ולא כדמשמע מהב"י סי"א דהתוס' סוברים דהספרי חולק באמת, שהם לא כתבו שום ראיה מהגמ' לדבריהם ז"ל נגד הספרי. ועוד איך יחלוק הספרי, הא בדברי ב"ש מבואר כדבריהם, והלכה כב"ש, אלא כדפי'. ומכ"מ יש להביא ראיה לדבריהם ז"ל, מהא דאי שם דף מ"ב א', רב אחא ב"י רמי ד' ומיעף להו כו', קסבר בעיין תמניא בגלימא, כי היכי דליהווי גדיל גדילים במקום פתיל. והנה גדיל גדילים הם ד', ומאי בעי תמניא. אלא כמו דבעינן מלבן בעינן מתכלת כמש"כ התוס' שם, אלמא דשיעור תכלת כמו לבן, ונחלקו האמוראים שם בפ' הברייתא, אי ד' חוטין של לבן וד' חוטין של תכלת, אחר הכפל או קודם הכפל, כמש"כ התוס' בבכורות דף ל"ט ב' ד"ה כמה. אבל הרמב"ם והראב"ד ז"ל פ"ג מהל' ציצית סברי דתכלת לא היה אלא חוט אחד, כדכתיב פתיל תכלת, אלא שנחלקו אי כל החוט היה צבוע תכלת או חציו, וגירסתם היה בספרי כדאי' בפ' שלח, שלשה של לבן וד' של תכלת...

גם מדבריו משמע להשוות דברי הספרי שם לכאן ע"פ התוספות. כן נראה לדעתו השוואת דברי הספרי כאן לשם בדעת רמב"ם וראב"ד, וזה הדבר אינו מסתבר, מאחר שלא מצינו בספר כ"ש שמצוי כן. נוכל לומר כי הם ניסחו בפרשת תצא מעין רבינו הלל או ס"א של"ג דיבור זה.

הפירוש שלו לדברי התוספות מסתבר מאוד, והרי העתיקו פעמיים בפירוש ללשון הספרי שלח ע"פ גרסתם בב"ש שאומרים ד', כי הכלל שפתיחת 'ועשו להם' בפרשת 'ועשו להם' מופיעה, ולא בפר' גדילים. אף 'צמר' במקום 'לבן' הוא לשונם בשלח בלבד, כמפורש גם בכל ספרינו, וכדברי העיטור בפירוש. גם 'יסוד משנה תורה', הא אומר שניהם בדיבור אחד, וע"ש.

במקום אחד³³ כתבו התוספות: וצריך לומר שחולק על הש"ס שלנו, דמשמע דחד מתכלת מהני... ובמקום אחר³⁴ כתבו: ומיהו בספרי איכא דאמרי שנים של לבן ואחד של תכלת, ע"כ, ולכאורה הא לא מצינו בספרינו מי שאומר דבר זה, ואף בהעתקות תוספות אין נמצא, אך כלשון הנצי"ב: כוונתם לב"ה דסובר ג' חוטין דמיירי שם, אשר ממילא יוצא שב"ה חולקים לחוטים בעניין הזה.

הבית יוסף כאן אזיל לטעמו בכסף משנה³⁵: כתב הראב"ד, א"א, טעות הוא זה, אלא השנים של תכלת והששה לבנים, עכ"ל. וכדבריו כתבו התוספות, וטעמו של רבינו מדכתיב פתיל תכלת פתיל חד משמע, וכ"כ בתשובה לחכמי לוניל, והכי משמע בספרי:

³¹ אורח חיים סימן י"א. ע"ע בתוספות יו"ט.

³² וע"ע ביד בנימין למנחות, א' עמ' רס"ט.

³³ מנחות ל"ח א'.

³⁴ מנחות מ"א ב'.

³⁵ הלכות ציצית פרק א' הלכה ו'.

השיג עליו מרכבת המשנה (אלפנדרי)³⁶: גם מ"ש 'והכי איתא בספרי'. לא מצאתי שום משמעות בסיפרי שמשמע מדבריו של תכלת חוט אחד משמנה חוטין די, דהא זהו לשון הסיפרי בפרשת שלח, ועשו להם ציצית, שומע אני יעשה חוט בפני עצמו, ת"ל גדילים, ואי מלשון זה כתב רבינו המחבר ז"ל דמשמע חוט אחד, אחר המחילה, אין שום משמעות שפתיל משמע חוט אחד משמנה חוטין, אלא חוט אחד שלם עב כופלו יחשב לשנים, שכן הוא מוכרח, שאחר זה אמרו, מכמה גדילים אתה עושה, אין פחות מג' כדברי בית הלל, ובית שמאי אומרים מארבעה חוטין של תכלת וארבעה של לבן והלכה כב"ש, הרי נראה שפירוש פתיל אחד היינו חוט אחד ארוך שהם שנים בכפילה, אבל לומר שהוא חוט אחד משמנה, לא משמע, ועיין שם בתוספות, וזהו דעת הראב"ד ז"ל, אלא השנים של לבן והשנים של תכלת כפי גרסתינו, והיינו ארבעה של תכלת וארבעה של לבן שהם שמנה, או כפי גרסת מרן ז"ל, שהם שנים של תכלת והששה של לבן, היינו פתיל אחד ארוך שבכופלו יהיו שנים. אלא שלזה נמי קשה, שבסיפרי אמרו, בש"א מארבעה של תכלת [וארבעה]³⁷ של לבן, נראה שהגרסא הנכונה בדברי הראב"ד ז"ל הוא שנים של תכלת ושנים של לבן, היינו ארבעה של תכלת וארבעה של לבן שאמרו בסיפרי, כן נ"ל.

הגר"א ז"ל

ביאור הגר"א אורח חיים סימן י"א³⁸: מנין כו'. שם מר בריה דרבינא כו', וע' רש"י ד"ה כדידן. וכמ"ש בספרי, ובש"א מד' חוטין של תכלת וד' חוטין של לבן, והיינו אחר שכפלו, תוס' מ"א ב' ד"ה ב"ש. וקי"ל כב"ש כמ"ש בגמרא שם. ואף על גב דל"ל תכלת, מטיל לבן במקום תכלת, כמ"ש ל"ח ב' אין לו תכלת כו', וכ"מ שם מ"א ב', ל"ק כאן כו', וכמ"ש רש"י ותוס' שם במתניתין ר"פ ל"ח א', וכ"מ בגמרא שם מ"ם א', דפריך ולא יהא אלא לבן כו'.

סימן י"ב³⁹: ולר"ת כו'. תוס' הנ"ל, כפי' דאי איגרדום תכלת כו', אפי' נשאר כדי עניבה, וכשיטתם, דנותן ד' חוטין תכלת וד' לבן, וע"ש ל"ח א' ד"ה התכלת כו', ומ"א ב' בד"ה בש"א ארבע טעמא כו'.

---

³⁶ הלכות ציצית פרק א'. משם לספר 'יצחק ירנן': וכתב עוד מרן ז"ל, וטעמו של רבינו, מדכתיב פתיל תכלת, פתיל חד משמע, והכי משמע בספרי. וראיתי להרב מרכבת המשנה נר"ו דהקשה, דהכי משמע מהספרי דאחד משמונה של תכלת די, והא מ"ש עוד הסיפרי אין פחות מג' חוטין לדעת בית הלל וד' לדעת בית שמאי, וג' חוטין לב"ה הם השלמים דהיינו ו', וא"כ חוט אחד דאמר תחילה הוי ג"כ שלם דהיינו ב', וכן אף אנו נמי תנינן בתוספות בכורות דף ט"ל ע"ב סוף ד"ה כמה ז"ל, ומיהו ג' דקאמרי ב"ה, על כרחינו קודם שנכפלו, דג' לא משכחת לאחר שנכפלו וכו', וא"כ קשה, איך הוי רבינו כהספרי.

רבי אהרן אלפאנדרי - נולד בשנת תס"א (1701), נפטר בשנת תקל"ד. - רבי אהרן נולד בעיר איזמיר שבתורכיה בשנת תס"א, לאביו רבי משה אלפאנדרי. [רבי אהרן הוא נכדו של רבי חיים אלפאנדרי הזקן]. מרביתו: רבי ברזילי יעב"ץ בעל "לשון ערומים" ורבי בנימין ב"ר שלמה הלוי - אב בית הדין באיזמיר. כן נשא ונתן בהלכה עם רבה של רודוס - רבי משה ישראל. - אמו היתה בתו של רבי חיים אלגאזי (מחבר ספר "בני חיי" ולפעמים כשהוא מצטטו כתב מ"ז), לימים נתמנה לחבר בית הדין באיזמיר. - בזקנותו עלה לארץ ישראל והתיישב בעיר חברון. בשנת תק"ל נתמנה לתפקיד ראש רבני חברון. החיד"א שהכירו בעיר חברון כותב עליו: "וזכיתי להכיר להרב בזקנותו בעלותו לעיה"ק חברון ת"ו, ונהניתי מזיו אור תורתו וקדושתו, ושמעתי מפיו, פה קדוש, שחיבר [פירוש] על כל חלקי הרמב"ם, ועל כל יורה דעה, וקצת על חושן משפט, ונשרף הכל. גם גילה לי שמסורת בידו שהוא משבט יהודה, ממשפחת בצלאל". - מספריו ידוע ספרו "יד אהרן" - על אורח חיים ואבן העזר. - רבי אהרן נפטר בשנת תקל"ד בעיר חברון, ושם נטמן. - ספר "מרכבת המשנה" הודפס באיזמיר בשנת תקט"ו...

³⁷ ושם: ושנים.

³⁸ ל"ח.

³⁹ ה'.

וכ"ד רש"י, וע"ש בד"ה מתיבי טלית אין כו'. וכ"ה בספרי פ' תצא, מכמה גדיל כו', ובש"א ד' של תכלת וד' של צמר כו', והלכה כב"ש, וכ"פ בגמ' שם כב"ש. אבל דעת הראב"ד ששני חוטין בלבד של תכלת, וששה של לבן. והרמב"ם כ' דחוט א' לבד של תכלת, וז' של לבן. וטעמם, ממ"ש בספרי, ועשו להם ציצית, שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע, ת"ל גדיל, מכמה גדיל, אין פחות משלשה, דברי ב"ה, ובש"א כו' כנ"ל, והביאו תוס' הנ"ל ד"ה בש"א כו'. מדקאמר שומע אני כו', משמע דפתיל תכלת הוא אחד לבד, וגדיל לא כתיב אלא בלבן, ומפרש הראב"ד חוט שלם, והרמב"ם מפרש חוט א' ממש. וע' בתוס' ל"ח א' סד"ה הנ"ל התכלת, כדמוכח בספרי פ' שלח ופ' כי תצא כו', וע"ש סד"ה בש"א הנ"ל, ולכך דחקו תוס' במניין תכלת כו'. ועוד דחקו בתוס' במניין ח' חוטים, דגמרא לא קאמר אלא ד', גדילי גדילים כו', ומפרשים ופתליהו מתוכו, היינו שיכפלים, ע"ש בד"ה הנ"ל. אבל בספרי עוד צ"ע, דבה"א שלש ובש"א שמנה, והא לא פליגי אלא בג' וד'. אבל הענין כך הוא, דודאי פתיל משמע אחת, וכן ציצית דלבן נמי משמע אחת, אבל לעולם שניהם שוין, וב"ה מפרש גדיל ג' חוטין, וה"ה ללבן ג', ובש"א גדילים הוא ארבעה, כמ"ש בגמ' גדילי גדילים, דב"ש סובר דגדיל משמע שני, דלא כב"ה דמפרש ג', ולא דרשי לשון רבים ג"כ, וה"ה בתכלת. ומ"ש בגמ' ד' שלשה, הכל במין א' בלבד, תכלת או לבן, וכן מוכח כל הסוגיא. ומ"ש תוס' בסד"ה בש"א הנ"ל, ומיהו בספרי איכא דאמרי כו', ליתא בספרי, אלא שלמדו מתחלת ספרי, ועשו להם כו' כנ"ל, וכמ"ש בסד"ה התכלת. ואפשר דמפרשי שדברי ב"ה דאמרי ג', היינו ג' בלבן וא' בתכלת, ול"פ ב"ש וב"ה אלא בתכלת, אבל ליתא, דבגמ' מוכח דבמנין הציצית קמפלגי:

יש לציין גם למתברר⁴⁰, שכ"ז הביאור בסי' י"ב, מליקוטיו הוא. א"כ הוי אומר, שמאחר בזמן הוא.

בפירוש הגר"א לספרא דצניעותא⁴¹: שבע"ה רהיטי"ן. הן שבעה חוטין של לבן שחוט תכלת חופה עליהן, כמ"ש ברמב"ם ז' חוטים של לבן וחוט א' של תכלת, שהוא נגד כסוי עין.

יהל אור⁴², ביאור על הרעיא מהימנא⁴³: בת יחיד' חוליא תכלת שבציצית. וכו'. ויותר נראה דל"ג כלל חוליא, אלא כצ"ל בת יחידה תכלת שבציצית. והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד, וכמש"ש שכ"ה עיקר, וכ"ה בספרי שלנו. כלילא מג' חוטין לבן אות ד' שבשם, וכן עיקר:

בהגהות הגר"א לספרי פר' שלח: מכמה גדילים אתה עושה, אין פחות משלשה, דברי ב"ה, וב"ש אומרים, שלשה של צמר ורביעי' של תכלת, והלכה כב"ש וכו'. ובפר' תצא: כמה גדילים נעשים, אין פחות מג' חוטים של ג' אצבעות, כדברי ב"ה, ובש"א, בג' חוטין של לבן ורביעית של תכלת של ד' אצבעות, גדילים, זה לבן, מנין לרבות רביעית של תכלת, ת"ל ונתנו ע"צ הכנף פתיל תכלת, הלכה כדברי ב"ש...

⁴⁰ עי' ישורון ד' עמ' פ"ו הערה ז' ועמ' תשנ"א, ה' עמ' ל"ח, כ"ו עמ' תתק"ח.

⁴¹ פרק ה'.

⁴² כ"ו א'.

⁴³ ס"ג ב'. שם מ"א ב': אהמ"ל. יען הליקוטים שעל פרשת פנחס שנמצאו בשני העתקות שלפני (בכרך בפ"ע, ונחסרו בהעתקת הגרד"ל) רבו מאד בכל הפרשה על כל דף ועמוד, עד שלא יתכן לכנות כ"א בשם ליקוט כ"א לכלם בשם מהדורא בתרא יקרא. ע"כ סדרתים בפ"ע בסוף הפרשה כסדר הדפין לעיני המעיין לעיין בהם בכל דף ועמוד כל חידושי ההגהות וביאורים שבאו שם.

וכדאי להעיר כאן⁴⁴ כי אחד העותקים מדפוס המבורג תקמ"ט המצוי בבית הספרים בירושלים הוגה באופן שיטתי ע"פ הגהות הגר"א. בעמוד הראשון נכתב בכתובת יד: 'זה הספר שייך לר' יעקב דוב בר' אברהם שערעשווסקי בהוראדנא'. לספר מצורף דף שבו נוספו שתי הגהות כנראה באותה כתיבת יד, ובסופם קולופון: ממני הכותב דובבלך חתנו של ר' יוסף (והמלה 'יוסף' נמחקה בקו) שלום שערעשווסקי העתקתו מכתובת יד של הגר"א זצ"ל. ומצויות בספר גם מספר לא מבוטל של הגהות שאינן מצויות בהגהות הגר"א הנדפסות, ואפשר שגם ההגהות בספר עצמו הועתקו מכתובת יד של הגר"א. (ומאופיין של הגהות הגר"א - שלרובן המכריע לא מצינו ריע בשום מסורת נוסח, עולה בבירור, שיסודן בשיקול דעתו של הגאון בלבד!).

ושם בהגהות כ"י פר' שלח⁴⁵: עיין במנחות דף מא ע"ב בתוספת ד"ה בית שמאי הגירסא, וכאן היא משובשת, ובפ' כי תצא לקמן, שם הגירסא על נכון.

המסתבר בדעת אדוננו הגר"א ז"ל, לפי כל לשונותיו המצויים בידינו, הוא אשר בתחילת דרכו סבר כרש"י ותוספות, כביאורו בסי' י"א. אח"כ בהגיע לידו הספרי, שם פר' שלח נראה הדבר כראב"ד, והגיה הנוסח בפרשת תצא. זוהי הגהתו בספרי הנדפס וילנה ה' תרכ"ו, וכ"כ בליקוט אשר בביאור רעיא מהימנא. אח"כ בסוף חזר כבראשונה, ונקט ע"ד רש"י ותוספות, והגיה הנוסח בפר' שלח, וכמפורש בהגהות כ"י מספרי המבורג תקמ"ט. לכך כ"כ גם בליקוט אשר בביאורו סי' י"ב בהרחבה.

---

⁴⁴ ס' זיכרון - ניסים, ב' עמוד קי"ז.

⁴⁵ כ"ד א'.

לוח הגרסאות השונות שבספרי שלח ותצא

ספרי		
תצא	שלח	
אין פחות משלשה חוטים כדברי בית הילל / ובית שמי אומ' מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן	אין פחות משלש' דברי ב"שה / וב"ה אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת	1. דפוס ראשון
אין פחות משלשה חוטים כדברי בית הילל, בית שמיי אומרים מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן	אין פחות משלשה דברי בית הילל, בית שמאי אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת	2. הורוביץ – פינקלשטין
	אין פחות משלשה דברי ב"ה, ב"ש או' ג' של צמר וד' של תכלת	3. כ"י ברלין סימנים ל"ח, קל"ג
אין פחות משלשה חוטים כדברי בית הילל, בית שמי או' מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן	אין פחות משלשה דב' בית הילל, בית שמי או' ארבעה של צמר וארבע' של תכלת	4. כ"י אוקספורד
אין פחות משלשה חוטים כדברי בית הילל, בית שמי או' מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן	אין פחות משלשה דברי בית הילל, בית שמי או' של צמר וארבעה של תכלת	5. כ"י וטיקן סימנים קט"ו - 124, 266 – 234
אין פחות משלשה (גדילים) חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן	אין פחות משלשה דברי בית הילל, בית שמאי אומ' שלשה של (תכלת) צמר ורביעית של תכלת	6. כ"י לונדון
אין פחות מג' חוטים כדברי ב"ה, ב"ש אומרים מד' חוטים של תכלת וארבע חוטים של לבן	אין פחות משלשה דברי בית הילל, בית שמאי אומרי' שלשה של צמר וארבעה של תכלת	7. ילקוט שמעוני דפוס ראשון
אין פחות משלשה חוטים כדברי בית הילל. בית שמאי אומ' מארבעת חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן	אין פחות משלשה דברי בית הילל. בית שמאי אומ' שלשה של צמר (וארבעה) [ורביעית] של תכלת	8. ילקוט שמעוני – מוסד הר' קוק
	אין גדיל פחות משלשה. דברי בית הילל. בית שמאי אומרים שלשה של צמר (וארבעה) של תכלת	9. פסיקתא זוטרתא (לקח טוב)
	אין פחות משלשה דברי ב"ש, ב"ה ד' של צמר וד' של תכלת	10. ילקוט תלמוד תורה
	אין פחות משלשה דברי ב"ה, בש"א ארבע של צמר וארבע של תכלת	11. מיוחס לראב"ד
אין פחות מג' כדברי ב"ה, ב"ש אומרים מד' חוטים וד' חוטים של ד' אצבעות	אין פחות משלשה דברי ב"ה, בש"א ג' חוטים של צמר ורביעית של תכלת	12. רבינו הלל

גדילי הגדולים

13. רש"י מובא במחזור ויטרי סימן תק"ט, שבלי הלקט	אין גדילים פחות משנים. דברי ב"ה. ב"ש אומר מד' חוטין. גדיל שנים. גדילים ארבעה.	
14. תוספות מנחות ל"ח א', מ"א ב', בכורות, ובהלכות קטנות למרדכי פרק התכלת רמזים תתקל"ט, תתקמ"ח, הלכות קטנות לרא"ש הלכות ציצית	אין [גדיל] פחות משלשה [חוטין כדברי] ב"ה, ב"ש אומרים ד' של תכלת ד' של צמר	אין [גדיל] פחות משלשה חוטין כדברי בית הלל, בית שמאי אומרים [ארבעה חוטין של תכלת וארבעה חוטין של לבן]
15. ספר העיטור חלקים א' ב' ד'	בש"א ארבעה של תכלת וארבעה של לבן צמר	אין פחות מג' כדברי ב"ה. בש"א ד' [חוטין של תכלת וד' של לבן]
16. יסוד משנה תורה	אין פחות משלשה חוטין דברי בית הלל. בית שמאי אומר מארבעה חוטין של תכלת וארבעה חוטין של לבן	אין פחות משלשה חוטין דברי בית הלל. בית שמאי אומר מארבעה חוטין של תכלת וארבעה חוטין של לבן
17. מרכבת המשנה (אלפנדרי), יצחק ירנן	אין פחות מג' כדברי בית הלל, ובית שמאי אומרים מארבעה חוטין של תכלת וארבעה של לבן	
18. ביאור הגר"א - אורח חיים סימן י"א		ובש"א מד' חוטין של תכלת וד' חוטין של לבן
19. ביאור הגר"א - אורח חיים סימן י"ב – מליקוטים		אין פחות משלשה דברי ב"ה, ובש"א ד' של תכלת וד' של צמר
20. ביאור הגר"א על הרעיא מהימנא	והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד, וכמש"ש שכ"ה עיקר, וכ"ה בספרי שלנו	
21. הגהות הגר"א – דפוס וילנה תרכ"ו	אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א שלשה של צמר ורביעי' של תכלת	אין פחות מג' חוטים של ג' אצבעות כדברי ב"ה, ובש"א בג' חוטים של לבן ורביעית של תכלת של ד' אצבעות, גדילים זה לבן, מנין לרבות רביעית של תכלת, ת"ל ונתנו ע"צ הכנף פתיל תכלת
22. הגהות הגר"א כ"י – דפוס המבורג תקמ"ט	עיין במנחות דף מ"א ע"ב בתוספת ד"ה בית שמאי הגירסא, וכאן היא משובשת,	

גדילי הגדולים

	ובפ' כי תצא לקמן שם, הגירסא על נכון	
--	--	--

חוט של תכלת

כתוב בפרשת ציצית, אשר בסוף פרשת שלח: וְנָתַנוּ עַל צִיצֵת הַכֶּנֶף פְּתִיל תְּכֵלֶת:

תרגום אונקלוס: ויתנון על כרוספד כנפא חוטא דתכילתא: תרגום ירושלמי השלם: וישוון על ציצין דצניף גולתה שיע תכלתה: ועיין חילופי הנוסחאות, ולפנינו בתרגום ירושלמי: וְיִתְּנוּן עַל צִיצִין דְּגוּלְתָּהוֹן שְׁזִיר דְּתִכְלָא: אף בתרגום מיוחס ליונתן: וְיִתְּנוּן עַל אֲנָפָא גוּלְיִתְהוֹן שְׁזִיר דְּתִכְלָא⁴⁶:

במחזור ויטרי⁴⁷: וכיצד הוא עושה. מביא צמר נקי וטוהו לשם ציצית. ושזרן לשם ציצית. שחוט של ציצית צריך לשזרן. דכת' פתיל. ולהלן הוא אומר אשר אין צמיד פתיל עליו. מה להלן חיבור אף כאן חיבור. שמחבר שני חוטין כאחת ושזרן. וכדמתרג' ירושלמא פתיל תכלת. שזיר תיכלא: ועוד תניא פתיל תכלת. טווי ושזר. אין לי אלא תכלת טווי ושזר. לבן מניין. הרי אתה דן. הואיל ואמרה תורה תכלת. ולבן. מה תכלת טווי ושזר. אף לבן טווי ושזר. וע"ע בשיבולי הלקט, ובס' הנייר, וכולם מל' 'ציצית' לרש"י.

הלשון 'חוטא דתכילתא' מופיע לפעמים אף בשאר מאמרים, מחז"ל, גאונים וראשונים, ובתלמוד⁴⁸: דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל, זכו בניו לב' מצות: חוט של תכלת, ורצועה של תפלין. בשלמא רצועה של תפלין, דכתיב: וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ותניא, ר"א הגדול אומר: אלו תפלין שבראש, אלא חוט של תכלת מאי היא? דתניא, היה ר"מ אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר: ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר, וכתיב: כמראה אבן ספיר דמות כסא.

כאן הוא אחד מעיקרי מטבע לשון ה'חוט של תכלת' שבחז"ל לפנינו. ברם יגיד עליו רעו, רצועה של תפלין. הא לכאורה הם רצועות רבות ולא רצועה האחת, כמפורש בשאר מקומות מחז"ל, אלא לכאורה הכול לפי פסוק פתיחתו, והרי מקרא הוא דורש, אם מחוט ועד שרוך נעל.

לכאורה 'חוט' בלשון הקודש, לא מכוון דווקא ל'חוט' בעברית מדוברת, וע"ד לשון המקרא בקהלת⁴⁹: וְהַחוּט הַמְשָׁלֵשׁ לֹא בְמִהְרֵה יִנָּתֵק. כן נמצא באגדת ויקרא רבה⁵⁰: עד אשר לא ירתק חבל הכסף, זה חוט שלשזרה. וברש"י מסכת שבת⁵¹: זה חוט השדרה - שהוא כמין חבל, ולבן ככסף. רש"י זכריה⁵²: חבל מדה - חוט המדה למדוד את ירושלים כמה יהיה ארכה ורחבה: רשב"ם מסכת בבא בתרא⁵³:

⁴⁶ לכאורה נוכל לומר ששזר ושוע עניינם אחד, כי הם מתחלפים באותיות ש-ז = ש-ע, ברם לא מצאתי יסוד וסמך לפי' שזר בשוע. ע"ע בדרשות רבותינו מתיבת 'פתיל'.

⁴⁷ סימן תק"ט

⁴⁸ סוטה י"ז א', חולין פ"ט א'.

⁴⁹ פרק ד'.

⁵⁰ פרשת מצורע, פרשה י"ח.

⁵¹ קנ"א ב'.

⁵² ב' ה'.

⁵³ פ"ט ב'.

חוט המאזנים של חנוני - הוא החבל שתלויות בו בגג כדתניא לעיל ושל בעל הבית תלויה באויר טפח...

מוצא מקצת מאמרם בסוטה הנ"ל, בבראשית רבה⁵⁴: [אם מחוט ועד שרוך נעל], [אמר ר' אבא בר ממל, אמר לו הקדוש ברוך הוא, אתה אמרת אם מחוט], חייך שאני נותן לבניך מצוות ציצית, היך דאת אמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, ומתרגמין חוטא דתכלתא, ועד שרוך נעל, חייך שאני נותן לבניך מצות יבמה, היך דאמר אמר וחלצה נעלו מעל רגלו וגו'... ובמקבילות. שונה הנוסח במדרש תנחומא (ורשא) פרשת לך - לך⁵⁵: ועוד בשכר שאמרת אם מחוט אני אתן לבניך מצות חוטין של מצות פתיל תכלת, אמרת עד שרוך נעל אני נותן לבניך מצות יבמה וחליצה וחלצה נעלו וכו' ובד"ר: מצות חוטין של ציצית פתיל תכלת.

תלמוד ירושלמי⁵⁶: רב אמר, קרח אפיקרסי היה, מה עשה, עמד ועשה טליו' שכולן תכלת, אתא גבי משה, אמר ליה, משה רבינו, טלית שכולה תכלת, מהו שתהא חייבת בציצית, אמר לו חייבת, דכתיב גדילים תעשה לך וגו'... ונוסחה הקצרה היא.

אך במדרש תנחומא⁵⁷: ויקח קרח. מה כתיב למעלה מן הענין, דבר אל בני ישראל [ואמרת אליהם] ועשו להם ציצית, א"ל קרח למשה רבינו, משה טלית שכולה תכלת, מהו שתהא פטורה מן הציצית, א"ל משה חייבת בציצית, א"ל קרח טלית שכולה תכלת אינה פוטרת עצמה, וארבעה חוטין פוטרין אותה... וע"ע במדרש ילמדנו⁵⁸: מה כתי' למעלה מן הענין? פר' ציצית, קפץ קרח ואמ' למשה: טלית שכולה תכלת מה שתהא פטורה מן הציצית, א"ל חייבת, דכתיב ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. בית מלאה ספרים מהוא שתהא פטורה מן המזוזה? א"ל חייבת, דכתי' וכתבתם על מזוזת ב' פעמים. א"ל קרח: הטלית שכולה תכלת אינה פוטרת אותה, וד' חוטין פוטרין אותה! ובמדבר רבה ובילקוט שמעוני. מכאן נראה לכאורה כהראב"ד.

האמת, שלא רחוקה היא, אשר כוונת דרשן הזה, היא לברייטא ידועה, המופיעה לפנינו בספרי פרשת כי תצא⁵⁹: גדילים תעשה לך, למה נאמר, לפי שנאמר ועשו להם ציצית, שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו, תלמוד לומר גדילים, כמה גדילים נעשים, אין פחות משלשה חוטים, כדברי בית הלל, בית שמיי אומרים, מארבעה חוטים של תכלת, וארבעה חוטים של לבן, של ארבע ארבע אצבעות, והלכה כדברי בית שמיי... גם בספרי פרשת שלח היא לכאורה הגרסה הנכונה, ועיין לעיל. משם לגמרא מנחות⁶⁰: ת"ר: כמה חוטין הוא נותן? ב"ש אומרים: ד', וב"ה אומרים: ג'... אמר רב פפא,

⁵⁴ פרשת לך - לך, פרשה מ"ג.

⁵⁵ סימן י"ג.

⁵⁶ מסכת סנהדרין פרק י'.

⁵⁷ (בובר) פרשת קרח סימן ד'. וכן הוא במדרש תנחומא (ורשא) שם סימן ב': א"ל קרח, טלית שכולה תכלת אינה פוטרת עצמה, וארבעה חוטין פוטר אותה וכו'.

⁵⁸ (מאן) ילקוט תלמוד תורה - פרשת קרח.

⁵⁹ פיסקא רל"ד.

⁶⁰ מ"א ב'.

הלכתא: ד' בתוך שלש משולשת ארבע. ע"ע בבכורות⁶¹. אף במסכת ציצית⁶²: מצות ציצית, בית שמאי אומרים ארבע חוטין של ארבע אצבעות, ובית הלל אומרים שלש חוטין של שלש אצבעות. ובמדרש ילמדנו⁶³: והיה לכם לציצית... וכמה שיעורה? ב"ש או' ארבע וב"ה או' שלש. במדרש תנחומא מכ"י⁶⁴: והיה לכם לציצית... וכמה שיעורה, בית שמאי אומרים ארבע אצבעות, ובית הלל אומרים שלש... במדרש תנחומא⁶⁵: והיה לכם לציצית... וכמה שיעורה, ב"ש אומרים ארבע אצבעות, וב"ה אומרים שלש, וכמה הן חוטין, ב"ש אומרים ד', וב"ה אומרים ג'. במדבר רבה⁶⁶: והיה לכם לציצית... וכמה שיעורה בית שמאי אומרים ארבע אצבעות ובית הלל אומרים שלש, וכמה חוטין, ב"ש אומרים ד', ובית הלל אומרים ג'...

קיימא לן הלכה כבית שמאי כאן, ע"כ נקט ד' חוטין לפטור, וא"כ ראייה הפוכה היא, שמלמדת כרש"י ותוספות דווקא, אשר מחייבים בד' חוטי התכלת. אך באם נפרש שהכוונה היא לפטור כל טלית אחת כמשמעו, מסתבר כפי הלשון הנ"ל במדרש ילמדנו, שחוט אחד כאן, נוסד הוא בלשון הכתוב 'פתיל תכלת', שתרגום 'פתיל' היינו ה'חוט', אך לכאורה, הא מ"מ מפורש בזה חוט אחד.

והנה לשון רש"י⁶⁷: ויקח קרח - פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא... מה עשה, עמד וכנס מאתים חמישים ראשי סנהדראות, רובן משבט ראובן שכיניו, והם אליצור בן שדיאור וחביריו וכיוצא בו, שנאמר נשיאי עדה קריאי מועד, ולהלן הוא אומר אלה קרואי העדה, והלבישן טליתות שכולן תכלת. באו ועמדו לפני משה. אמרו לו טלית שכולה של תכלת חייבת בציצית או פטורה. אמר להם חייבת. התחילו לשחק עליו, אפשר טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פטורה, זו שכולה תכלת לא תפטור את עצמה: וכן העתיקו ראשונים רבים, מכללם יד רמ"ה על מס' סנהדרין⁶⁸: ולא עוד אלא שאומר לכם תנו חוט א' של תכלת על כנפי בגדיהם, ואם התכלת חשובה היא, מפני מה אתה נותן חוט אחד בלבד, [הבא] טליתות שכולן צבועות תכלת, וכסה בהם כל בני ישיבתך:

במדרש אגדה⁶⁹: לכך צוה הקדוש ברוך הוא ליתן חוט תכלת, זכר לנס שעשה להם הקדוש ברוך הוא, שהכה במכת בכורות... וכן אמר לו⁷⁰, טלית שכולה תכלת צריכה פתיל תכלת, אמר לו משה הין, אמר לו קרח, כל אלו הדברים שאתה אומר, מדעתך הם, אלא חוט של תכלת פוטר, ואם הציצית כולה תכלת, לא תפטור עצמה, אין דברך אלא דברי שקרים, מיד מה עשה קרח, צוה ועשה ר"נ

⁶¹ ל"ט ב'.

⁶² פרק א', הלכה ג'.

⁶³ (מאן), ילקוט תלמוד תורה - פרשת שלח.

⁶⁴ (בובר), פרשת שלח, סימן ל'.

⁶⁵ (ורשא), פרשת שלח, סימן ט"ו.

⁶⁶ פרשת שלח, פרשה י"ז.

⁶⁷ פרשת קורח. ר' חיים פלטיאל שם. רבינו בחיי שם. ספר כד הקמח – קנאה. תורת המנחה פרשת שלח - קרח / דרשה ס'. מגן אבות עמ' 122.

⁶⁸ ק"י א'.

⁶⁹ (בובר) פרשת שלח.

⁷⁰ פרשת קורח.

טליתות שכולן תכלת, ולא הטיל בכנפיהם חוט של תכלת, ונתנם לאנשים מבני ישראל ר"נ אנשים, אמר להם משה, ולמה הם כולם תכלת, והלא תפטר אם לא יהיה לה חוטים של תכלת, אמרו לו, כל אלה הדברים שאתה מדבר לנו, דברי בדאות הם, מיד הניח אותם משה והלך לו, בבקר השכימו והלכו לבית מדרשו של משה, כולם מלובשים טליתות שכלם תכלת, אמר להם משה, בני, לא כך שמעתי מפי הגבורה, אלא שצריך להטיל לכל כנף חוט תכלת, אמרו לו, כל הטליתות תכלת ואינה פטורה, וחוט אחד פוטר את הטלית, אין אלו דברי הגבורה, אלא דברך, והם דברי בדאות, ועל זה קמו לפני משה, שנאמר ויקומו לפני משה וגו', אלו קרח דתן ואבירם ואנשים מבני ישראל, אלו לובשי טליתות...

ובתרגום ירושלמי, המיוחס ליונתן⁷¹: וְקָמוּ בְּחוּצָא וְאִזְרוּ הִילָכְתָּא בְּאַנְפֵּי דְּמִשָּׁה עַל עֵיסַק דְּתִכְלָא מִשָּׁה אָמַר אֲנָא שְׁמַעִית מִן פּוֹם קוֹדֶשָׁא יְהֵא שְׁמִיָּה מְבָרַךְ דְּצִיצִית יְהוֹן מִן חִיּוֹר וְחוּטָא חַד דְּתִכְלָא יְהִי בִּיה קֶרַח וְחִבְרֵי עֲבָדוּ גּוֹלְיִין וְצִיצִיתָהוֹן כּוֹלְהוֹן דְּתִכְלָא מַה דְּלֹא פִקִּיד יִי וְמִסְעָדִין לְהוֹן גּוֹבְרֵי מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֲתָן וְחִמְשִׁין אֲמַרְכְּלִי כְּנִישְׁתָּא מְעַרְעִי זְמַן לְמִיטֵל וְלְמִישְׁרֵי מְפָרְשִׁין בְּשִׁמְהוֹן:

המדרש משלי⁷²: קרח שמע לאשתו ונפל, הא כיצד, כשבא מבית המדרש אמרה לו אשתו מה הלכה חדש לכם משה בבית המדרש, אמר לה פירש לנו על מעשה התכלת, אמרה לו מעשה התכלת מהו, אמר לה כך דרש ואמר לי מפי הגבורה שתעשו לכם ציצית על כנפי בגדיכם, וכדי שיהא חוט אחד תכלת, שנאמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, באותה שעה היתה משחקת ואומרת לו ראו כמה הוא יושב ומשחק בכם, תדע שכן הוא אומר על כנפי בגדיכם, אם עושה אני לך טלית שכולה תכלת, מה עשתה, עמדה ועשתה לו טלית שכולה תכלת, נתעטף בה ועמד לפני משה, אמר לו מה המעשה אשר עשית, א"ל אתה אמרת מעט ואני עשיתי הרבה.

ויש לציין השינוי, אשר בדפוס ראשון העיקרי של מדרש זה, הגרסה היא 'וכדי' שיהא תכלת, ואח"כ בדפוס 'כדי', שמחקו וי"ו, ול"ג 'חוט אחד', והוא מבוסס על דפוס ונציה ש"ו, ברם נוסח בובר זה הנ"ל, נמצא אף בדפוס קושטא רע"ז, שהוא דפוס ראשון הממשי. יש להדגיש שבובר כתב במבוא למהדורתו⁷³: לא כן מדרש משלי, לא נדפס [דפוס ונציה] עפ"י דפוס [קושטא = קושטנטינא = המכונה דפוס תוגרמה] הנ"ל, רק הי' לפניו כ"י אחד, והדפיסו עפ"י הכ"י הזה...⁷⁴

הרבינו בחי"י⁷⁵: וע"ד המדרש: קרח שמע לעצת אשתו ונפל, כשבא מבהמ"ד אמרה לו: מה הלכה חדש לכם משה היום בבהמ"ד, אמר לה: פירש לנו מעשה תכלת, אמרה לו: מהו מעשה תכלת, אמר לה: כך דרש משה נאמר לי מפי הגבורה שתעשו לכם ציצית על ארבע כנפי בגדיכם ושיהא בו חוט אחת של תכלת, שנאמר: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" וכו' וע"ש שברור כי העתק של מדרש משלי הוא.

⁷¹ פרשת קורח.

⁷² פרשה י"א.

⁷³ פ"ח ס' ב'.

⁷⁴ מהדורה החדשה, היא של ברוך וויסאצקי, אינו מצוי כעת ת"י.

⁷⁵ פרשת קורח.

שאלה היא, אשר רש"י שלכאורה הינו מתבסס כאן על מדרש תנחומה, והנה הוא אומר רק חוט אחד, ולא אומר ארבעה חוטים, וצ"ע טעמו⁷⁶. בעל מ"א בזית רענן לילקוט כ' בד"ה וד' חוטין פוטר' אות' - ברבה גרס וחוט א' פוטר אותה, ולפנינו ברבה נאמר ד' חוטין. ע"כ. עיינתי אף בשני הצילומים, דפוס קושטא רע"ב, ובדפוס ונציה ש"ה⁷⁷ ובשניהם ד' חוטין. נוכל לשער שמא צ"ל ברש"י גרס, ולא ברבה גרס, ואולי כתב ר' ר"ל רש"י, אך פתרו רבה, ועיין.

המעניין הוא אשר יניי שהוא פייטן קדום, נראה נוסחתו⁷⁸ במדרש זה הוא ב' במקום ד', וא"כ נראה הדבר כדעת רש"י. יניי הוא אחד הפייטנים הקדומים ביותר, ונמנה בידי רס"ג בשורה אחת עם יוסי בן יוסי ורבי אלעזר הקליר. זמנו המדויק לא ידוע לנו, אך ברור שחי תחת השלטון הביזנטי בארץ ישראל.

לפי החשבון נמצא שיניי גופו זכה ועדיין השתמש בתכלת. אך במדרש תנחומא⁷⁹: [ועשו להם]. תעשה ולא מן העשוי, שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה מהן, אלא מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה, אימתי כשהיה תכלת, ועכשיו אין לנו אלא לבן, שהתכלת נגנז. ובמקבילות.

מעתה נוכל לתלות אולי כי היא ט"ס שהחליף ב' אל ד'⁸⁰, כ"ש שנוסח ב' כאן עשוי הוא להתמיה, ומ"מ לפנינו ג' מסורות כלפי מניין חוטי התכלת שמוזכרים באגדת קרח הירושלמית. מעניין הוא, אשר דווקא בירושלמי גופו הוא מקוצר, ולא מצאנו העתקה הישירה הימנו בשמו.

מ"מ, לעיל כבר ראינו במובן 'חוט' אשר משמש תרגום 'פתיל', לכך יש לומר של"ד חוט אחד ממש במשמע, אלא ע"פ ההלכה והפירוש שבפתיל, כך יבואר טעם חוט. יש להבדיל בעיקרון לשונות מדרשי אגדות מלשון הלכה, ואין למידים מן האגדות, וכאן הרי הכול מבוסס על לשונות מקראות אם "מחוט" עם תרגום "פתיל" תכלת. אף גם אין הדבר מסתבר שרש"י סותר שיטתו המבוררת שבגמרא לפרש בחומש בע"א, שכן לכל הדעות לא נחלקו חז"ל בזה הדבר, מלבד מחלוקת של ב"ש – ב"ה, ולכאורה היא אינה נוגעת אל שאלה הזאת, אשר ממילא מניין לרש"י שיטה חדשה.

ניתן לטעון גם מאידך, כי התרגום אונקלוס, וכל לשון חוט תכלת, וכן חוט אחד של תכלת, אשר באגדות ובמדרשים, משקפים מסורת עתיקה המסוימת, כדעת רבינו דניאל עם ראב"ד וסייעתם נגד הספרי, אך גדר ההלכה נקבעים לפי המפורש לפנינו בחז"ל עם רוב פוסקים. לשון חוט תכלת אשר מקורו בתרגומים ובמדרשים, ואף יש ליישב כוונתם באופנים אחדים אחרים, אינו יכול להכריע נגד המפורש במדרשי הלכה, המובאים בגדולי הראשונים.

ראב"ד וסייעתו, מועטים בדעתם ועמדתם נגד הרוב גדול בדבר, וגם נסתרים מלשון חז"ל בספרי, כפי הגרסה המקוימת שם, ואין לפנינו מקור ברור אחר מפורש בחז"ל או בגאונים לשיטתם. נמצא אפוא שאם אמנם ישנם רמזים וסימוכין המסוימים לדעתם בלשונות אשר בתרגומים ובמדרשים, מ"מ ברור שדרך המלך כרש"י – ותוספות ושאר רוב מפרשים, אשר כך יוצא מפורש גם מבירור גרסאות

⁷⁶ ואולי כ"ה נוסחתו בתנחומה.

⁷⁷ הינם מצויים מצולמים באוצר החכמה.

⁷⁸ מובא בקונטרס 'והיה לכם לציצית', ז' עמ' מ"ד, וע"ע הלכה ואגדה בפיוטי יניי, עמ' 226.

⁷⁹ פרשת שלח סימן כ"ט.

⁸⁰ עיין לדוגמא בחוברת 'תהילות ישראל', לגבי מספר מזמור ברכי נפשי.

שבספרי, כאשר רמזי האגדות כבר ראינו מדרכי יישובם, ועכ"פ ודאי אינם יכולים להכריע להלכה נגד דברים ברורים ומפורשים בספרי, הנזכרים בספרי המורים והפוסקים.

נוסיף עוד, כי ייתכן ליישב כל לשון חוט אחד המופיע בתכלת, כפי שיטת רמב"ם בהלכות ציצית⁸¹: ענף שעושין על כנף הבגד ממין הבגד--הוא הנקרא ציצית, מפני שהוא דומה לציצית הראש: שנאמר "וייקחני בציצית ראשי". וזה הענף--הוא הנקרא לבן, מפני שאין אנו מצווין לצובעו. ואין לחוטי הענף, מניין מן התורה. ולוקחין חוט צמר שנצבע כעין הרקיע, וכורכין אותו על הענף; וחוט זה, הוא הנקרא תכלת. ואין למניין הכריכות שכורך חוט זה, שיעור מן התורה. נמצאו במצוה זו, שתי צוויות--שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת: שנאמר "ועשו להם ציצית . . . ונתנו על ציצית הכנף, פתיל תכלת". א"כ יוצא אשר מדאורייתא אמנם חוט אחד פוטר.

---

⁸¹ פרק א'. עיין ספר כליל תכלת עמ' ל"ג.

תכלת רש"י, רשימת⁸² ראשונים אשר בדעת רש"י ותוספות, כלפי מניין חוטי התכלת

רש"י - היה לו לרדוף אחר תכלת

מסכת שבת⁸³: סלקא דעתך אמינא כדרבא - דאמר דהכנף אתא לאשמועין דלא תדרוש סמוכין למיפטר שאר בגדים, דודאי מיחייב מיהא בציצית דמין, קא משמע לן: אף כל דלא תדרוש הכנף הכי, אלא אורחיה דקרא הוא, ולאשמעין דמצות ציצית בשני מיני צבע, שני חוטין של תכלת ושני חוטין של לבן, דהיינו מין כנף - דסתמיה לבן.

מסכת מנחות⁸⁴: התכלת אינה מעכבת את הלבן - ואף על גב דמצוה לתת תכלת ב' חוטין בציצית כדמפרש לקמן, אפ"ה אין זה מעכב את זה, ואי עביד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן יצא... ויתפרנו - בחוטי פשתן ויניח סוף החוטין התלויין שם ואחר כך יתן בה שני חוטי תכלת ויצרף אותן שנים של לבן עמהם... חוץ מקלא אילן - דדמי לתכלת וזימנין דמזבן לה לאינש אחרינא וסבר דכל חוטיה תכלת וכי מצריך לטלית אחריתי שקיל תרי חוטים מהכא ונותן שם עם לבן ותחת אלו יתן לבן ונמצאת אחת מהן נפטר בקלא אילן לשום תכלת ושדי קלא אילן עם לבן בציצית והוי כלאים בלא מצוה... מביא תכלת - שני חוטין לשם תכלת ודבר אחר לשם לבן ואף על גב דהאי תכלת הוי מין כנף אפילו הכי שני מינים בעינן דאזלינן בתר רוב טליתות. מיתיבי כו' אם הביא כשר - טלית בת שמנה חוטין ד' של תכלת ומין אחר וביקש להטיל בה עוד ארבעה אחרים לא יטיל קלא אילן שמא ימכרנו לאיש אחר ויהא סבור שהם תכלת ויתירם מכאן ויתן בטלית אחרת במקום תכלת עם לבן ואם הביא כשר דהא נפטר בארבע חוטין של תכלת ודבר אחר.

⁸² רשימה חלקית, ועי' ישורון כ"ו, בעמ' תתקי"א, ובקונטרס שזכרנו: הן מאשכנז הן מצרפת הן מפרובנציה הן מאיטליה הן מספרד. והם: **רבינו גרשום מאור הגולה** (הובא בשיטמ"ק החדש ר"פ התכלת), **רש"י** (מנחות ר"פ התכלת), **התוספות בחמש מקומות** (ברכות ט: ד"ה אלא, יבמות ד: ד"ה דאפילו, כתובות מ. ד"ה כגון, מנחות פרק התכלת, בכורות לט: ד"ה כמה) [שכידוע כולל כמה וכמה ראשונים בעלי התוס' זצ"ל, כולל רבינו תם שנזכר שמו בתוס' מנחות לח: ד"ה אלא וכתובות מ. הנ"ל], **יראים** (סי' תא עמ' רכב), **עיטור** (הל' ציצית שער א חלק ב), **סמ"ק** (מצוה לא), **רבינו פרץ** (תוס' ר"פ ברכות ט:), **מהר"ם מרוטנבורג** (שו"ת דפוס פראג ח"ד סי' תמד, וע"ע ארצה"ח סי' ט' בהמאיר לארץ אות כו), **רא"ש** (הל' ציצית סי' ו, שו"ת כלל ב אות יב, תוס' הרא"ש יבמות ד: וסנהדרין פט.), **רבינו ירוחם** (נתיב יט ח"ג), **מרדכי** (ר"פ התכלת), **טור** (סי' יא), **נמוקי יוסף** (ריש הל' ציצית), וכ"נ דעת **ראבי"ה** (מנחות אלף קנב), **רבינו יונתן מלוניל** [מפרובנציה] (ברכות ט:), ובהל' ציצית, **רבינו ישעיה הראשון** [מאיטליה] (פסקי הרי"ד הל' ציצית עמ' תפא, ספר המכריע פ"ח, שו"ת הרי"ד סי' סא ד"ה טלית של), **רשב"א** [מספרד] (יבמות ד:). וגם עוד כמה מן הראשונים הפחות מפורסמים סוברים כן... משא"כ הראשונים המפורסמים שסוברים כהראב"ד הם רק הערוך המאירי ורבינו ישעיה האחרון ותו לא... וע"ע לעיל... מהמשה ברורה ועוד אחרונים.

וע"ע ב'קונטרס המקורות לשני חוטי תכלת' שהרחיב בתוספת מקורות, ומשם לקונטרס רימוני תכלת. כאן התחדשה העתקת והקלדת רובם בלשונם, מלבד כי השמיט איזו מרבותינו הראשונים ואחרונים. בייחוד מסתבר שלא שם לב אשר דברי התוספות משם ר"ת, דעכשיו שנותנין ד' חוטין, ב' משום לבן וב' משום תכלת, וכופלן לשמונה, צריך לזהר, דאם נפסקו שלשה מן החוטין, שמא הם משלשה חוטין, ונמצא שלא נשארו ב' חוטין שלימין, נבנים להדיה על דעתם במניין חוטי התכלת, וממילא יוצא בפשטות, שכל הפוסקים אשר מעתיקים דין זה להלכה, הרי הם בהכרח בדעה ההיא, [עכ"פ לחומרה, ומסתמא לגמרי, אם לא יפרשו דעתם]. מקצת רבותינו מביאים דעת רש"י ותוספות תחילה, ואח"כ לדעות אחרות שבראשונים, וגם לשונם מובא בזה.

⁸³ כ"ז ב'. ע"ע בס' שו"ת מהר"י מברונא סימן ע"ג.

⁸⁴ ל"ח א'. ע"ע בפ"י המיוחס לרבינו גרשום, מובא בשיטמ"ק החדש.

תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת⁸⁵: ואולם תשובת רבינו שלמה ראיתי על זאת, כי אמר המשיב על תחלת דבריו לא כיון יפה, והנה אכתוב, לשון אבי מורי הרב, אשר הבין מתשובת⁸⁶ וקיצר לפרשה בפ' התכל'. וכך פירוש... ואע"ג דמיחייבי בחוטי לבן בסדין, מ"מ עיקר המצוה אינו, והיינו דא"ל מלאכא לרב קטינא דמיכסי סדינא, ולפי הדעת חוטי לבן היו בו דלא שביק ב"ה ועביד כב"ש. והאי דקפיד מלאכא, משום שהיה לו לרדוף אחר תכלת, כדי לקיים עיקר המצוה, והכי קא"ל טצדק' למיפטר נפשך מציצית, מפני שהתכלת דמיה יקרין אתה מבקש תחבולות ליפטר ממנה, והאי דקא"ל מציצית, משום דעיקר מצות ציצית בתכלת והמקיים לבן בלא תכלת אין כאן מצוה שלימה, אלא אחת מן השתים כמו שאמרנו. א"נ היינו קפידא דמלאכא, דאע"ג דאוקימנא דכד מיכסי בטלית דבת חיובא חייבי רחמנא, והאי סדינא לאו בת חיובא היא, כדאמ' לפי שאין הכל בקיין, או משום כסות לילה או משום שמא יקרע סדינו, מ"מ מזה היה כועס, שלא היה רודף אחר טלית בת חיובא, כדי לקיים מצות ציצית שלימה בתכלת. וכה"ג שנינו, אצל ר' יוחנן בן החורנית שהיה יושב בסוכה גדולה בפתח ושלחנו בתוך הבית, והיה מקיים בה מצות סוכה בשעה שהיה ישן בתוכה, ולפי שלדברי ב"ש לא היה מקיים מצות אכילה, אמרי ליה לא קיימתה מצות סוכה מימך, וה"נ קא' הכא לפי שלא קיים מצות ציצית מן המובחר, קא"ל למיפטר נפשך מן ציצית, אע"פ שהיה מקיים ציצית בלבן דומיא דסוכה. ותדע שהוא מקניטו, על אשר לא היה רודף אחר טלית בת חיובא, דהא אמרי' נהי דחייביה רחמנ', כי אית ליה טלית בת חיובא, לאהדורי אבתרה מי חייביה, ואפי' הכי כיון דגברא רבא הוא מיבעי ליה לאהדורי בתר קיומי מצוה, דילפי' ממשא דכת' אעברה נא ואראה וגו', וכי צריך היה משה לאכול מפריה ולשבוע מטובה, שהרבה כל תחנונים הללו בדבר זה, אלא הרבה מצות נצטוו ישראל בארץ ותליות בארץ, והיה מתאוה לקיימן, לפיכך הרבה פגעים ותחנונים על כך... ואע"פ שלא פירש כך בבמה מדליקין, מיהו כך בינותי מתשובתו⁸⁷, כל זה לשון הר"ר בונפנט. וקצת האריך בנו הר"ר יקר שיח' מלשון התשובה...

ובספר מלחמת ה'⁸⁸: ורבינו שלמה ז"ל כתב בתשובתו ומלאכא דקפיד אדרב קטינא דמכסי סדינא לפי הדעת חוטי לבן היו בו וה"ק טצדקי למפטר נפשיה מציצית כלומר מפני שהתכלת דמיה יקרים אתה מבקש תחבולות להפטר ממנה והאי דקאמר ליה מציצית משום דעיקר מצוה בתכלת והמקיים לבן בלא תכלת אין כאן מצוה שלימה אלא אחת מן השנים ושנינו אצל רבי יוחנן בן החורנית שהיה יושב בסוכה וכו' אמרו לו א"כ היית נוהג לא קיימת מצות סוכה מימך לפי שלדברי ב"ש לא היה מקיים מצות אכילה ע"כ.

⁸⁵ סימן ע"ו.

⁸⁶ הערות: כלומר, כפי שהבין מתשובת רש"י שהיתה לפניו, ועל פיה פירש את הסוגיא. תשובת רש"י בסוגיא זו שהשיב לר' שמעיה, מובאת בס' האורה ח"ב סי' קי"ז, ונדפסה גם בתשובות רש"י, מהדורת אלפנבין, סי' פ"ד, וראה במראה מקומות שם. ברם נמצאה עוד תשובת רש"י בסוגיא זו, ממנה מביא הרמב"ן במלחמות ה' על הרי"ף, שבת רמז שי"ט. תשובה היתה לפני ר' שמואל הלוי - כפי שנראה מהמשך דבריו בפירוש הסוגיא.

⁸⁷ בהערות: כלומר, מתשובת רש"י זו, למד ר' שמואל הלוי שרש"י חזר בו מפירושו בגמרא, דב"ש לא דרשי סמוכין. כפי שכתבנו לעיל תשובת רש"י זו היתה לפני הרמב"ן, וממלחמת ה' שם מתברר שהרמב"ן התאים דברי רש"י בהתשובה לפירוש בגמרא, ע"ש.

⁸⁸ מס' שבת י"ב א'.

תוספות

מסכת ברכות⁸⁹: ע"כ יש לפרש בין תכלת שבה, בציצית שהיה קבוע [צבוע] בו תכלת וגם שני חוטין לבן ועושין בו חוליא של תכלת וחוליא של לבן.

מסכת יבמות⁹⁰: דאפילו צמר לפשתן ופשתן לצמר כו' - נראה דאפילו שני חוטין לבן של צמר שרי בפשתים כדאמר במנחות אף על גב דאפשר במינו כדקאמר התם מגו דתכלת פטרה לבן נמי פוטר וכו'.

עד שיהא שוע טווי ונוז - אין לפרש כמו שפי' ריב"ן שוע וטווי יחד צמר ופשתים א"כ כלאים בציצית היכי משכחת לה שהרי צריך שיהיו ב' חוטין של תכלת צמר לבדו בלא פשתן אלא שוע כל אחד לבדו וכו'.

מסכת כתובות⁹¹: ואור"ת דכל ד' חוטין לבן ודאי אסור דאפשר במינו אבל התם קאמר דשני חוטי צמר לבן פוטרים בשל פשתן דמגו דתכלת פטרה שכבר נעשה כלאים ע"י תכלת שבו לבן של צמר נמי פטר ומגו דשני חוטי לבן של צמר פוטרים בשל פשתן שני חוטי לבן של פשתן נמי פוטרים בשל צמר אף על גב דלא נעשה התם כלאים ע"י תכלת שבו וצריך עיון אם שני חוטי לבן של פשתן ושני חוטי לבן של צמר מותר לתת בטלית של צמר או בטלית של פשתן דשמא לא הותרו שני חוטי לבן אלא דווקא במקום תכלת אבל שלא במקום תכלת לא או דלמא לא שנא דהא שני חוטי לבן של פשתן פוטרים בשל צמר אף על גב דהתם תכלת לא מעלה ולא מוריד דע"י אותו תכלת לא נעשה אכתי כלאים ואין להקשות אי שרו שני חוטי לבן בכלאים אפי' אין תכלת עמהן אמאי מטיל תכלת בסדין בירושלים אינו אלא מן המתמיהין יטילו עמו שני חוטי לבן של פשתן דאפילו הוי ההוא תכלת קלא אילן או לבן גמור שרי דאיכא למיגזר שמא יטילו עמו שני חוטי לבן של צמר ויסברו שאותן שני חוטין הצבועין הן תכלת ויהיו כל ד' חוטין לבן של צמר. ובתוספות הרשב"א משנץ ע"ש ר"י.

מסכת מנחות⁹²: התכלת אינה מעכבת את הלבן - מצוה לתת ב' חוטין תכלת וב' חוטין לבן בציצית - ומשמע לכאורה דאין זה מעכב את זה שאם הטיל שני חוטין מן האחד יצא כי הנך דקתני תפלה של יד אינה מעכבת את של ראש כו' - אבל בקונטרס פירש אי עבד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן יצא וכן אנו נוהגין ובגמרא מוכיח כן והלא כל המטיל תכלת בסדינו בירושלים אינו אלא מן המתמיהין ומפרש דאסוריה גזירה משום קלא אילן ופריך לא יהא אלא לבן משמע דאי הוי לבן אין כאן איסורא אף על גב דבלא הני דקלא אילן איכא שני חוטי לבן - ומיהו יש לדחות דאע"ג דבשני חוטי לבן איכא מצוה כי רמי טפי ליכא איסור כלאים דאין זה מוסיף על המצוה דגדיל שנים גדילים ארבעה דדרשינן מיניה שנים לבן ושנים תכלת לאו למעוטי טפי קאתי כדאשכחן גבי ערבי נחל דדרשינן ערבי שתים ונוהגים להשים הרבה בלולב - ולקמן גבי טלית שכולה תכלת כו'.

ומהתם נמי יש ראייה דכי ליכא אלא לבן או תכלת בעינן לעולם ד' חוטין דמשמע דבטלית בת ד' חוטין לא חיישינן שמא יסיר ב' מהן ויניח בטלית אחד דארבעתן מצוה וכו'.

⁸⁹ ט' ב'. ע"ע בתוספות רבינו פרץ.

⁹⁰ ד' ב'.

⁹¹ מ' א'.

⁹² ל"ח א'.

ומאן דמפליג לקמן בין טלית בת ארבעה לטלית בת שמונה ה"פ בטלית בת ארבעה דהיינו שנים חוטין שהן ארבעה כשהן כפולין שלא היה לו תכלת ונותן אלו שצבועין קלא אילן במקום לבן וטלית בת ח' היינו בת ד' שהן כפולין שיסבור כולם תכלת ויקח מהן לפטור טלית אחרת וכו'.

וצריך טעם מנלן דבשלמא אי פליגי בהא דמאן דרמי ד' סבר כדדרשין גדיל שנים גדילים ארבעה ומאן דרמי תמניא סבר דגדילים דקאמר רחמנא אכל מין ומין קאי גדילים מלבן וגדילים מתכלת דהיינו צמר ופשתים דעלייהו קאי אבל אי לא פליגי מה סברא היא זו דאי בעי עביד הכי ואי בעי עביד הכי - וצ"ל דכל זה יש במשמעות גדילים דאי עביד תכלת ולבן בין שניהם ד' חוטין גדילים קרינא ביה ואי עביד מכל חד וחד גדילים כגון ד' חוטין לבן וד' חוטין תכלת גדילים נמי קרינא ביה ולא מוסיף הוא אבל אי רמי טפי מוסיף הוא וגרוע ועומד הוא - ועוד צריך טעם מנלן דכי לית ליה אלא או לבן או תכלת דלא מיפטר בתרי חוטי לחודיהו עד דרמי ד' - ושמא משום דדרשין גדיל שנים גדילים ד' בין יש בו מין אחד בין יש בו שני מינין - וקצת קשה הא דאמרי' בגמרא אם הקדים תכלת ללבן יצא אלא שחיסר מצוה מאי חיסר מצוה [אילימא חיסר מצוה] דלבן וקיים מצוה דתכלת לרבי עכובי מעכבי אהדדי דמשמע דאי לא מעכבי ניחא אלמא אף על גב דחיסר מצוה דלבן קיים מצוה דתכלת בב' חוטין - ויש לומר דלהכשיר תכלת מיהא מהני לבן דקרינא ביה גדילים ד' - וא"ת ומנלן דבעינן ב' חוטין לבן וב' חוטין תכלת דילמא אגדילים קפיד קרא אפילו חד מהאי וג' מהאי ויש לומר כיון דתרי מיני בעי רחמנא סברא הוא שיהיו שוין ועוד פתיל תכלת כתיב ופתיל משמע תרי כדדרשין פרק בא לו וקיצץ פתילים פתיל שנים פתילים ד' ולבן נמי לא פחות מתרי דקדיש טפי כדאמרינן בגמרא דמתחיל בלבן ומסיים בלבן דמעלין בקודש ולא מורידין - ומיהו טעם זה דפתיל לא יתכן דבפרק בא לו משמע וקיצץ דמקצץ אחד לשנים והכא על כרחין לא משמע תרי כדמוכח בספרי בפרשת [שלח] לך ובפרשת כי תצא ועשו להם ציצית שומע אני חוט אחד בפני עצמו ת"ל גדילים כמה גדילים נעשין אין [גדיל] פחות משלשה חוטין כדברי בית הלל משמע דמפתיל לא הוה שמעינן אלא חד ועוד דאי פתיל משמע תרי והכנף מין כנף לכל הפחות חד א"כ בלא גדילים נמי תיפוק ליה תלתא - וצריך לומר שחולק על הש"ס שלנו דמשמע דחד מתכלת מהני וכו'.

ועוד תניא בספרי ב"ש אומרים ד' של צמר וד' של תכלת וכו'.

אלא לגרדומין וכו' - משמע דאי אגרדום כולהו מיפסלי, ואור"ת, דעכשיו שנותנין ד' חוטין, ב' משום לבן וב' משום תכלת, וכופלן לשמונה, צריך ליזהר, דאם נפסקו שלשה מן החוטין, שמא הם משלשה חוטין, ונמצא שלא נשארו ב' חוטין שלימין - ויש לדקדק קצת דסוגיא זו כרבי אתיא דהשתא הוי מצוה אחת והלכה כרבי מחבירו אבל לא מחביריו וכ"ש מרבו ורבי יוסי הגלילי רבו היה ואהא סומכין שאין לנו תכלת [ומטילין לבן] ולרבנן אפי' בחד מיפסיל דהא תרי מצות נינהו ולא תועיל האחת לחבירתה דהוי כאילו איגרדום תכלת ומקצת לבן - ומיהו נראה למאי דבעינן בלבן נמי ד' חוטין א"כ חד מצוה נינהו ואי לא בעינן אלא ב' כ"ש דלא מעכבי וכמאן דליתנהו הוו וכו'.

מסכת בכורות⁹³: כמה חוטין הוא נותן ב"ש אומרים ארבעה - צריך לדקדק אם ד' בין הכל או ארבע ללבן וד' לתכלת וגם אם מיירי קודם כפילות דכי מעייפי הוי שיתסר והוו השתא הנך ח' חוטין דעבדינן לשם לבן פירוש דכבית שמאי פסקינן בהתכלת ואם נפסק אחד מהם פסול ואף על גב דמכשרין דאגרדום תכלת וקם אלבן דהני כולהו לשם לבן הם, וזו משמע בספרי בפרשת כי תצא דארבע חוטין לכל מין ומין קאמר, דקתני התם כמה גדילים נעשות אין פחות משלשה חוטין כדברי בית הלל בית שמאי אומרים ד' חוטין של תכלת וארבעה של לבן על ד' אצבעות והלכה כדברי בית שמאי ומיהו

⁹³ ל"ט ב'.

מהאי דהתכלת רבי ירמיה, מדיפתי רמי תמניא דאינון שתסרי מר בריה דרבינא עביד כי דידן משמע שרובם עושים כמר בריה דרבינא ושמא היה מפרש ארבע ללבן וארבע לתכלת דקאמרי בית שמאי היינו לבתר דעייפינהו דהיינו שנים מכל מין קודם שנכפלו ולפי זה מה שאנו עושין עכשיו הוי פלגא לשם לבן ופלגא לשם תכלת ומיהו שלשה דקאמרי בית הלל על כרחינו קודם שנכפלו דג' לא משכחת לאחר שנכפלו ולא הוי השתא דומיא דד' לב"ש.

כמה - פירש בקונטרס תלויה למטה מכנף הבגד שהרי אין נותנין אותה בשפת הבגד ממש אלא מגביהין אותה ג' אצבעות לבית הלל וד' לבית שמאי וקשה לפירוש דלענין מן הקרן הוא דמפשטין כמלא קשר גודל ולא הוזכר לשם בתוך שלשה אצבעות אלא לאפוקי למעלה מג' ונראה כלשון אחר שפירש בקונטרס כמה תהא משולשת כמה יהא בה מגדיל לבד הענף שאינו גדיל וקאמרי בית שמאי ד' אצבעות והשתא הידור ציצית שליש גדיל וב' שלישי ענף הוי גדיל ארבע אצבעות וענף ח' אצבעות י"ב אצבעות בין הכל וכך משמע וד' של לבן על ד' אצבעות ובפרק התכלת פירש בקונט' משולשת תלויה בענף לבד מן הגדיל ארבע אצבעות ולפירוש הידור ציצית שתי אצבעות גדיל וארבע ענף.

ספר יראים⁹⁴

ושמונה חוטין מנלן, דתניא גדיל שנים פי' שני חוטין גדילים ארבעה פי' ד' חוטין ואמרה תורה ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת פי' תן תכלת בלבן כשיעור הלבן, הלכך מי שאין לו תכלת, נותן ארבעה חוטי לבן במקום תכלת, ואחרי שהד' במקום תכלת, יש לדקדק ולומר, דהא דמכשרין גרדומי ציצית בכדי לעונבן, כגון שניתקו שנים מצד זה ושנים מצד זה, שנמצא במקום תכלת ובמקום לבן קיימים ושלמים, אבל אם נפסקו [ג'] מצד אחד, שאין לו לא לבן ולא תכלת קיים כשיעורו מתחלה, פסול, דלא מכשרין גרדומי ציצית, אלא א"כ אחד מהם שלם, כדאמרינן פ' התכלת, אלא אמר רבא ל"נ אלא לגרדומי, דאי איגרדם תכלת וקם אלבן או איגרדם לבן וקם אתכלת לית לן בה, דתני ר' חייא, גרדומי תכלת כשרין, פי' איגרדם תכלת נשתיירו גרדומין בתכלת וקם אלבן ועמד על הלבן שלא נשאר שיעור שלם אלא מן הלבן, אלמא שיעור שלם מחד מנייהו בעינן. למדנו כיצד יעשה ציצית.

ספר מצוות גדול⁹⁵

כתיב גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה בפרשת תצא, ובפרשת שלח כתוב ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם. ותניא בסיפרי ומביאה בפרק התכלת ציצית אין לה שיעור למעלה אבל יש לה שיעור למטה, ומהו שיעורה למטה אמר רב פפא הילכתא ארבעה בתוך שלש משולשת ארבע, פירוש [ארבעה] חוטין נותנין בכנף בתוך שלש אצבעות, שתיים של לבן ושתיים של תכלת, או שלשה של לבן ואחת של תכלת, כדכתיב ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, וכופלו לשמונה, וחוט של כרך מן המנין, ועושה להם קשרים וכורכם עד ארבע אצבעות...

עוד שמעתי בשם רבינו יעקב⁹⁶, שעכשיו אם נפסקו שלשה חוטין מציציות שלנו, אפילו נשאר כדי לענבו, פסולין, דלא מכשר גרדומין אלא כשנשאר אחד מן המינין שלם, שזהו דבר חשוב, כדקאמר

⁹⁴ סימן ת"א.

⁹⁵ עשין סימן כ"ו.

⁹⁶ כ"ה בדפוס ראשון רומי רל"ה עמ' 198, שונצינו רמ"ט עמ' 240, ולפנינו הוא 'יצחק', וכ"ה בדפוס ונציה רפ"ב עמ' 35, ש"ז ק"ח ב', וכן נמצא במקצת ראשונים, לדוגמא, בספר הפרנס לק', ובספר הנייר ל"ה. הלכות ציצית: וקבלתי מרבותי בשם ר"י שאם נפסקו ד' חוטין אפי' נשאר כדי לענבם פסולים דלא מכשרין גרדומין אלא א"כ נשאר דבר חשוב ומינכר ואין נחשב דבר חשוב אלא א"כ ישאר חצי החוטין שלמים.

התם, אי גרדם לבן וקאי אתכלת, אי גרדם תכלת וקאי אלבן, ועכשיו שאין לנו תכלת, אין נשאר דבר חשוב אלא אם כן ישאר חצי החוטין שלימים, וכשנפסקו השלשה חוטין, שמא הרוב נפסקו:

ספר מצוות קטן⁹⁷

ובזמן שיש תכלת, נותן ב' חוטין תכלת וב' חוטין לבן... ואמרינן פרק התכלת, אם גרדם התכלת וקאי אלבן כשירה, ואנו שאין לנו תכלת, אם פסקו ב' חוטין כשירה, ג' פסולה. כי שמא כל אחד שנפסק חוט אחד הוא, ואין כאן ב' חוטין שלמין.

מיוחס לראב"ד⁹⁸ על ספרי

אין פחות משלשה דברי ב"ה⁹⁹. נר' דב"ה דרשי גדילים שנים ופתיל תכלת אחד הרי שלשה, מיהו מודו ב"ה דאי בעי למעבד ארבעה, שנים של לבן ושנים של תכלת שפיר דמי, והיינו דקאמר אין פחות משלשה משמע הא יותר שפיר דמי ובזה ניחא דעבדי כב"ש, והא תנינא בברכות העושה כב"ש לא עשה כלום ואי משום דתני בבריתא "והלכה כב"ש" הא ק"ל אין למדין הלכה לא מפי משנה ולא מפי ברייתא אלא ודאי משום דב"ה מודו להו כדפירשית, מיהו במנחות ליכא במילתייהו דב"ה אין פחות ופי' ר"ת לשם דב"ה מלשון גדילים נפקא להו דגדילים מש' [ש]לשה כמו עבות דאמ' בסוכה דהוי שלש, מעשה עבות מתורגם "עובד גדילו" ופי' ז"ל דארבעה דב"ש לא הוו כמו שלשה דב"ה, דארבעה דב"ש הוו כפולים ושלשה דב"ה בלא כפולים: בש"א ארבע של צמר. היינו לבן, וארבע לאו דוקא אלא שנים שנכפלים לארבע וארבע של תכלת גם הוא צמר צבוע של תכלת והשתא לב"ש הוו ארבעה שהם שמנה, גדילים משמע שני חוטין גדילים לפחות, וכתוב ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת ודרש הכנף מין כנף והיינו לבן, תכלת ד' משמע ואקשינן קרא לומר שיתן מן התכלת כל כך שיעור כמו כן מן הלבן, אם כן פתיל דכתב רחמנא לדרשא, לומר עשה גדיל ופתיליהו מתוכו כלומר כפלהו ובמנחות דריש גדיל שנים גדילים ארבעה, עשה גדיל ופתיליהו מתוכו:

ק"ו לכל המצות שבתורה¹⁰⁰. וא"ת מאי ק"ו הוא זה וכי גרעה משאר מצות, וי"ל דה"פ ומה המקיים מצות ציצית שאין בה חסרון כיס שהוא צריך לקנות טלית ללבוש ואין צריך אלא להטיל בה שני חוטין של תכלת ק"ו לשאר מצות דאית בהו חסרון כיס טפי:

מהר"ם מרוטנבורג¹⁰¹

הלכך טלית של צמר אי בעי רמי ביה ב' חוטין תכלת ושני חוטין צמר לבן, דאף על גב דליכא כלאים צמר ופשתים יחדיו, פוטרין מטעם הכנף מין כנף, דאידי ואידי מין כנף הם. ואי משום דצבוע תכלת מה בכך, מידי צבעא קא גרים. ואי רמי ביה שני חוטין תכלת וב' חוטין לבן פשתים הפוטרין בשל צמר, הא נמי שפיר דמי, דקרינן ביה צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך מהם. - ובטלית של פשתים נמי אי רמי ביה ב' חוטי תכלת ושני חוטי צמר לבן, אף על גב דלאו מין כנף הם, שפיר דמי, דכיון

⁹⁷ מצוה ל"א.

⁹⁸ ע"פ הסימנים בס' זיכרון – נסים, ב' עמוד צ"ו והלאה, לכאורה המחבר מחכמי צרפת שציטט קטע מהסמ"ג לר' משה מקוצי, 'ומכאן שהפירוש לא נכתב לפני סוף המאה השלוש עשרה'.

⁹⁹ עמוד קע"א.

¹⁰⁰ עמ' קע"ד.

¹⁰¹ תשובות פסקים ומנהגים א' קמ"א, בעמוד קל"ד.

דכלאים הם בטלית וקרין ביה צמר ופשתים יחדיו, גדילים תעשה לך, שהטלית והציצית צמר ופשתים יחדיו הן. וכל שכן אי רמי ביה ב' חוטין תכלת וב' חוטין לבן פשתים, דשפיר דמי, דקרין ביה גדילים תעשה לך מהם. אבל בטלית של משי שנהגו העולם להטיל בו חוטי צמר, לא הכנף מין הכנף, ולא צמר ופשתים יחדיו איכא. הלכך אומר אני שאין להטיל בו ציצית אלא במינו. וכן בכל טליתות לדידן דלית לן תכלת אי אפשר להטיל צמר ופשתים יחדיו, לא פטר אלא מינו...

והא¹⁰² דאמר גדילים תעשה לך מהן היינו ביחד שני חוטי תכלת אבל היכא דא"א להטיל שניהם יחדו כגון לדידן אין לעשות ציצית אלא או מצמר דכתי' פתיל תכלת או ממינו כדכתי' הכנף מין כנף.

רא"ש

הלכות קטנות לרא"ש¹⁰³: תנן בראש התכלת התכלת אינו מעכב את הלבן הלבן אינו מעכב את התכלת. פירש"י אף ע"ג דמצוה לתת ב' חוטי תכלת וב' לבן בציצית אפילו הכי אין זה מעכב את זה ואי עביד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן יצא ולכאורה הוי משמע דאין זה מעכב את זה היינו שאם הטיל ב' חוטין מין אחד יצא כי הא דתפילין של יד אינה מעכבת של ראש ושל ראש אינה מעכבת של יד. ונהגו כפירוש רש"י. וכן מוכח בפרק התכלת והלא כל המטיל תכלת בסדינו בירושלים אינו אלא מן המתמיהים ומפרש דאסרוה גזירה משום קלא אילן פי' צבע הדומה לתכלת וכיון שאין תכלת הוי כלאים שלא במקום מצוה. ופריך לא יהא [האי] אלא לבן פי' מאי איכפת לן אי הוי קלא אילן לא יהיה חשוב אלא צמר לבן בעלמא ואמרין אין לו תכלת מביא לבן [אלמא] משמע דאי הוי לבן אין כאן איסור אפילו בטלית של פשתן אף על גב דבלאו הני דקלא אילן איכא ב' חוטי לבן. אלמא היכא דלית ליה תכלת בעי למירמי ד' חוטי לבן ומיהו יש לדחות דאע"פ דבשל חוטי לבן לחוד איכא מצות ציצית אי רמי טפי ליכא איסור כלאים דאין זה מוסיף על המצוה דגדיל שנים גדילים ארבע דדרשין מיניה ב' חוטי לבן וב' חוטי תכלת לאו למעוטי טפי קאתי כדאשכחן גבי ערבי נחל דדרשין ערבי שנים ונהגו להשים הרבה ערבות בלולב וכו' וקצת תימה [דהיכא] משמע מקרא דאי בעי עביד הכי ואי בעי עביד הכי. בשלמא אי אמרין דפליגי איכא למימר דבהכי פליגי דמאן דרמי ד' כדדרשין גדיל שנים וגדיל ד' ומאן דרמי תמני סבר דגדילים דקאמר רחמנא אכל מין ומין קאי מלבן גדילי' מתכלת [ס"א גדילים מלבן גדילים מתכלת] דהיינו צמר ופשתים דקאי גדילים עליהו. וצ"ל דאף זה במשמעות גדילים דאי עביד גדילים מתכלת ולבן ב' חוטין מזה וב' חוטין מזה גדילים קרין ביה ואי עביד מכל מין ומין גדילים כגון ד' חוטין לבן וד' חוטין תכלת גדילים קרין ביה ולא מוסיף הוא אבל אי רמי טפי הוי מוסיף וגרוע ולעולם גדילים בעינן דהיינו ד' חוטין בין שיש בו ב' מינים בין שאין בו אלא מין אחד כמו שפירש"י וראיה עוד לדבריו מהא דאמר גבי טלית שכולה תכלת כאן בטלית בת ד' חוטין כאן בטלית בת שמנה חוטין פירוש בטלית בת ח' חוטין ד' חוטי תכלת והטיל בה ד' חוטי קלא אילן לקיים בה מצות ב' מינים פסולה והואיל ולבד קלא אילן איכא חוטין כל צרכה חיישין דילמא מזבין ליה לאינש אחרינא וסבר דכולה תכלת ושקיל ד' מינייהו ורמי להו בטלית אחרינא. אבל בטלית בת ארבע חוטין שיש בהם ב' חוטי תכלת יכול לתת בה ב' חוטי קלא אילן לשם לבן וליכא למיחש שמא יקח ממנה ב' חוטין ויתנם בטלית אחר כיון דליכא אלא ד' חוטי ואי שקיל מינייהו מיפסל. אלמא דבפחות מארבע חוטי לא מתכשר אפילו ממין אחד...

¹⁰² שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ד' (דפוס פראג) סימן תמ"ד.

¹⁰³ הלכות ציצית, סימן ו'.

ולכך [היה אומר] ר"ת דעכשיו שנותנין ד' חוטין שנים משום לבן [ס"א ושנים משום תכלת] וכופלין אותם לח' אם נפסקו ב' מן הח' ונשאר בהם כדי עניבה כשר. ואם נפסקו ג' פסול שמא לא נשאר בהם אלא חוט אחד שלם...

וי"מ אי איגרדום תכלת וקאי אלבן היינו דנפסק החוט מעיקרו ולא נשתייר בו אלא כל שהוא. לרבי דס"ל מעכבין זה את זה [ס"א דלעולם צריך ב' חוטי לבן וב' חוטי תכלת] מצוה אחת הן ומועיל השלם לחבירו וכו'. וגרדומי תכלת אכל ד' חוטין קאי דאיגרדום מקצתן ונשתייר מקצתן וכיוצא בו לרבא אליבא דרבי אי איגרדום חוטי תכלת לגמרי ואשתייר חוטי לבן שלמים או להיפך. וכו'. ופירוש זה עיקר דגרדומי תכלת דבני ר' חייא משמע דאיגרדום כל ארבעתן כי קורא לכל הציצית תכלת כדקאמר תכלת שכרך רובה כשירה. וכן רמי תכלתא לפרזומא דאינשי ביתיה וכו'.

וכן מוכח בסיפרי דתני לה אגדילים ולא בפרשת ועשו להם ציצית. דתניא בפרשת כי תצא גדילים תעשה לך למה נאמר לפי שנאמר ועשו להם ציצית שומע אני יעשה חוט אחד [בפני עצמו] ת"ל גדילים וכמה גדילים יעשה אין גדיל פחות מג' חוטין כדברי ב"ה. ב"ש אומרים ארבע חוטין של תכלת וארבע חוטין של לבן של ארבע ארבע אצבעות. והלכה כדברי ב"ש...

דאיבעי להו של פשתן מהו שיפטור בשל צמר פי' לשום ב' חוטי פשתן במקום לבן בטלית של צמר. צמר בשל פשתן הוא דפטר כיון דתכלת פטרה לבן נמי פטר. אבל פשתן בצמר לא...

תוספות הרא"ש יבמות¹⁰⁴: דהא הכנף איצטריך לשני חוטי לבן וכדדריש בריש התכלת, וכו'. - ואפי' בצמר לפשתים נמי קשה דאמרין התם בההיא שמעתתא דב' חוטי לבן של צמר פוטרים בשל פשתים ואותם ב' חוטי לבן יכול הוא לקיים במינו שישים בו ב' חוטי פשתן וב' חוטי תכלת, וכו'.

מסכת סנהדרין¹⁰⁵: הא איכא ציצית וכו'. דאם הוסיף גורע דדינו להניח ד' חוטין שהם ח' ואם הניח יותר גורע, וקשה דבפרק התכלת משמע דאין כאן משום בל תוסיף דגבי הא דתניא טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן ופריך מהא דתניא טלית שכולה תכלת מביא תכלת ודבר אחר ותולה בה וקלא אילן לא יביא ואם הביא כשר, ומשני כאן בטלית של ד' חוטין כאן בטלית של ח' חוטין פי' ד' כפולין לח' וח' לי"ו

ובטלית בת ח' חיישי' שמא יזדמן לו טלית אחר ויהיה סבור שכל אלו הח' חוטין כולן תכלת ויקח ד' חוטין מטלית זה וישים באותו טלית, ופרש"י דאין כאן משום בל תוסיף כיון שכל החוטין בצד אחד ולא דאמי להטיל למוטלת, ויש ליתן טעם לדבריו משום דגדיל שנים גדילים ארבעה דדרשי' מיניה [ד'] חוטין שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת לאו למעוטי טפי קא אתי כדאשכחן גבי ערבי נחל דדרשינן ערבי שתים ומותר להשים הרבה ערבה בלולב, ובהטיל למוטלת דוקא אמרי' עובר משום בל תוסיף משום דציצית אחד אמר רחמנא על כנף ולא שנים. ונראה לפרש דכל מה שהוסיף חוטין ד' עד ח' בכרך אחד לאו גורע הוא ולא מפסיל בהכי, כדאשכחן אמוראי בפ' התכלת דרב אחא בר יעקב רמי ד' ור' ירמיה מדפתי רמי ח' ולא פליגי אלא מר עביד הפחות ומר עביד הייתר וסברי דהא דקאמר גדיל שנים גדילים ד' [אי בעי] למעבד תרויהו מתכלת ותרויהו מלבן מצי למיעבד או אי בעי למיעבד כולהו מתכלת [או] מלבן מצי למיעבד אבל אי רמי טפי מתמניא מוסיף הוא וגורע הוא והכא מיירי דמוסיף טפי מתמניא.

¹⁰⁴ ד' ב'.

¹⁰⁵ פ"ח ב'.

שו"ת הרא"ש¹⁰⁶: וששאלת: כמה חוטין נפסקין בציצית ויהא פסול? דע, גבי ציצית אמרינן: נפסק חוט אחד מעיקרו, פסול. ואנו כופלינ ד' חוטין לח', והד' חוטין שאנו נותנין בציצית הם שנים כנגד התכלת בעד תכלת, וב' לבן. ואמרינן: התכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת. ואמרינן בגמרא: דאי איגרדם תכלת וקם אלבן, או איגרדם לבן וקם אתכלת, כשרה. פירוש: אם חסר תכלת ונשאר הלבן, או חסר הלבן ונשאר תכלת, כשר. הלכך, מן הח' חוטין, אם נפסקו ג' חוטין, פסול הציצית, דשמא לא נשאר אלא חוט אחד שלם, ואנן ב' חוטין שלמים בעינן; ואם נשארו בחוט כדי עניבה, כשר. ושלום אשר בן הר' יחיאל ז"ל.

טור¹⁰⁷

מצות ציצית, בזמן שהיה תכלת מצותן שיקח ב' חוטין כפולים של צמר צבועין תכלת, וב' חוטין כפולים של צמר לבן או של פשתן וכו'.

הפרנס¹⁰⁸

בשם רבינו יצחק, עכשיו שאין לנו תכלת, אם נפסקו ג' חוטין מציצית שלנו, ואפילו אם נשאר בהן כדי לעונבן, פסולין, דלא מכשרי גרדומין אלא כשנשאר מן המנין אחד שלם, שזהו דבר חשוב, וכשנפסקו ג' חוטין, שמא הרוב נפסקו, ס"ה כ"ו:

רבינו ירוחם¹⁰⁹

תכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת, כך פשוט פרש"י, אף על גב דמצוה להטיל ב' חוטי תכלת ושני חוטי לבן בציצית אין זה מעכב שאם עשה כל הארבעה מלבן אם לא ימצא תכלת או מתכלת אם לא ימצא לבן יצא ובלבד שלא יפחות מהארבע' חוטין ואם הוסיף עליהן אינו עובר בבל תוסיף עד ח' חוטין אבל אם הטיל יותר משמונה חוטין עובר כל זה מפרש"י. וכו'. נפסקו בחוטין אפילו נשאר בהן כדי עניבה פסול ואם נפסק אחד ונשאר בו כדי עניבה כשר כך פשוט, וי"מ שפי' שמועה זו בענין שמוכיח שם שאפי' נפסק חוט אחד בענין שלא נשאר בו כדי עניבה פסול. ואם נפסקו אפילו כל ח' חוטין ונשתייר בהן כדי עניבה כשר ולפר"ת שעכשיו שנותנין ד' חוטין ב' משום לבן וב' משום תכלת וכופלין אותן לח', אם נפסקו ב' מהח' ונשאר בהן כדי עניבה כשר, ואם נפסקו ג' פסול, דשמא לא נשאר אלא חוט אחד שלם, והר"אש תפס הראשון עקר, ובס"ה תפס עקר פר"ת.

מרדכי¹¹⁰

התכלת הלבן אינו מעכב התכלת והתכלת אינו מעכב הלבן, פירש"י ז"ל, שהיו נותנין בטלית שני חוטי לבן מפני שהוא מין כנף והיה כופלן לד' וכן של תכלת ותניא (בספרי) בית שמאי אומרים ארבע חוטין של תכלת וארבע חוטין של לבן וקיימא לן כבית שמאי בהא כדפסק רב פפא כבית שמאי לקמן בפירקין [תוס' ותימה לר"צ] על מנהגנו שאנו עושין ארבע חוטין שהן שמנה ואמאי מן הדין לא היה לנו להטיל

¹⁰⁶ כלל ב' סימן י"ב.

¹⁰⁷ אורח חיים סימן י"א.

¹⁰⁸ ספר הפרנס, סימן תכ"א.

¹⁰⁹ תולדות אדם וחווה נתיב י"ט חלק ג'.

¹¹⁰ הלכות קטנות למרדכי, פרק התכלת [רמז תתקל"ט].

אלא שנים שהן ארבע כנגד הלבן לפירוש רש"י ז"ל ואדרבה כיון שאין התכלת מעכב את הלבן היה יותר נכון לעשות [ב' חוטין] דהשתא איכא למיחש לבל תוסיף [*ותירץ דלקמן גבי סדין בציצית פריך כו'. מ"י] ונראה לו ראייה [למנהגנו] [מההיא דלקמן סדין בציצית דפריך לא יהא אלא לבן אלמא שאם היה [*הכל לבן] היה פוטר הסדין] אף על פי שהיו כל השמנה חוטין לבן ועוד יש לומר [דמש"ה] לית ביה משום בל תוסיף אפילו יטיל בה הרבה חוטין יותר מדיניהם לפי שגדילים כתיב דמשמע הרבה וכן ציצית דמשמע הרבה וכדבעינן למימר לקמן ע"כ לשון תוספות שאנ"ץ והאריכו הרבה וע"ש ריש פ' התכלת במסכת מנחות [שם] אמר רבא אי איגרדום לבן וקאי אתכלת ואי איגרדום תכלת וקאי אלבן כשרה הלשון משמע שכשר כשנשאר מין אחד שלם אפילו איגרדום השני כולו ואומר רבינו תם עכשיו שאנו נוהגין ד' פשוטין שהן ח' כפולים כנגד תכלת ולבן אם נפסקו ארבע חוטין ויודע שהם ב' חוטין שנכפלו שהם כנגד הלבן או כנגד תכלת כשרים בכדי עניבה ואם אין [*ידוע] פסול עד שיתברר לו ואפילו בג' חוטין איכא לספוקי דשמא נפסקו הני חוטין אחרים [*כנגדן. מ"י] ולא נשאר רק א' כהלכתו שלם והשאר איגרדומין ופסולין וכן עשה ר"ת מעשה לפסול בג' חוטין גרדומים ואין נראה לר"י וכו' ואומר ר"י דכשרים אפי' איגרדום כולהו דמ"ל ב' מ"ל כולם ועמא דבר מינייהו לקולא מינייהו לחומרא ומיהו בסמ"ג תפס לו שיטת ר"ת וכו':

תניא בסיפרי פרשת שלח, מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור, מה תכלת שני חוטין כפולין והם ארבע אף לבן כן:

וכן משמע בסיפרי דקאי אגדילים, דתניא התם, גדילים תעשה לך, כמה גדילים עושין, ב"ה אומרים ג', בש"א ד' של תכלת וארבע של לבן של ד' ד' אצבעות, והלכה כב"ש וכו'.

הגהות מיימוניות¹¹¹

עוד כתב בס"ה, ששמע בשם רבינו תם, דעכשיו אם נפסקו ג' חוטין מציצית שלנו, אפילו נשאר כדי לעונבן, פסול, דלא כשרינן גרדומי אלא כשנשאר אחד מן המינין שלם, שזהו דבר חשוב, כדאמרין התם איגרדום תכלת וקאי לבן, אבל עכשיו שאין לנו תכלת, אין נשאר דבר חשוב אלא אם כן נשארו חצי החוטין שלימין, וכן דעת ס"י:

האגודה

מסכת יבמות פרק א': דאפילו פשתים לצמר וצמר לפשתים. פר"י ואפי' שני חוטין של צמר לבן שרי בפשתים (במגו דתכלת פטרה ולבן של פשתן נמי פוטר הצמר במגו דלבן של צמר) ודווקא במקום תכלת אבל במקום שאין תכלת אסור עיין פרק במה מדליקין ופרק התכלת ופרק אילו נערות.

מסכת כתובות פרק ג': פירש ר"י דבטלית של צמר איפשר לקיים אבל בשל פשתן אי אפשר לקיים מצות תכלת אלא בכלאים וצריך עיון אם יש שני חוטי לבן של פשתן ושני חוטי לבן של צמר אם מותר לתת בטלית של פשתן או של צמר שמא לא הותרו שני חוטי לבן אלא דווקא במקום תכלת או דילמא לא שנא דהא שני חוטי לבן של פשתן מותרין בשל צמר אף על גב דשני חוטי תכלת לא עשאוהו כלאים...

מסכת מנחות פרק ד': התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינה מעכבת התכלת. פר"י ויקח ד' חוטין ויכפול לשמונה ואין כאן בל תוסיף דלוקח יותר משני חוטי לבן, כדאשכחין גבי ערבה שבלולב דמוסיפין על שתיים... - גירדומי תכלת כשרין, ובלבד שיהא בו כדי לעונבו. איגרדום תכלת וקאי אלבן

¹¹¹ הלכות ציצית פרק א'.

או איפכא פסולה, פירש ר"ת, אי נפסקו שני חוטין כשירה, ואי נפסקו שלשה פסולה, דשמא משלשה חוטין הן, וכו'.

רבינו שמחה משפירא - רבינו שמואל בר אברהם בונפנט הלוי¹¹²

ולדברי הכל צמר בשל פשתים לא, כיון דליכא תכלת, אבל בדומה שמפור' ביבמות, דכי ליכא תכלת ד' חוטין של צמר בפשתים הוא דלא, אבל ב' חוטין של צמר וב' חוטין של פשתים שפיר דמי¹¹³. ובתשובה אחרת ראיתי כמו כן בנופת צופים, דודאי אין להטיל ציצית בשל פשתים אפי' ציצית לבן נמי לא... לשון הרב ר' בונפנט הלוי זצק"ל¹¹⁴... ותו¹¹⁵ קשי' לי¹¹⁶ דאמאי יעשה בת ח' חוטין ויעבר בבל תוסיף, ונ"ל דה"פ בטלית בת ד' חוטין דתכלת וד' מינים ממין אחר¹¹⁷ ועשוי כהכשירו, אם הביא בתוך ד' דתכלת, שנים מקלא אילן יצא, אבל בת ח' חוטין דתכלת ואין שם מין אחר לא יעשה ד' מהן קלא אילן, דהרואה יסבור שכולן תכלת ויתיר ד' מהן לטלית אחרת לפי שדמיה יקרים ויכניס ד' של לבן במקומן. מרבי' שמחה ומה"ר שמואל הלוי¹¹⁸ הנק' בונפנט זל"ע.

רי"ד

פסקי רי"ד¹¹⁹: אמ' שמואל משמיה דלוי חוטי צמר פוטרינ בשלפשתן. פי' עיקר הציצית הוא שני חוטין לבן ממין הכנף, ושני חוטין תכלת, ואם אין לו תכלת נותן כל הארבעה לבן, שאין התכלת מעכבת את הלבן, ואתא שמואל למימרא דחוטי צמר פוטרינ בשלפשתן משום שני חוטי לבן, אינמי, אם אין לו תכלת, מטיל כל הארבעה חוטין שלצמר, דרחמ' שרא כלאים בציצית לגמרי בין בתכלת בין בלבן. ובהלכות ציצית.

ספר המכריע¹²⁰: ודין הציצית הוא להיות חציו תכלת וחציו לבן ממין הטלית דנפקא לן מעל ציצית הכנף מין כנף דהיינו לבן ופתיל תכלת היינו דליעביד שני חוטין לבן ושני חוטין תכלת ואם יטיל תכלת בסדין של פשתן הו' להו כלאים שלא במקום מצוה שלא חייבה התורה תכלת אלא בטלית של צמר ואף על גב דמצי למעבד כולו לבן שהרי אין התכלת מעכבת את הלבן ונמצא שאין בו כלאים מכל מקום עיקר ציצית הכתוב בתורה תכלת היא וכו'.

¹¹² תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, סימן ע"ו. רבינו שמחה משפירא, שמו נזכר בין הרבנים החתומים על התקנות באסיפת הרבנים שנערכה במגנצא בשנת ד'תתק"פ (1220).

¹¹³ הערות: לא מצאתי רמז לשיטה זו ביבמות שם, ולא בהמפרשים שם, וקשה להבין ולישב דבריו.

¹¹⁴ בהערות = ר' שמואל בן אברהם הלוי מוירמיזא.

¹¹⁵ סימן ע"ח.

¹¹⁶ הערות: קשיה זו קאי על תשובת ר' נחמן בר יצחק, מנחות מ"א ריש עמ' ב'.

¹¹⁷ בהערות: כדי להבין קושיה זו ופירוקה, עיין היטב בתוס' מנחות ל"ח, א' באמצע ד"ה התכלת, מן: "מיהו בסוף אלו הנחנקין", עד: "וטלית בת ח' היינו בת ד' שהן כפולין, שיסבור שכולם תכלת ויקח מהן לפטור טלית אחרת".

¹¹⁸ הערות: הוא ר' שמואל בר אברהם הלוי, שהיה מבית דינו של ר' שמחה בשפירא, ראה אור זרוע ע"ז סי' רע"א. דברי ר' שמחה שנמסרו על ידי תלמיד חבר שלו ר' שמואל, והוא עבדם והוסיף עליהם.

¹¹⁹ מסכת מנחות ל"ט ב'. וע"ע בס' שו"ת שלו.

¹²⁰ סימן פ"ח.

ומה שפר"ש דמצות ציצית שני חוטי תכלת ושני חוטי לבן, מדאמרי' בספרי, כמה גדילי' נעשין, אין פחות מג' חוטים כדברי בית הילל, בי' שמאי אומ' מד' חוטין של תכלת וד' חוטין של לבן של ד' ד' אצבעות. וטעמ' דמילת' ראיתי בספר יראים, אמרה תורה ונתנו על ציצ' הכנ' פת' תכל', פי' מן תכלת בלבן כשיעור לבן, כלומ' זה כזה. אך ראיתי בספר ה"ר משה בר' מימון מצות ציצית ז' חוטי לבן וא' תכלת. ובערך תכלת, דין ציצית, ו' חוטין של צמר לבן וב' חוטין של צמר צבעין בתכלת, ואחד מאות' ב' חוטין כורך על הז', ונר' שגם ה"ר משה אמ' ששה חוטין לבן, אלא שסופר מוטעה כת' זי"ן במקום ו"ו, ומה שכת' ואחד של תכלת, היינו לבד חוט שכורך בו על ז' חוטי', ומההיא דסיפרי שכתבתי קשה על פירושם, ויש לומר' [דה"ק] מד' חוטין של תכלת¹²², או מד' חוטין של לבן, כמו חלץ ועשה מאמר ונתן גט, שפי' או עשה מאמר או נתן גט. ובחוטי' ארוכין מיירי דכשיכפלים יהיו ח' חוטין וכסברת רבנן, דתכלת ולבן לא מעכבי אהדדי, אבל הא תימ' לי, כי לסברתם על כרח' אנו צריכין לומר', דהא דילפינן מלשון גדילים ד' חוטין, היינו משניהם ומתכלת ומלבן צריך ד' חוטין ארוכין, דכשיכפלים יהיו ח', א"כ לא תלבש שעטנז צמר ופשת' אבל גדילי' תעש' לך מהם, אתרווייהו כת', א"כ מאי האי דקאמ' בהתכלת צמר בפשת' הוא דפטר, כיון דתכלת פטר לבן נמי פטר, הלא אתרווייהו כת' לא תלבש אבל גדילי' תעשה לך מהם, ולפי מה שפירשתי למעלה אינו קשה, והמבין ידקדק. ולפנים אצל חוק סדינין פירשתי, ועיין, ותו תימ', דתני' בתורת כהנים, אמרה תורה תן תכלת בציצית ותן לבן בציצית, מה תכלת שזור אף לבן שזור, על כרחין הא דפשיט' ליה דתכלת שזור טפי מלבן, היינו משום דנוז היינו משזור, כאשר דיקדקתי בסמוך, ועיין. וכבר כתבתי, דהא דפשיט' ליה דתכלת שזור טפי מלבן, לא מכח נוז שפי' משזור, אלא מלשון פתיל...

ומה שאמר רבינו יעקב ז"ל, כל לבן שבאותן הלכות פשתן היא, תמי' לן טובא, דהא גרסינן בפ' ועשו להם ציצת בספרא בש"א ארבעה של תכלת וארבעה של לבן צמר, ובמשנה תורה בפ' גדילים בש"א ד' של תכלת וד' של לבן הרי לבן ששנינו צמר הוא וכו'.

אלא א"ר [מתניתין] בכולה טליתות ולא נצרכו אלא בגרדימון ושיירי והתכלת אינה מעכבת את הלבן למצוה ואפי' לרבנן וה"ק אי איפסיקא ב' חוטין בתכלת ואשתייר חד מינייהו וקם אלבן ב' חוטין שלימים אי נמי איפכא לית לן בה דאר"ז גרדימי תכלת כשרה וה"ה לגרדימי לבן וכו'.

ומסתב' לן חדא דמלתא רחוקה היא דרחמנא אמר תכלת עמרא היא ורמינן ביה כתנא כמה דאפשר לאהדורי עלוי דתכלת מצוה לאהדורי ועוד לבן לא הוי אלא ב' חוטין ואנן דל"ל תכלת מ"ט רמינן [ד'] בב' סגי אלא מדרמי ד' שנים הם במקום לבן ושנים במקום תכלת. הלכך הני דתכלת עבדו מצמר ולא מחסיר מיניה אלא צבעא והיינו דקאמר אין לו תכלת מטיל חוטי צמר לבן במקומו ובמקום לבן כדינו בצמר וכדינו בשאר בגדים ומטיל לבן כל ד' חוטין וכו':

החלק השני עשייתו. ת"ר כמה חוטין הוא נותן בש"א ד' ב' חוטין תכלת וב' חוטין לבן וכופלן לח' והם ד' תכלת וד' לבן דדרשו גדיל גדילים אלא גדילים ב' ופתיל תכלת א' הרי הן ג' בספרא כמה גדילים

¹²¹ ג' עמ' 224. חובר סמוך לשנת תתקצ"ד.

¹²² ע"ע לק' לשון ס' הבתים.

¹²³ הלכות ציצית.

אין פחות מג' כדברי ב"ה בש"א ד' חוטין של תכלת וד' של לבן של ד' ד' אצבעות והלכה כדברי ב"ש ומדקאמר של ד' ד' אצבעות דד' חוטין דקתני התם כשהן כפולין בתוך הטלית קאמר ומתחלה הם שנים שנים וגמרא דילן דקתני ד' מתחלתן ב' חוטין תכלת מתחלה ושנים לבן וכשהן כפולין הרי הן ד' ד' וב"ה דקאמרו ג' לא פירשו שיעור התכלת אלא פתיל דווקא וגדילים ב' וכופלן והן ד' לבן וב' תכלת וכו'.

אמר ר"פ הלכה ד' חוטין מטיל בתוך הטלית ב' תכלת וב' לבן וכופלן והן ח' וכו'.

אמר אב"י וצריך לאפרודי כי ציצתיה דארמאי צריך להפריד חוטי ענף זה מזה מן הגדיל ולמטה כדי שיהא ניכר ענף ציצתא דארמאי קציית שער של בלורית שפרודות מלמטה ודביקות מלמעלה ומסתבר לן בעידן תכלת קאמר להפריד תכלת לצד א' ולבן לצד א' דומיא דציצתא הכירה דלבן ותכלת ויפה לדקדק ולעשות זכר לתכלת וכו'.

ובזמן שהיה התכלת מצוי היו אלה הח' חוטין ד' תכלת וד' לבן ומתחיל וקושר בלבן וכורך חוליא אחד כדי שיכרוך וישנה וישלש וקושר נמצא שהיה בין הקשרים ה' של לבן וג' של תכלת. וכו'.

איתבי' מהאי גירסא בספרי מכמה גדילים נעשית אין פחות מג' כדברי ב"ה. בש"א ד' של צמר וד' של תכלת והלכה כדברי ב"ש וכו'.

ומדקאמר לא נצרכא אלא לגרדומי דאי איגרדום תכלת וקם אלבן כו' ש"מ דאי איגרדום כולהו ד' וליכא מנייהו שלמים פסולה ובעינן דלשתייר לבן ז' או תכלת שלמים בגדיל וענף ד' אצבעות וכו'.

ולמאי דס"ל מטיל חוטין צמר או ד' ממינן וד' צמר לבן במקום תכלת וכו'.

ת"ש דאמר רחבה חוטי צמר שנים חוטי צמר פוטרין בשל צמר עם שני חוטי תכלת ואפי' בשיראין וכו'.

ואם רצה מטיל ב' חוטין מינן במקום לבן וב' חוטי צמר לבן במקום תכלת וכו'.

לא קשיא אם הביא כשר בטלית בת ד' חוטין שאם יש בו ב' חוטין תכלת והביא ב' חוטין קלא אילן כשר דכיון דלית בה אלא חד שיעורא דציצת ליכא למגזר דלמא מצטריך ליה תכלת לטליתא אחריתא ושקול לקלא אילן מהאי ורמי ליה במקום תכלת וכו'.

רבינו יהונתן¹²⁴

התכלת אינה מעכבת הלבן, אף על גב דמצות ציצת שהן ד' חוטין השנים מהן ראויין שיהיו מצמר צבועין בתכלת [דכתיב פתיל תכלת] והשנים אחרים הם ראויין מצמר לבן דכתיב על ציצת הכנף מין כנף [ומין] כנף היינו לבן דרוב הטליתות לבנים הם וקמ"ל השתא מתניתין שאם לא מצא מצמר הכשר לציץ בו אלא או כלן לבנים או כלן צבועים בתכלת יציץ טליתו במה שימצא והיינו דתני בבריתא שאם אין לו תכלת כלל מטיל לטלית מלבן [גליון, מותר לציץ מלבן] ולדברי הרב אלפאסי ז"ל דמייחב בציצת טלית של פשתן וציצת של פשתן מפרשי' של לבן דכתי' בהלכה מפשתן קאמר ולא מצמר לבן ויהיה חציו פשתן וחציו צבוע בתכלת...

¹²⁴ על הרי"ף הלכות ציצת.

ואמר רבה הא מלתא אמרתה אנא הכא ואתמר במערבא משמיה דר' זירא כותי, משום הכי אסרו סדין בציצית גזירה שמא יקרע סדינו קודם לכן בתוך ג' אצבעות לשפת הכנף דהינו מקום הציציות ויתפרנו בחוט הפשתן כמנהג כל התופרין ויניח סוף החוטין תלויין שם ואחר כך יתן בה שני חוטי תכלת ויצרף אותן שנים של לבן עמהם והתורה אמרה תעשה ולא מן העשוי ונמצאת ציצית פסולה [והוי] כלאים שלא במקום מצוה...

דאיבעיא להו של פשתן מהו שיפטור בשל צמר, כלומר אותן שני חוטין שראויין להיות מלבן כדבעינן אם הם של פשתן והטלית היא מצמר לבנה מהו שיועילו לו אותן של פשתן במקום שני חוטין של צמר לבן ואם תאמר פשיטא דמועיל כדחזינן דשני חוטין של צמר לבן מועילים לטלית של פשתן משום שנים של פשתן דהוו ממין הכנף שהרי גם הטלית לבן והם הכי נמי יועילו שני חוטין פשתן לפטור טלית מצמר דחשבינן להו ממין הכנף שהרי גם הטלית לבן הא לא דמי וכו'.

כדריש לקיש וכו', כלומר אפילו לבן גמור לא מצי' להטילו לסדין לשום ציצית משום דהוי כלאים הואיל ואיפשר להטיל במינו לקיים שניהם כגון לבן של פשתים בסדין של פשתים מיקיים עשה דציצית ולא[ו] דכלאים. אי נמי טלית של צמר מטיל בה צמר לבן שני חוטין ושנים מתכלת...

רשב"א¹²⁵

ומ"מ אסור להטיל בשל פשתים ד' חוטין של צמר לבן שלא התיר הכתוב להטיל בו אלא שני חוטי תכלת א"נ שני חוטי לבן של צמר שמותר להטיל בו כשיש חוטי תכלת א"נ ב' חוטי לבן בדליכא תכלת דעולין משום לבן ומשום מגו כדאיתא התם במנחות דאמרי' התם מגו דתכלת פטרה לבן נמי פטר, אבל אם מטיל בו ד' חוטי צמר לבן השנים עולין משום מצות לבן והשנים האחרים כיון שאינם תכלת אינן עולין משום תכלת, ומשום לבן נמי לא דהא איכא ב' חוטים אחרים, נמצאו הב' האחרים כלאים. וכתבו בתוס' דאף להטיל בטלית של פשתים ב' חוטי צמר לבן וב' חוטי פשתים אסור משום דחוטי פשתים עולין משום לבן והשאר הוי כלאים. והא דאמרי' במנחות גבי סדין בציצית גזרה משום קלא אילן ואקשינן ולא יהא אלא לבן דהא תנא דבי ר"י וכו' ומשני התם כיון דאפשר במינו כדר"ל איכא למידק מה צורך לתרץ כדר"ל ואיהו נמי מאי קאמר לא יהא אלא לבן והלא אם הוא צמר לבן מעורב עם חוטי פשתן א"נ ד' חוטי צמר אם אתה עושה ארבעתן לבן הרי יש כאן כלאים כמו שאמרנו, ובתוספות דוחקין דהתם להטיל בו ב' חוטי תכלת בלבד קאמר והלכך שרי שאם הוא תכלת הא תנן הלבן אינו מעכב את התכלת ואם אינו אלא קלא אילן והוי כמו לבן הא קי"ל נמי דהתכלת אינו מעכב את הלבן.

רבינו בחיי¹²⁶

ומשפט החוטין הוא שיהיו ז' לבנים והאחד תכלת משום שנא' פתיל תכלת, כלומר חוט אחד של תכלת והתכלת הזה חוט של צמר צבוע בדם חלזון שהוא דג שהיה מצוי בים המלח, ויש אומרים כי התכלת צריך שיהיו ב' חוטין והלבן ו'...

¹²⁵ חידושי הרשב"א - יבמות ד' ב'.

¹²⁶ ספר כד הקמח - ציצית.

התכלת אינה מעכבת וכו'. אף על גב דמצות ציצית שהם ארבע חוטין שהם ראויים שיהיו מצמר צבוע תכלת והשנים מצמר לבן דכתיב על ציצית הכנף ציצית הדומה לכנף והכנף סתם הוא לבן שרוב הטליתות לבנים וקא משמע לן שאם לא מצא ראויים לציץ בו או כולם צבועים יציץ במה שימצא:

ריבב"ן¹²⁸

סדין. מפשתן: בציצית. כלאים. דשני חוטי צמר צבועים [תכלת] ושני חוטי לבן פשתן, זוהי מצות ציצית דאורייתא, והן כלאים:

רבינו פרץ הכהן¹²⁹ - המיוחס לרשב"א על מנחות¹³⁰

של פשתים בשל צמר מהו שיפטרו, פי' אותם שני חוטין של לבן אם של פשתן הם מהו שיפטרו בטלית לבנה דצמר עם התכלת. צמר בשל פשתים פוטר, אף על גב דליכא השתא מין כנף דהוי של צמר כיון דתכלת שני חוטין דתכלת דעמרא נינהו ופטרי בשל פשתן דהא תכלת בהדיא איכתוב ונתנו על ציצית הכנף ותכלת עמרא לבן דצמר נמי פטר בשל פשתן משום לבן, ל"ה. ועל מה שפירש"י בלשונו אותם שני חוטין אם של פשתן הם מהו שיפטרו בטלית לבנה של צמר...

מ"מ כשיתנו בהם חוטי פשתן לבן לפטור להיות במקום מין כנף שלהם ואחר כן יתנו עמהם תכלת הרי יש כלאים דהיינו חוטי פשתן וחוט תכלת דצמר דמהדקי בהדי הדדי דהוו כלאים...

צמר ופשתים פוטרין בהם, קס"ד דר"ל שני חוטין דתכלת דהוי צמר ושני חוטין דלבן של פשתים, ל"ה...

ועוד יש להקשות אי חיישי' לקלא אילן דבשביל כך אינם מניחים תכלת א"כ תבטל מצות תכלת דלעולם לא יטילו בבגדיה' משום חששת קלא אילן וי"ל דמ"מ לא תבטל מצו' תכלת בטלית של צמר שהרי אף על פי שיהא קלא אילן לא יהא שם כלאים שהרי הכל צמר ואם יהיה אותו צמר צבוע תכלת שישים בטלית של צמר תכלת הרי קיים מצות תכלת ואם לא יהיה תכלת אלא קלא אילן ולא קיים מצות תכלת מ"מ אינו כלאים וגם אין שם תוספ' חוטין ממין אח' שהרי לא היה שם כי אם ד' חוטין

¹²⁷ הלכות קטנות - הלכות ציצית. רבי יוסף חביבא (אבן חביבא) נולד כנראה בסרגוסה שבספרד בערך בשנת ק' (1340) כצאצא למשפחות של גדולי רבני ספרד, ולמד תורה אצל הר"ן ואחרי פטירתו אצל רבי חסדאי קרשקש. חי בברצלונה, ונפטר סביב שנת ק"פ (1420).

¹²⁸ מסכת שבת (בשיטת הקדמונים) כ"ה ב'. ר' יהודה בן בנימין ענו, ידוע גם בראשי התיבות ריבב"ן; רומא, בערך 1215 – 1280 = תתקע"ה – ה'ס', מראשוני איטליה.

¹²⁹ לפי המובא בעוז והדר מנחות דף 746, ובאנציקלופדיה החופשית לחי' הרשב"א מנחות. ה'ס"ה 1304 - ה'ק"ל, 1370), היה מגדולי חכמי ספרד במאה ה-14, רבו של הר"ן ושל הריב"ש... ע"ע בספר הבתים לרבי דוד בן שמואל דאישטיילא (Estella) – או בשמו העברי ר' דוד הכוכבי... בשנת ה'ס (1400) ניהל ישיבה בעיר אוניון וכנראה שלאחר מכן עבר לאישטיילא: ומאלו השמנה כתב הר"ם שהשמיני תכלת, ויש מן הגדולים שכתב ששנים מהם תכלת, ויש מי שכתב מחצה לבן ומחצה תכלת... ושם: ויש מי שאמר, שאם אין לו לבן, עושה כלו תכלת... ולזאת הכונה שאמרנו בתכלת, נראה שכונו רבותינו במאמרם, היא לז' שצובעין בה תכלת, שבא סנחריב ולא בבלה, ואף מלאך המות אינו יכול לעבור בה, וזה מבואר, שאין למלאך המות רשות בנפשם, בנפש האדם המשכלת, כמו שאמר השטן לאיוב?, אך את נפשו שמור...

¹³⁰ ל"ט ב'.

דלבן וד' חוטין דתכלת ואם אותם ד' דתכלת יהא קלא אילן הרי יטילו לו במקו' לבן לפי שאם [לא] היה לו תכלת היה מניח ח' חוטין [לבן] וד' חוטין דקלא אילן יעלו לו בשביל ד' חוטין דלבן ויהיה כאלו היו שם ח' חוטין דלבן ונמצ' דקיים מצו' לבן בלא תכלת משום דקלא אילן יעלה במקום לבן כאלו היה לבן...

ויש להקשות מאחר דהוה ס"ד ממאי דמייתי ופליגא הוה סבר דחובת גברא הוא לקנות טלית של מצוה לעשות בו ציצית ושלכך היה גוער בו בעבור שלא היה לו ציצית מאי הוה קאמר ליה ענשיתו אעשה ואמאי אין לענשו אם אינו מקיים העשה שמצוה לעשותו. וי"ל דבסדינו של רב קטינא היה בו ציצית של פשתן ולא היה בו תכלת משום גזרה משום כסות לילה כאנשי ירושלי' דאמרי' דמתמיהין ואסיקנא משום כסות לילה ודכסות לילה דוקא לאסור שלא במינו אבל במינן מחייבי והוה מנח ביה ציצית של מינו וגער בו המלאך שלא היה מקיים עיקר המצוה דזהו תכלת ושזה היה לו לקנות טלית של צמר כדי לשום בו תכלת, וכן נראה דעת רב אלפס ז"ל בהאי מילתא דרב קטינא כמו שפירשתי...

רבינו מיוחס¹³¹

ונתנו על צ' ה' פ' ת'. משמע יתנו באותו ציצית חוטין של צמר צבועין תכלת בדם חלזון, ולהלן הוא אומ' גדילים תעשה לך משמע צמר לבן הא כיצד, חציו לבן וחציו תכלת, ואם אין תכלת יתן לבן, והוא ששני' התכלת אינו מעכב את הלבן.

רבי עובדיה מברטנורא¹³²

התכלת אינה מעכבת את הלבן - אף על גב דמצוה לתת שני חוטין של תכלת ושני חוטין של לבן, או חוט אחד של תכלת ושלושה חוטים של לבן, אפילו הכי אין זה מעכב את זה, ואם נתן ארבעתן [של תכלת או ארבעתן] של לבן, יצא:¹³³

ביחס אל שיטות רמב"ם וראב"ד וסייעתם

דעת רמב"ם מחודשת מאוד, וכמעט יחיד הוא בעמדתו, מלבד בנו ותלמידו ומעתיק שמועתו¹³⁴. בעל ערוגת בשם¹³⁵ חשב שחל ט"ס ברמב"ם. אך בס' שו"ת הרמב"ם¹³⁶: (לחכמי לוניל). שאלה בהלכות ציצית פרק ראשון כתוב כיצד עושין הציצית מתחיל מזוית של טלית וכו' עד ויהיה אחד מח' חוטין חוט תכלת והשבעה לבן. לא ידענו מה הוא והיאך איפשר אלא השנים תכלת והששה לבן. ולוקח חוטי התכלת וכורך בו שתיים כריכות. יורנו מורנו ורבינו למה יותר בתכלת מלבן והלבן שהוא מין כנף וממנו מתחיל ובו מסיים ובכריכתו איך נמעט וכו'.

תשובה, יש לו לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן, ויש לו להכניסו כל חוט וחוט בפני עצמו וכופלו ושזרו עד שיהיו שבעה חוטין לבן ואחד תכלת, שנאמר פתיל אחד ולא שנים, ולפי שהמצוה

¹³¹ פירוש רבינו מיוחס - ע"ס במדבר, בעמ' פ"ח. חי במאה ה"ב = תת"ס - תתק"ס.

¹³² מסכת מנחות פרק ד'.

¹³³ עיין תוספות יו"ט.

¹³⁴ ועיין ספר כליל תכלת עמ' מ"ב.

¹³⁵ ג' עמ' 224.

¹³⁶ סימן רפ"ו.

של תכלת שיהא הפתיל כולו תכלת, לא נעשה מן הלבן אלא כריכה אחת בלבד סמוכה על הכנף מין כנף, ושאר החוליה עם החוליות כולן בתכלת, חוץ מכריכה אחרונה שהיא בלבן הואיל והתחיל בו, וכן כתב רבינו שמואל בן חפני הכהן ז"ל בספר שחבר בלשון ערבי וכו' כך נראה לי, ואין לי סמך אחר בדבר זה.

היום אחר שזכינו באור דברי רשב"ח ז"ל גופם¹³⁷, לכאורה הם אינם מוכיחים אפילו לומר כדעת ראב"ד, וכ"ש שאינם ראייה לרמב"ם, ולכל היותר יש בהם משמעות קצת כרמב"ם או ראב"ד. הרמב"ם בעצמו מציין לספרו בנוגע לשאלה השנייה, ולא ברור אם למד משם אף כלפי השאלה הראשונה. הנה התברר שמדובר בחידוש ייחודי של הרמב"ם דווקא.

שיטת ראב"ד מאידך, כבר ראינו בערוך¹³⁸: בפ"ק בברכות [דברכות] בין תכלת ללבן. בגמ' תנא בין תכלת שבה ללבן שבה, פי', שיש ו' חוטין של צמר לבן וב' חוטין של צמר הצבועין בתכלת ואחד מאותן שנים הוא שכורך על הז' ואין ניכר אלא ביום וכו' זה פי' ר' דניאל בר' יחיאל ז"ל. ע"ש באורך בהערה, המעתיק נוסח אחר: זה פי' ר' חננאל ז"ל, אמנם מקיים נוסחת ר"ד.

ממילא, אין הייחוס של שיטה ההיא לרבינו חננאל מוכחת¹³⁹, ואפשר שהיא מפירושי רבינו דניאל ברבי יחיאל ז"ל, אחי רבינו נתן בעל הערוך, כאשר מעתיקו בזה העניין. רבינו דניאל כבעל מהלכים מקוריים מצאנו בכפי הנראה המנהג הנודע לבני אשכנז, שמקדימים תיבות "אל מלך נאמן" לק"ש¹⁴⁰. עיקרו ויסודו מלשון ר"ד הוא, עיין ספר שבלי הלקט¹⁴¹.

בהשגות ראב"ד¹⁴² כתב בהערה וז"ל: לזיקת הראב"ד לבלשנות הערוך, ראה בארוכה וכו'¹⁴³ ואף חכמי לונל לעיל בשאלתם מהרמב"ם, יש לציין על לשון המגדל עוז - הלכות ציצית¹⁴⁴: גם נראה לי

¹³⁷ בספר כליל תכלת עמ' רמ"ט.

¹³⁸ ערוך שלם ח' עמ' רכ"ו בערך תכלת.

¹³⁹ ראה הספר כליל תכלת עמוד ע"ג.

¹⁴⁰ בטור אורח חיים סימן ס"א: והרמ"ה השיב על זה בתשובה וכתב וכו' אבל מי שעונה אמן אחר ברכת עצמו בין יחיד בין ציבור הוי טעות ונקרא בור והוי הפסקה בדבר שלא היה לו להפסיק וכל שכן המפסיק באמן אמ"נ דאיכא תלת דמפסיק בין ברכה לקריאה ועוד דמפיק שם שמים לבטלה ועבר בלא תשא דהזכרת השם הכא לית ליה עניינא דמדכר לה לא להבוחר בעמו ישראל ולא לשמע ישראל והויא לבטלה ועוד כיון דלאו לצורך ברכה היא אלא לאשלומי רמ"ח תיבות הוי ליה תוספת בק"ש והאי תוספת לא יעקב אמרו ולא בניו ולא משה אמרו וא"כ אן היכי אמרינן ליה השתא בשכמל"ו אי לאו דאמריה יעקב לא הוה אמרינן ליה ואף על גב דאמריה יעקב לא אמרינן ליה אלא בחשאי ואנן ניקום ונימא מדעתן מידי דלא אמריה יעקב ולא משה ולא איתא לא במתניתין ולא בגמרא אלא מחוורתא דהאי מנהגא ל"ל עיקר ומאן דיכיל לסלוקא שלא ע"י מחלוקת אלא בחבורה שדעת אחת לכולם ש"ד ומאן דלא יכיל לסלקא לסלוקיה לנפשיה ע"כ.

¹⁴¹ ענין תפילה סימן ט"ו, ובספר תניא רבתי הנדפס מחדש עמ' י"ב, בס' התקנות בישראל ג' עמ' י"ג, קי"ב, ובהוספות ותיקונים - ראב"ה עמ' 5, ס' ערוגת הבשם א' עמ' 217, 234, סיני ק"ב ג'-ו' בעמ' רל"ו.

¹⁴² מהדורת נאור.

¹⁴³ ושם: "פירושי הראב"ד ללשון מקרא וחז"ל" לר' שרגא אברמסון, סיני, שבט-אדרים תשד"ם.

¹⁴⁴ פרק ב'.

שחכמי לוני"ל העתיקו סתם לשון ההשגות לדעת מה ישיב, וכשהשיב לא נמצא הראב"ד ז"ל, או כבר נעתק הספר במקומות שלא הגיעה התשובה:¹⁴⁵

אף בבית הבחירה (מאירי) יבמות¹⁴⁶: ואחד מהם ארוך והוא במקום התכלת כמו שידוע בזמן התכלת שאחד מן הארבעה היה תכלת והוא ארוך מכלם עד שכשהם נכפלין היו שנים תכלת וששה לבן וכו', ויש לציין על לשונו בפתיחת אבות: וכן בארץ הזאת היו חכמים גדולים בימי הרב הגדול זקנינו הנבחר רבי אברהם בר' יצחק אב ב"ד וכו' וחתנו [הנעלה] בחכמתו מעלה מעלה זקנינו הגדול הראב"ד ז"ל וכו'.

ובפסקי ריא"ז¹⁴⁷: ורוב המפרשים אומרים שחציין הן חוטי לבן וחציין חוטי תכלת. ורבינו משה אומר שהשבעה הן חוטי לבן והאחד חוט תכלת. ולא [ול] נראה שהששה הן חוטי לבן והשנים חוטי תכלת, כמבואר בקונטרס הראיית¹⁴⁸, וכן מבואר בספרי.

אכן נראה העיקר שיסוד דעה הזאת, מתוך גרסתם בספרי פרשת שלח הנ"ל. לפי המתברר שם בדברינו, נוסחה ההיא משובשת, אשר דווקא בספרי פרשת כי תצא ישנה הגרסה המאושרת. מ"מ, לפי המקובל מרבתינו בדרכי ההוראה, הרי שדעת רמב"ם תורה היא, אף אם סמיכתו בדברי הגאון היא בלתי מוכרחת, וכך דברי הראב"ד ז"ל, גם אם יסודו בנוסח בלתי מדויק שבספרי¹⁴⁹. מאידך, יוצא מכ"ז ששיטת רמב"ם מקורית מעיקרה ויחידאית, וכ"ד הראב"ד כמעט. רוב ככל מפרשי הסוגיה, הם רש"י תוספות ושאר ראשונים, אומרים שחציין הן חוטי לבן וחציין חוטי תכלת, כפי היוצא מפורש בספרי. הלא, אף פשטות שבמשנה ובתלמוד כן היא, אשר תכלת ולבן הינם שווים. כן גם משמעות תשובות רב נטרונאי גאון¹⁵⁰, המובאת אף בהשגת ראב"ד ז"ל לרמב"ם בהלכות ציצית¹⁵¹.

פשוטו של מקרא

עוד טוענים מפשוטו של מקרא, אך לא זו הדרך בקביעת והכרעת דין ההלכה, ואך דרך קראים וצדוקים בייתוסים וכותים לפסוק כפי פשוטו. מדרשי ההלכה והתורה שבע"פ, יש אמנם מקצת רבתינו המפרשים, אשר בקשו בכל מקום למצוא בעומקי פשוטו של מקרא, תיאום מלא אל מסורת תורה שבע"פ וקבלת רז"ל, אך כבר קבע אדונינו הגר"א ז"ל "שהוא אורן של ישראל, ויתד שהכול תלוי בו, וכדאי להכריע הדבר"¹⁵² באדרת אליהו - פרשת משפטים: אבל הלכה עוקרת את המקרא.

¹⁴⁵ ועיין המבוא לספר כתוב שם בעמוד כ"ח, המבוא לספר בעל מאור עם השגות ראב"ד כתוב שם בעמ' 30.

¹⁴⁶ דף ה' עמ' ב'.

¹⁴⁷ הלכות ציצית.

¹⁴⁸ לא זכינו בו, וכבפתיחת קונטרס ראיות - בבא מציעא עמ' 161, ושם מכות עמ' 3, ועוד. כמה חבל שהרי יחידי הוא שידוע לנו בראשונים, אשר ייחד דברים בזו השאלה, ודן הוא בדעות כולם. מ"מ אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות כיום, ובהפנייתו הקצרה הנ"ל לפנינו משמע אשר תמיכתו העיקרית מלשון הספרי שכבר ביררנו נוסחאותיו השונות.

¹⁴⁹ ראה קובץ אגרות חזון איש ג' ב'.

¹⁵⁰ ברודי - אורח חיים סימן ד'.

¹⁵¹ פרק א' הלכה ז'.

¹⁵² משנה ברורה - הקדמה.

וכן ברובה של פרשה זו, וכן בכמה פרשיות שבתורה. והן מגדולת תורתנו שבעל פה, שהיא הלכה למשה מסיני, והיא מתהפכת כחומר חותם, חוץ המצות שבאו במנצפ"ך¹⁵³ שהם 'מישרים'. וכמו שאמרו: כמה טפשי אינשי, דקיימי מקמי ספר תורה כו' ואתו רבנן כו'. וכן בפיגול, ורוב התורה. על כן צריך שידע פשוטו של תורה, שידע החותם וכו'.

מ"מ, פשוטו של מקרא בפרשתנו הוא לא ברור, ואפשר שמשמעו היא בשיטת שאילתות שלקמן, הסובר בפשטות שכולם תכלת, כאשר כל עניין השני מינים, תכלת וגם לבן, הינו מדרש סופרים. דרך פשט ייתכן לומר שאין טעם לשני מינים שונים בזו המצווה, ובפרט לא לבן סתם בעלמא, אשר תכלת תסובבנו. והיה לכם לציצית - וראיתם אותו¹⁵⁴, הכול בלשון היחיד, כי מדובר בפתיל תכלת שלעיל

¹⁵³ <https://no666.wordpress.com/tag/%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%94%D7%95-%D7%9C%D7%A0%D7%93%D7%90/>: מאמר מאת אליהו לנדא (נכד הגר"א) שבו הוא פותר דברים חידתיים של הגר"א הופיע במקור כדף בודד בשנת תר"ץ 1930. ע"ע זיכרון אליהו, מרגליות הים, ניצוצי אור, (בישורון ה' נדפס מקוטע בחיסרון הניכר): ונ"ל לבאר הענין עפ"י דברי א"א זקני הגר"א ז"ל בדרז"ל מ'נ'צ'פ'ך' צופים אמרו כו' שכחם חזרו ויסדום. והיינו הצופים אמרו שבאותיות אלו מזך אותיות שנתנה בהם התורה, ותולדותיה ז"ך וברור. נעלם ממש רבנו ה' הלכות ממה שקבל מסיני תרי"ג מצות. וסימן לזה אותיות מ'נ'צ'פ'ך' היינו;

1. מ' (בהלכות שבת) מקושש, כי לא פורש מה יעשה לו.
2. נ' (בהל' מגדף) נוקב שם ה', וינחהו במשמר לפרוש להם עפ"י ה'.
3. צ' (בהל' ירושה) צלפחד, ויקרב משה את משפטן לפני ה'.
4. פ' (בהל' טומאה) פסח שני, עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם.
5. כ' (בהל' עריות) כזבי בת צור, ויקרב אל אחיו. והמה בוכים כו'.

והיינו כי באמת היו גם אלו אותיות הסופיות מ'נ'צ'פ'ך' וכדחז"ל שם. אלו המצות שאין נביא (צופה) רשאי לחדש. והצופים ראו שבאותיות אלו חטא ויחסר לו למשה ה' הלכות כו' נתעלם ממנו ה' הלכות מכפי שקבלם מסיני. ובאו המה והתקינו אותם בסוף התיבה. לסימן כנ"ל וכו' ובהערות שם: התורה שבכתב, חומר יסודי, אותיות חקוקות בחומר. ישר (מישרים) פתוחי חותם תפתח - חק תוכות שקיע. כשנעשה מתכת על החומר יצאו האותיות בולט והפוך. וכאשר החותם יבוא על הנייר או גויל יוצאים האותיות ישר כבתחילה, שהם מישרים, והיינו שכחם וחזרו ויסדום וכו'.

רבי יאיר אבדין האריך בכתב מדברי כמה חכמים ביאור כוונת אדרת אליהו בזה הדיבור, דרך קבלה ונסתרות, תוך דחיית דברי הנ"ל, כפי ששלח אליי, אך כבר שלחתי אליו השגתי, שלכאורה הנכד צודק, כי הרי כבר קדם לנכד הספר 'פרפראות', בילגורי תרפ"ט, ס"ג א', אשר מביא אותו דבר מהגר"א ז"ל בכוונת מנצפ"ך, בלי להזכיר אדרת אליהו, [ושם מ' מגדף, נ' נחלאות, צ' צלפחד, פ' פסח שני, כ' כלי מדין]. הוכחה חזקה היא, שהגר"א באדרת אומר בהדיה: חוץ המצות שבאו במנצפ"ך וכו', ואילו לכל המ"מ אשר ציינתם, לא היה לו לומר אלא חוץ האותיות שבאו במנצפ"ך וכו' הלא אחרי כל המ"מ אשר בדבריכם, חידה היא עדיין לדעת אלו מצוות באו במנצפ"ך?! לכן נראים דברי הנכד ובעל הפרפראות, והנראה לענ"ד כתבתי.

¹⁵⁴ בתרגום שבעים מתורגם לאנגלית מצאתי: and let them make for themselves fringes upon the borders of their garments throughout their generations: and ye shall put upon the fringes of the borders a lace of blue. And it shall be on your fringes, and ye shall look on them... <http://www.ecmarsh.com/lxx> משמע לכאורה נוסחתו וראיתם אותם. מצאתי כך גם בפירוש לשומרונים: והיו לכם לציצות / לציציות וראיתם אתם: ואף בשאר ספרים אחרים: וראיתם אתם, ראה: <https://archive.org/details/vetustestamentum01kenn> עמ' 307. בספרי פרשת שלח פסקא קט"ו: ר' מאיר אומר וראיתם אותם לא נאמר כאן אלא וראיתם אותו וכו' ואף פירוש תרגום שבעים בכתוב והיה לכם לציצית כאן הינו מחודש. מ"כ במקום אחד: The 'fringes' on the Tallith of the Samaritans are blue, while those worn by the Jews, whether on the Arba Kanphoth or the Tallith, are white.

בסמוך. גם ונתנו על ציצית הכנף בפסוק, אינו משמע לשון סיבוב וכריכה. הכתוב בפרשת כי תצא עוד מפרש גדילים תעשה לך בסתם, ללא שום רמז של שני מינים.

פירוש אפשרי שעל ציצית הכנף, כוונתו היא בשביל ציצית הכנף ולצורכו, ולשון "על" משמע לצורך – בשביל, מצאנו דוגמתו ברש"י פרשת תצווה: ועשית על החשן – בשביל החשן, לקובען בטבעותיו, כמו שמפורש למטה בעניין וכו' על החשן – לצורך החשן כדי לקובען בו. ולא יתכן לומר שהוא תחילת עשייתן עליו, שאם כן מהו שחוזר ואומר: ונתת את שתי הטבעות, הלא כבר נתונות בו? היה לו לכתוב בתחילת המקרא: 'ועשית על קצות החשן שתי טבעות זהב'. ואף בשרשרות צריך אתה לפתר כן.

על כרוספד כנפא

לבד זה נראה חידוש גדול בפשט "ציצית" ופתרונה וכוונתה. הכתוב אומר בפרשת שלח: וְדָבַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצֵת עַל־כְּנָפֵי בְּגָדֵיהֶם לְדִרְתָּם - וְנָתַנוּ עַל־צִיצֵת הַכֶּנֶף פְּתִיל תְּכֵלֶת: וְהָיָה לָכֶם לְצִיצֵת וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וִזְכַּרְתֶּם אֶת־כָּל־מִצְוֹת יְקֹוֹק וְעָשִׂיתֶם אֹתָם;

1. תרגום אונקלוס: מַלִּיל עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְתִימַר לָהֶן וְיַעֲבֹדוּן לָהֶן כְּרוֹסְפָדִין עַל כְּנָפֵי כְּסוּתָהֶן לְדַרְיָהֶן וְיִתְּנוּן עַל כְּרוֹסְפָד כְּנָפָא חוּטָא דְתִכְלִיתָא. וְיִהֲיוּן לָכוֹן לְכְרוֹסְפָדִין וְתַחֲזֹן יִתִּיה וְתִדְכְּרוּן יֵת כָּל פְּקוּדֵי דִי וְתַעֲבֹדוּן יִתְהוּן

2. התרגום ירושלמי השלם: מליל עם בני ישראל ותימר להון [ויעבדון להון ציצין על [בגיליון כ"י ניאופיטי 1 מובא (במקום: "צנפת... תכלתה") נוסח אחר: "צנפת גוליהון שזיר דתכלתה"] צנפת גיליהון לדריהון וישוון על] ציצין דצניף גולתה שיע תכלתה. ויהוין לכון למצנפן [בגיליון כ"י ניאופיטי 1 מובא (במקום "ויהוין לכון למצנפן") גם נוסח חילופי: "והווי לכון לציציין"] ותחמון יתיה ות(ת)דכרון ית כל מצוותה דיי ותעבדון יתהון

3. התרגום ירושלמי מיוחס ליונתן: מליל עם בני ישראל ותימר להון ויעבדון להון ציציתא לא מן נימא ולא מן סיסיא ולא מן גרדיא אלהין לשומהון יעבדון ויפסקון רישי חוטיהון ויתלון בחמשת קיטרין ארבעא בגו תלתא על ארבעת אנפי גוליהון דמתעטפין בהון לדריהון ויתנון על אנפא גוליתיהון שזיר דתיכלא. ויהי לכון למצוותא דציציית ותחמון יתיה בזמן דאתון מתעטפין בהון ביממא ותידכרון ית כל פיקודי ותעבדון יתהון

4. תרגום ירושלמי – קטעים: ויעבדון להון ציצין על צנפת דגולתהון לדריהון ויתנון על ציצין דגולתהון שזיר דתכלא.

פרשת כי תצא: גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה־לָּךְ עַל־אַרְבַּע כְּנָפֹת כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר תִּכְסֶּה־בָּהּ:

1. ובאונקלוס: כְּרוֹסְפָדִין תַּעֲבִיד לָךְ עַל אַרְבַּע כְּנָפֵי כְּסוּתְךָ דְתִתְכַּסִּי בָּהּ.
2. ובירושלמי השלם: [בגיליון כ"י ניאופיטי 1 מובא (במקום: "צניפן") נוסח אחר: "גדילן דציצית"] צניפן תעבדון לכון [בגיליון כ"י ניאופיטי 1 מובא (במקום "צניפן תעבדון לכון") גם נוסח חילופי: "צניפן וציצייתה תעבד לך"] על [בגיליון כ"י ניאופיטי 1 מובא (במקום: "ארבעתי... בהון") נוסח אחר: "ארבע גדפי טליתא ד(ט)תתעטף בה"] ארבעתי זבית [בגיליון כ"י ניאופיטי 1 מובא (במקום "זבית") גם נוסח חילופי: "צניפת"] גוליון די תתעטפון בהון.
3. המיוחס ליונתן: ברם לאיצטולי כיתן חוטי ציציית מן עמר תהון מרשן למעבד לכון על ארבע כנפי גוליתיהון דתתעטפון בה ביממא.
4. קטעים: גדילן דציצית תעבדון על ארבע צנפת גוליתיהון דיתכסון בה.

הרי מספר דיוקים לעניינינו מצאנו בהם, אך בפרט יש לעמוד על לשון התרגום אונקלוס שציצית ר"ל כרוספדין. הכרוספדין התפרשו פעמים מעין הכנף עצמו, ולא דווקא לשון חוטים. בס' ערוך בערך

כרספד¹⁵⁵: תרגום על ציצית הכנף כרוספדא דכנפא, גדילים תעשה לך כרספדין תעביד לך, פי' בלשון יוני שפת הבגד. ושם בערוך שלם¹⁵⁶. אחי"ה, וכן העתיקו ע' זקנים ציצת במד' שם¹⁵⁷, וכן בציצת ראשי¹⁵⁸, וכן כנף¹⁵⁹, וכן העתיק סומכוס כנף¹⁶⁰ וכו' ועוד מצאתי כתוב באנציקלופדיה החופשית¹⁶¹:

The Bauer lexicon, 3rd ed., 1979, includes this entry: κράσπεδον: 1. edge, border, hem of a garment - But meaning 2 is also possible for these passages, depending on how strictly ... followed Mosaic law, and also upon the way in which κράσπεδον was understood by the authors and first readers of the gospels. 2. tassel (ציצת), which the Israelite was obligated to wear on the four corners of his outer garment, according to Num 15:38f; Dt 22:12. ... Of the Pharisees ... Mt 23:5. Onkelos the proselyte, in his Aramaic translation of the Pentateuch, uses the same Greek loanword, *krūspedīn* (Greek: κράσπεδον) for the biblical word *tzitzit* in Numbers 15:38, and which, in Jewish custom, has the connotation of tassels.

Κράσπεδον, Ancient Greek

Pronunciation, IPA^(key): /krás.pe.don/ → /'kras.pe.ðon/ → /'kras.pe.ðon/

Noun, κράσπεδον • (kráspedon) *n* (genitive κρασπέδου); second declension

¹⁵⁵ עוד מפורש בערוך בשורש מל. פירוש מלל. מה שמשייר האורג בראש הבגד ובסוף הבגד שיעור שני אצבעות, והוא ענף של בגד. וכיון ששתי לבדו הוא ואין בו ערב אינו מצטרף לארג. ושמו מלל, ובלשון רבנן שמו כרכשתא, והוא כרוספדין בלשון יון, ובלע"ז צירי. מקורו בפי' המיוחס אל רב האי גאון למסכת כלים פרק כ"ח משנה ז': מן המלל. פ'. זה נופל בגמרא דבמה מדליקין. ופירושו בליש' רבנן כורכשתא. והוא כרוספדין בלשון יוני. והוא כמין חוטין יתירין היוצאין בבגד משני קצותיו. ושמו בטיית הודב. וגרסי' נמי. תנו רבנן. הקורע מתוך המלל ומתוך השליל: [שם פרק כ"ט משנה א']. ר"ש שם. פי' רא"ש שם.

¹⁵⁶ ד' עמ' של"ז.

¹⁵⁷ גם בשבעים <https://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/septuagint/chapter.asp?book=4&page=15> תרגמה הכי: 38 ἀλάησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτοὺς καὶ ποιησάτωσαν ἑαυτοῖς κράσπεδα ἐπὶ τὰ πτερύγια τῶν ἱματίων αὐτῶν εἰς τὰς γενεὰς αὐτῶν καὶ ἐπιθήσετε ἐπὶ τὰ κράσπεδα τῶν πτερυγίων κλῶσμα ὑακίνθινον. 39 καὶ ἔσται ὑμῖν ἐν τοῖς κρασπέδοις...

¹⁵⁸ (יחזק' ח', ג').

¹⁵⁹ (דברים כ"ב, י"ב; זכרי' ח', כ"ג).

¹⁶⁰ (ש"א ט"ו, כ"ז).

¹⁶¹ עיין <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew+23&version=NRSV> They do all their : <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew+23&version=KJV> deeds to be seen by others; for they make their phylacteries broad and their fringes long. - But all their works they do for to be seen of men: they make broad their phylacteries, and enlarge <https://www.messie2vie.fr/bible/strongs/strong-greek-G2899-kraspedon.html> the borders of their garments. <https://biblehub.com/greek/2899.htm> <https://lsj.gr/wiki/%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%83%CF%80%CE%B5%CE%B4%CE%BF%CE%BD> <https://www.blueletterbible.org/lang/lexicon/lexicon.cfm?t=lx&strongs=g2899> ועוד.

1. the edge, border, skirt, or hem of a thing, especially cloth

Descendants, English: craspedophyte

דיוק אחר מתרגומי הירושלמי הוא בשורש צנף. מנוסחאות שונות שבאותם תרגומים אשר ראינו, מסתבר ששורש צנף עשוי הוא לשמש תרגום לכנף בכתוב, וגם תרגום לציצית שם. יש לעיין על ערוך שלם¹⁶² בשורש צנף: (מל"ע¹⁶³ וכו' קצה ושפת הבגד וכדומה ¹⁶⁴Wipfel, Zipfel) וכו' בצנפא - בענף¹⁶⁵ וכו'

מדובר א"כ בקצה וכנף מורחב, מחלקי הבגד ממש. מעתה, ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, אף אם נפרש "על" כפשוטו ומשמעו, מתבאר כפתיל תכלת דווקא על כנפי הרוחב בבגד, וללא שום חוטים אחרים נוספים לבנים.

אף בדיקת ממצאים ומקורות קדומים חיצוניים מחזקת אפשרות כזאת, אשר כפי פשוטו מצוות ציצית תכלת כולה וללא חוטים לבנים;

1. דיאלוג עם טריפון הוא חיבורו הגדול והחשוב ביותר של יוסטינוס מרטיר, וידוע גם כוויכוח הקדום ביותר בין הנצרות והיהדות. שתי הדמויות המתווכחות הן המחבר וטריפון: המחבר נולד כפגני בקולוניה הרומית פלוויה נאפוליס (שכם), ואחר כך התנצר ושימש מורה לפילוסופיה באפסוס; טריפון הוא יהודי שעזב את ארץ ישראל בגלל מלחמות בר כוכבא. החיבור בן 142 הפרקים נכתב שנים מועטות בטרם הוצא יוסטינוס להורג בשנת 165. המחבר מדבר על היהודים בהתמרמרות גלויה ומייחס להם מעשי איבה כלפי הנוצרים, ואילו טריפון מגן על עמו בשפה רפה, שהרי מלכתחילה נועד להפסיד בוויכוח וכו' וז"ל¹⁶⁶:

Then I returned answer, "You perceive that God by Moses laid all such ordinances upon you on account of the hardness of your people's hearts, in order that, by the large number of them, you might keep God continually, and in every action, before your eyes, and never begin to act unjustly or impiously. For He enjoined you to place around you [a fringe] of purple dye,¹⁶⁷ in order that you might not forget God; and He commanded you to wear a phylactery,[135]

¹⁶² ו' בעמ' ל'.

¹⁶³ מלשון ערבי.

¹⁶⁴ בשפת אשכנז, ותרגומו מ"כ: corner or peak

¹⁶⁵ ייתכן לענ"ד כי שורש "צנף" חילוף "ענף", ע"ד ביצה וביעא, עיין <http://daf-yomi.com/forums/message.aspx?id=6286>

¹⁶⁶ https://en.wikisource.org/wiki/Ante-Nicene_Christian_Library/Dialogue_with_Trypho, <https://archive.org/details/SPCKJustinMartyr/page/n135>

¹⁶⁷ בהערות: the scarlet dye. — ... kokklvov ... So Otto with the-MSS. But emend with Schurer (E.T. II. ii. p. 112) to ... 'fringe'. For J. plainly refers to the command of Num. 15. 37-41. But why 'scarlet', for the threads were to be hyacinthine blue? The word is probably a gloss on the false reading 'dye' made by a copyist ignorant of Jewish customs, who had in his mind the Early Christian Authors on Samaritans and scarlet rope of Rahab ; cf. cxi. 4. Samaritanism עמ' 16 בע"א.

certain characters, which indeed we consider holy, being engraved on very thin parchment; and by these means stirring you up[136] to retain a constant remembrance of God: at the same time, however, convincing you, that in your hearts you have not even a faint remembrance of God's worship...

2. אפיפניוס (Ἐπιφάνιος, 310 לערך – 402) היה אחד מאבות הכנסייה הנוצרית ואחד ממגניה הנוקשים של האורתודוקסיה הנוצרית, הידוע ברדיפתו חסרת הפשרות אחרי תורות כפירה ומינות בעת ביקורו בארץ ישראל. אפיפניוס נולד בבסנדוק שבמחוז אלאוטרופוליס (בית גוברין) ביהודה למשפחה יהודית, בשנת 310 או מאוחר יותר וכו' וז"ל¹⁶⁸:

15,1 15. Pharisees, meaning “persons set apart,” whose lives were most exemplary and who were, if you please, more highly regarded than the others. They believed in the resurrection of the dead as the Scribes did, and agreed as to the existence of angels and the Holy Spirit. And they had a superior way of life: continence for a time, and celibacy; fasting twice a week; and cleansings of vessels, platters and goblets, (as was the case with the Scribes); (2) tithes; first-fruits; constant prayer, and the would-be religious styles of dress with their shawls, their robes or rather tunics, the width of the “phylacteries,” or borders of purple material, fringes, and tassels on the corners of the shawl. Things of this sort were signs of their periods of continence. And they also introduced the ideas of destiny and fate...

1,1 After these Sadducees came the Scribes—part way through their time or even exactly contemporary with them. Scribes were persons who repeated the Law as though they were teaching it as a sort of grammar. They observed the other Jewish customs but introduced a kind of extra, quibbling teaching, if you please. (2) They did not live just by the Law but in addition observed the “washing of pots, cups, platters”⁸ and the other vessels of table service as though they were bent on the pure and holy, if you please—“washing their hands thoroughly,” and also thoroughly cleansing themselves, in natural water and baths, of certain types of pollution. (3) And they had certain “fringes” as signs of their way of life, to vaunt their boast of it and win the praise of the onlookers. And it was their custom to put “phylacteries”—that is, broad borders of purple cloth—on their clothes. 1,4 One would think—since this too is in the Gospel¹⁶⁹—that it might be speaking of amulets, since some people used to call their amulets “phylacteries.” (5) But the expression has nothing whatever to do with this. Scribes used to wear dresses or shawls, and robes or tunics⁹ made of broad

168

[https://gnosis.study/library/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/ENG/Epiphanius%20of%20Salamis%20-%20The%20Panarion,%20Book%20I%20\(Sects%201-46\).pdf](https://gnosis.study/library/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/ENG/Epiphanius%20of%20Salamis%20-%20The%20Panarion,%20Book%20I%20(Sects%201-46).pdf)

169

<https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew+23&version=NRSV>
They do all their :<https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew+23&version=KJV>
deeds to be seen by others; for they make their phylacteries broad and their fringes long. - But all their works they do for to be seen of men: they make broad their phylacteries, and enlarge the borders of their garments.

strips of cloth and made “purple woven”¹⁷⁰ with purple fabric, and precise speakers used to change the names of the purple strips to “phylacteries.” Thus the Lord has called them “phylacteries” as they did. (6) But the sequel too, “and the craspeda of their outer garments,” explains the meaning of the term; < it says > “the craspeda” to mean fringes, and “the phylacteries” to mean the purple strips. < For it says, > “Ye make broad the phylacteries and enlarge the craspeda, of your outer garments.”¹¹ 1,7 Each Scribe had certain tassels at the four corners of his cloak, tied right to the thread, during the time when he was keeping continence or practicing celibacy. For each Scribe would set and designate a time of chastity or continence, and they had these tassels principally to give public notice of their undertaking, so that no one would lay a hand on the supposedly sanctified. 2,1 Scribes had four “

3. בית הכנסת בדורה אירופוס התגלה בשנת 1928 במסגרת חפירות ארכאולוגיות שנערכו בדורה אירופוס שבסוריה. בית הכנסת התגלה במהלך חפירות שערכה בעיר משלחת מאוניברסיטת ייל. הממצא נחשב לגילוי הארכאולוגי המעניין והחשוב ביותר בחפירות העיר. בניית בית הכנסת נשלמה כנראה בשנים 244–245, בתקופת התלמוד, והוא כוסה בעפר בשנת 256 וכו'.

וע"א שם מ"כ¹⁷¹: 3rd century CE frescoes on a synagogue wall from Dura-Europos, Syria, depicting Moses and Aaron leading the tribes of Israel. Note their garments and small dyed tassels hanging from each corner.

תכלת שאילתות

שיטת השאילתות

שאילתות דרב אחאי - פרשת שלח¹⁷²: (שאילתא) דמחייבין דבית ישראל למרמא חוטי דתכלתא על ארבע כנפתא דכסותהון, דכתיב ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם וגו'. - מצוה בתכלת, ואי ליכא תכלת, רמי לבן ושפיר דמי, דתניא ר' יצחק אמר משום ר' נתן, שאמר משום ר' יוסי הגלילי, שאמר משום ר' יוחנן בן נורי, אין לו תכלת, מטיל לו לבן. - ותניא אידך היה ר' מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר משל תכלת. משל למה הדבר דומה. למלך בשר ודם שאמר לב' עבדיו: אחד מכם יביא לי חותם של זהב, ואחד מכם יביא לי חותם של טיט, הלכו שניהם ולא הביאו. על מי המלך כועס, לא על מי שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא לו?

¹⁷⁰ הערות: purple woven,” by a rearrangement of its letters. This is a folk etymology. Epiph derives φυλακτήριον from ἀλουργοῦφεῖς, “purple

¹⁷¹ <https://www.facebook.com/pathtojudea/posts/527242594294940/>,

<http://exploringeastlondon.co.uk/jc/clothing/clothing.htm>,

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/27/Dura_Europos_fresco_holy_man.jpg

<https://www.biu.ac.il/JH/Parasha/shlach/shprecher.doc>

¹⁷² שאילתא קכ"ז [קמ"ד].

תועפות רא"ם

רבי דוד פארדו [הרב בעל מחבר חסדי דוד תוספתא וכו'] הניח אחריו שלושה בנים: רבי יעקב פארדו רבה הראשי של ראגוסה ולפני כן מרבני איספאלרטו מחבר הספרים "מנחת אהרן" ו"קהלת יעקב", רבי יצחק פארדו שמילא את מקומו בסראייבו ומחבר ספר "תועפות ראם", ורבי אברהם פארדו. בתו נישאה לרב אברהם פינסו מרבני סראייבו:

הנה דבר רבינו מרפסן איגרי דלפי פשטות דברי רבינו נראה דלכתחי' ועיקר מצוה הוא למירמי חוטי דתכלתא בלי לבן דלבן לא רמי אלא אי ליכא תכלת ואהא באמת כי לא מצינו לו חבר ואיברא דרוב הפו' ס"ל דאי לית ליה לבן דיעשהו כולו תכלת כשם שאם אין לו תכלת יעשהו כולו לבן ה"נ אם אין לו לבן יעשהו כולו תכל' וכך הוא סברת רוב הפו' ועיין בכ"מ סוף פ"ק דהלכו' ציצית להרמב"ם והרדב"ז למחודשות ח"ב סימן ק' שכן הבין בסבר' הרמב"ם והכי כתבו החינוך להדיא וכך נר' סתמיות המשנה דריש פ' התכלת כפי פשטא דמתני' דאתיא אליבא דר' יוחנן בן נורי שזה אינו מעכב ע"ז וכדפירש"י הת' וע"ש בתוס' מ"מ שנאמר דאפי' לכתחי' מצי למעבד או הא או הא אינו נראה ומה גם לפי הנראה מדברי רבינו ז"ל דאדרבא מצוה בתכלת פי' כולו תכלת אלא דאי ליכא תכלת רמין לבן זה דבר שאין לו שחר דמה יענה רבינו בלישנא דקרא דכתי' ועשו להם כו' ונתנו על ציצית הכנף מין כנף ואח"כ פתיל תכלת ועוד דודאי לישנא דמתני' כדס"ד דש"ס דאתיא דלא כר' אם כן התכלת אינו מעכב כו' הלא היא מעכבת? [א"ה: קריאת תיבה הזאת מסופקת אלי] פי' דמתני' דומיא דתפי' של יד אינו מעכב כו' ועוד כולה לישנא דסוגיא דפ' התכלת לא משמע הכי -

אשר ע"כ נ"ל כדי שלא להגיה בדברי רבי' דמחייב' דב"י למירמא חוטי דתכלתא כו' פי' הא פשיטא דבעי' ציצית [מין] כנף קרא כדכתי' והיינו דכ' גדילים תעשה לך כו' אלא דבעי' למירמא חוטי כו' פי' ב' חוטין דאע"ג דכתיב ונתנו על ציצית הכנף פתיל מ"מ פתיל ב' במשמ' כדפירש"י בפ' בא לו דף ס"ב והביאו התוס' ריש פ' התכלת ד"ה התכלת דוקיץ פתילין פתיל ב' פתילין ד' וזהו בא לאשמועין ר' א"כ הוי ב' של תכלת ואהא קאמר מצוה בב' חוטי תכל' ואי ליכא תכלת רמי לבן פי' כולה לבן והיינו כדפירש"י עביד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן והיינו כפשטא דמתני' דריש התכלת האמורה אלא שלא הביאה רבינו משום דהתם בסוגיא מוקי לה למתני' אפי' כרבי דס"ל דזה מעכב את זה ע"ש בסוגיא ולפי' הביא ר' הברייטא דאתמר בהדיא אין לו תכלת מטיל לו לבן וכ"ש איפכ' דהא אמר מר מצוה בתכלת שדומה לרקיע כו' ע"ש בסוגיא דמ"ג אבל לכתחי' אה"נ דבעי' תכלת ולבן כן נלע"ד לפרש דברי רבינו וע"ע לקמן -

ומאי דמביא אידך ברייתא דר"מ הכי איתא התם ד' [מ"ג] להוכיח דגם ר"מ הכי ס"ל דאין זה מעכב ע"ז ודוק ובהכי אפשר כי בא לומר דכיון דסתם מתני' ר"מ אם כן ודאי דמסתמ' פירושא דמתניתין דהתכל' אינו מעכב אתיא כפשטיה וכסברת ר"מ ולא כר' אלא דדחיה בעלמ' היא מאי דמשני תלמוד' דאתיא אפי' כר' ודוק וגם אתא רבינו להורווי לן דמצוה בתכלת דהיא העיקר ומשני? דפוק חזי לישניה דר"מ דזה מדמה לחותם של זהב וזה של טיט וכו' ע"כ נמצא ודע"ד.

העמק שאלה – נצי"ב

דמחייבין דב"י למרמא חוטא דתכלתא כו'. ואי ליכא תכלת רמי לבן כו'. אין הלשון מדויק דמשמע דהמצוה בתכלת לבד. ואי אין תכלת מטיל לבן במקום תכלת. ובאמת עיקר ציצית לבן ותכלת. וצ"ל דבא רבינו ללמדנו דרמין חוטי לבן במקום תכלת. ולא לפרש הא דתנן התכלת אינו מעכב את הלבן שנותן חוטי לבן לבד ודיו. מש"ה כתב לשון דמשמע שנותן חוטי לבן במקום תכלת. ולא חייש דניטעי במקום שיש תכלת למרמי חוטי תכלת לבד. כיון דהשתא אין לנו תכלת. וכבר בימי רבינו לא היה תכלת כאשר יבואר לפנינו. ועי' בפ' הרא"ש בה"צ:

כליל תכלת

1. והנה ישנה גם שיטה אחרת בענין כמה חוטי תכלת להטיל בציצית והיא שיטת השאלות. וז"ל דמחייבין דבית ישראל למרמא חוטי דתכלתא וכו' מצוה בתכלת ואי ליכא תכלת רמי לבן וכו' ע"כ. הנה דברי השאלות ברור מללו שמצוה לכתחילה לצבוע את כל ד' החוטים תכלת, וכמו שהוא מביא לקמן וז"ל וכמה חוטי בעי למהוי בקרנא וכו' ב"ש אומר' ד' וכו' ע"כ, ורק אם אין לו תכלת מטיל במקום חוטי תכלת לבן.
2. וקשה על שיטתו מכל המקומות שמוזכר שם בפירוש שמטילים גם לבן. והם: המשנה התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת ע"כ. וכן הברייתא וראיתם אותו מלמד שמעכבין זה את זה דברי רבי וחכ"א אין מעכבין ע"כ. ועוד דתניא מצוה להקדים לבן לתכלת וכו' ע"כ. ועוד אמר רבא לא נצרכא אלא לגרדומין דאי איגרדם תכלת וקאי לבן וכו' ע"כ. ועוד תנא כשהוא מתחיל מתחיל בלבן וכו' ע"כ. וכן בסיפרי וב"ש אומרים ג' של צמר ורביעית של תכלת ע"כ. וכן בסיפרי זוטא והיה לכם לציצית יכול שהן שתי מצוות מצות תכלת ומצות לבן ת"ל והיה לכם לציצית מצוה אחת היא ואינה שתי מצוות ע"כ.
3. וכן קשה מהמשנה מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ע"כ. ואמרו בגמ' מאי בין תכלת ללבן וכו' אלא בין תכלת שבה ללבן שבה ע"כ. ופירשו התוס' וז"ל ע"כ יש לפרש בין תכלת שבה בציצית וכו' ע"כ. ופירושם מסתייע גם מהירושלמי וז"ל כיני מתני' בין תכלת שבה ללבן שבה ומה טעמון דרבנן וראיתם אותו מן הסמוך לו ע"כ. אומנם רש"י שם פירש שמדובר בגיזת צמר צבועה תכלת ובה מקומות שלא עלה הצבע יפה ולא בציצית.
4. אך יש ליישב את דברי השאלות בהקדם הגמ' ביבמות וז"ל ותנא דבי ר' ישמעאל טעמא דכתב רחמנא צמר ופשתים הא לאו הכי כלאים בציצית ה"א דאסור רחמנא והכתיב ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם ותנא דבי רבי ישמעאל כל בגדים צמר ופשתים הם ואמר רחמנא עביד ליה תכלת ותכלת עמר הוא וכו' איצטריך סד"א כי דיוקא דרבא הכנף מין כנף וה"ק רחמנא עביד ליה צמר לצמר ופשתים לפשתים וכי עבידת צמר לצמר צבעיה וכו' ע"כ. וקשה והרי פתיל תכלת ומין כנף שני דברים הם, ואף אם נדייק כרבא הכנף מין כנף לעשות חוטי פשתן לבגד פשתן זה אמור לגבי לבן משא"כ לגבי פתיל תכלת שיש להטילו בכל הבגדים ואף בבגד פשתן כנאמר בפסוק. אלא מוכח שהגמ' סוברת שפתיל תכלת הוא הוא ציצית הכנף ואין שני ענינים בציצית תכלת ולבן אלא הכל אחד והוא כדעת השאלות. וזה מוכח גם מלשון הגמ' שם וכי עבידת צמר לצמר צבעיה כלומר שיש לצבוע את כל ציצית הכנף.
5. ויש לבאר זאת, דהנה הפסוק ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת מתבאר בשני אופנים. האחד שיש להוסיף פתיל תכלת על דבר אחר שנקרא ציצית הכנף והשני שבשביל ציצית הכנף יש לתת פתיל תכלת. והגמ' הנ"ל סוברת כפירוש השני וא"כ מצות ציצית מתקיימת בפתיל תכלת בלבד. רק מכיון שמצות ציצית נכתבה בשני חלקים בפסוק, בתחילה כתוב ועשו להם ציצית וכו' באופן כללי ואח"כ פירט ואמר ונתת על ציצית הכנף פתיל תכלת משמע שאם אין לו תכלת אפשר בלבן מכל מקום וכמו שמבואר בשאלות הנ"ל.
6. ויש לתלות דעה זו גם בדעתו של ר' יוחנן בן נורי בברייתא וז"ל אין לו תכלת מטיל לבן ע"כ. דמה לו לדבר על תכלת דווקא, אלא לפירוש הנ"ל מובן היטב שלכתחילה יש להטיל תכלת דווקא והוא עיקר מצות ציצית ורק אם אין לו תכלת מטיל לבן. ויתכן שזו גם דעתם של התנאים במשנה ובברייתות וז"ל וטווה על יריכו תכלת לציציתו וכו' ע"כ.
7. וכן מובנת מעתה קושית הגמ' כתיב פתיל וכתוב גדיל, דאם נאמר שפתיל תכלת הוא רק דבר המוסף על הציצית מאי קושיא מלשון גדיל אך לפי הנ"ל שכל הציצית הוא פתיל תכלת קשה איך התורה במקום אחד קוראת לו גדיל. מה שא"כ הסיפרי שהולך בשיטה אחרת וכו"ל מקשה מלשון ציצית ולא מלשון פתיל. וגם תירוצ' הגמ' לדעת רב מרווח ביותר וז"ל לעולם פתיל בעינן

וההיא גדילים למניינא הוא דאתא וכו' עשה גדיל ופותריהו מתוכו ע"כ, כלומר הפתיל נקרא גדיל על שם מספר חוטים שבו אך את החוטים יש לתקן בצורת פתיל ולא גדיל.

8. וכן מצאנו שהגמ' משתמשת בלשון פתיל וכוונתה לכל הציצית. וז"ל הגמ' רב אחא בר יעקב רמי ארבע ועייף להו מיעף ומעייל להו בגלימא ואביק להו מיבק קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל וכו' ע"כ. ופשטות כוונת הגמ' שיהיה גדיל גדילים שהוא שמונה חוטים במקום פתיל כלומר כבר בהכנסת החוטים בגלימא ולא רק לאחר שכופלים. וכן בגמ' והא תני שמואל משום ר' חייא הטיל לשני קרנות בבת אחת ואחר כך פסק ראשי חוטין שלהן כשרין וכו' לא שפוסק ואח"כ קושר פוסק ואחר כך קושר מאי למימרא מהו דתימא בעינן כנף בשעת פתיל וליכא קמ"ל ע"כ. ובודאי שלשון הגמ' מכוונת ללשון הפסוק פתיל תכלת וא"כ רואים שכל הציצית נקראת על שם פתיל תכלת.

9. גם מיושב לפי שיטה זאת מה שנראה כסתירה. שמצד אחד אמרו אמר רבא לא נצרכא אלא לגרדומין דאי איגרדם תכלת וקאי לבן ואי איגרדם לבן וקאי תכלת לית לן בה ע"כ, שמפשטות הענין משמע שאם נפסקו חוטי אחד המינים לגמרי כשר. ומצד שני אמרו אמר רבה בר רב אדא אמר רב אדא אמר רב אם נפסק החוט מעיקרו פסולה וכו' ע"כ. אך להנ"ל אתיא שפיר, שהדבר הראשון נאמר לדעת הסוברים שיש בציצית תכלת ולבן ומכיון שתכלת ולבן אינם מעכבים לרבנן או אינם מעכבים בדיעבד לפי רבי אם ישנו רק מין אחד כשר. אך הדבר השני נאמר לדעה שכל הציצית כולה היא תכלת ולכן אם נפסק אפילו חוט אחד פסול.

10. וכן אפשר לומר שמה שנותנים חוטי לבן במקום חוטי התכלת ולא מסתפקים במספר חוטי לבן בלבד הוא דווקא לדעה זאת. משא"כ לדעת הסוברים שמצות ציצית תכלת ולבן מכיון שאינם מעכבים זה את זה, אם חסר אחד המינים יש לתת רק מין אחד ולא להשלים את המין החסר בחוטים אשר באים במקומו וכמו שזה משמע מפשטות הענין.

11. ויש גם לסייע לדבריו מזה שחז"ל נהגו בכל מקום לכנות את הציצית תכלת, וכלשון הרא"ש כי קורא לכל הציצית תכלת כדאמר תכלת שכרך רובה כשרה וכן רמי תכלתא לפרזומא דאינשי ביתיה ע"כ. אומנם בעל העיטור כתב והתכלת בו כהדס וערבה שבלולב שנקרא הכל לולב שפתח בו הכתוב תחילה ולפי שהתכלת דמיו יקרים קראוהו לציצית בכמה מקומות תכלת וכו' ע"כ. עוד יש לסייע לשיטתו מדברי ר' מאיר וז"ל גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב וכו' ע"כ. מכאן שתכלת נמשלה לחותם של זהב ואם איתא דמטילים לבן עם תכלת מה לטיט בחותם של זהב.

12. וכדעת השאילתות סוברים עוד גאונים, שכן במחלוקת שנפלה בדין טלית של פשתן אם עושים לה ציצית של פשתן הם סוברים שאין עושים ואחת הסיבות לזה, שלא מצאנו ציצית רק צמר דתכלת עמרא הוא וז"ל תשובת גאון המובאת באשכול והלכתא אין עושין אלא של צמר דתכלת עמרא הוא ובעמרא הוא דהוי ציצית במידי אחרינא לא ע"כ.

דבר גדול דיבר כאן המחבר ספר זה, והמזכה הרבים במצוות תכלת מחדש. אף בהוצאת ספר רשב"ח הנ"ל ועוד, זכה וזיכה. הפלא שכ"ב שנים מאז שהו"ל ספר כליל תכלת, ולא מצאתי אחד המתייחס אל דרכו המופלאה לגבי שיטת שאילתות, שהיא שיטה רביעית ומרבעת, אחרי הדעות אשר ידועות מרש"י תוספות ורמב"ם וראב"ד, והמסייעים להם.

אין ספק כי מדובר בשיטה המחודשת ומפתיעה, ואף במפרשי השאילתות מן האחרונים מצאתי כי התועפות רא"ם מאריך בדחיית כוונה הזו הימנו, מלבד הנצי"ב אחריו בקצרה, והגם אשר קשה להם להסכים אל מכוון הזה, הרי מתברר בדבריהם אשר ודאי כ"ה פשט דבריו. מ"מ, ברור כי האמת אהובה היא מן הכול, על לכול, מעל לכולם, 'והפשטות היא תמיד האמת', ו'הפשטות והאמת הם

שמות נרדפים', ובייחוד כשהיא מורה דרכה ועד לעצמה, ואילו בנוגע לקושיות ולתמיהות, שערי התירוצים אינם ננעלים.

מסתבר שמדובר במהפכה בפשט עניין הסוגיה. המחלוקת של רבי וחכמים, בדבר זה עצמו הוא. תכלת מעכבת את הלבן ולבן מעכב את התכלת משמע לומר שצריך ב' מינים אלו, ואינם מעכבים משמע לומר שיש עת ומקום לתכלת בלבן, היינו ביש תכלת, ויש עת ומקום ללבן בלא תכלת באין התכלת מצויה. המאמרים אשר מזכירים תכלת ולבן הם לפי רבי שמעכבים, אך לפי החכמים שאינם מעכבים אין התכלת והלבן נפגשים בבגד האחד כלל, אא"כ לדוגמא יש לו מעט תכלת ולא מספיק כדי ד' חוטים לכנף, וכל עניין ההקדמה והסיום בלבן נוגע בד"כ לרבי דווקא. יסוד שיטת שאלות היא במקור דברי החכמים בעצמם וכהעתקתו בעניינינו: דתניא ר' יצחק אמר משום ר' נתן, שאמר משום ר' יוסי הגלילי, שאמר משום ר' יוחנן בן נורי, אין לו תכלת, מטיל לו לבן. המשמעות שבפשוטו היא אשר רק אין לו תכלת מטיל לו לבן, ברם אדם או דור שיש להם תכלת אינו מטיל לבן כלל. בעל השאלות העתיק דברים אלו ממש בלשונו המבואר יותר קצת: דמחייבין דבית ישראל למרמא חוטי דתכלתא על ארבע כנפתא דכסותהון, דכתיב וכו' - מצוה בתכלת, ואי ליכא תכלת, רמי לבן ושפיר דמי וכו'.

ובירושלמי – מס' סנהדרין¹⁷³: רב אמר קרח אפיקרסי היה מה עשה עמד ועשה טליו' שכולן תכלת אתא גבי משה אמר ליה משה רבינו טלית שכולה תכלת מהו שתהא חייבת בציצית אמר לו חייבת דכתיב גדילים תעשה לך וגו'. ובמדרש תנחומא - פרשת קרח¹⁷⁴: ויקח קרח. מה כתיב למעלה מן הענין, דבר אל בני ישראל [ואמרת אליהם] ועשו להם ציצית, א"ל קרח למשה רבינו, משה טלית שכולה תכלת, מהו שתהא פטורה מן הציצית, א"ל משה חייבת בציצית, א"ל קרח טלית שכולה תכלת אינה פוטרת עצמה, **וארבעה חוטין פוטרין אותה**, וכו' וכן הוא במדרש ילמדנו ובבמדבר רבה ובילקוט. לכאורה, הכול מדרש אחד.

וברש"י - פרשת קרח: מה עשה, עמד וכנס מאתים חמישים ראשי סנהדראות, - והלבישן טליתות שכולן תכלת. באו ועמדו לפני משה. אמרו לו טלית שכולה של תכלת חייבת בציצית או פטורה. אמר להם חייבת. התחילו לשחק עליו, אפשר טלית של מין אחר **חוט אחד של תכלת פוטרה**, זו שכולה תכלת לא תפטור את עצמה: ובמדרש אגדה. וביד רמ"ה למס' סנהדרין¹⁷⁵: ולא עוד אלא שאומר לכם **תנו חוט א' של תכלת על כנפי בגדיהם** ואם התכלת חשובה היא **מפני מה אתה נותן חוט אחד בלבד**, [הבא] טליתות שכולן צבועות תכלת וכסה בם כל בני ישיבתך: לכאורה, הטלית שכולה תכלת, אף כפי טענת קורח, פוטר מחוטי התכלת, אך למה ומדוע פוטר מחוטי הלבן. גם מכאן סמך לדעת שאלות שכולם תכלת.

מ"מ, יש לעיין על כיצד ליישב גרסאות אלו ביחס אל מניין החוטים, בהתאם לשיטות שונות שבפוסקים לגבי מספר חוטי התכלת שבציצית. מ"מ, לכאורה הד' חוטים המוזכרים, לפי הראב"ד הם בטלית כולה, חוט א' שלם בכל כנף, ולשאלות ר"ל ד' חוטים בכל כנף, והרי רש"י שכותב חוט אחד, ודאי ר"ל בכל כנף ולא בטלית כולה.

¹⁷³ פרק י'.

¹⁷⁴ סימן ד'.

¹⁷⁵ ק"י א'.

ובמס' סוטה¹⁷⁶: דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו **אם מחוט ועד שרוך נעל, זכו בניו לב' מצות: חוט של תכלת**, ורצועה של תפלין. בשלמא רצועה של תפלין, דכתיב: וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ותניא, ר"א הגדול אומר: אלו תפלין שבראש, אלא חוט של תכלת מאי היא? דתניא, היה ר"מ אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר: ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר, וכתיב: כמראה אבן ספיר דמות כסא.

בראשית רבה - פרשת לך לך¹⁷⁷: [אם מחוט ועד שרוך נעל] [אמר ר' אבא בר ממל אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה אמרת אם מחוט] **חייך שאני נותן לבניך מצוות ציצית היך דאת אמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת ומתרגמין חוטא דתכלתא**, ועד שרוך נעל חייך שאני נותן לבניך מצות יבמה היך דאמר אמר וחלצה נעלו מעל רגלו וגו', וכו'. ובמשנת רבי אליעזר¹⁷⁸. ובמדרש תנחומא - פרשת לך לך¹⁷⁹: ד"א אני נותן לבניך **מצוה של חוט**, שנאמר ועשו להם ציצית. אגדת בראשית¹⁸⁰. מדרש אגדה: אם מחוט ועד שרוך נעל. לפיכך ניתן לאברהם מצות חוטי ציצית: ועד שרוך נעל. לקח טוב. עיין לעיל שהארכנו בכ"ז.

שם תכלת כינוי אל ציצית

כנ"ל, שיטת שאלות מתיישבת ותואמת משמעות של לשון חז"ל במקומות רבים, וכיו"ב בלשונות רבותינו הגאונים והראשונים, אשר מכנים בסתם לציצית בשם תכלת, כמו;

1. מסכת שמחות¹⁸¹: אבא שאול בן בטנית היה אומר לבניו, קברו אותי תחת מרגלותיו של אבא, **והתירו תכלת מטליתי**.

2. גמרא ברכות¹⁸²: רבי חייא ורבי יונתן הוו שקלי ואזלי בבית הקברות, **הוה קשדיא תכלתא דרבי יונתן**. אמר ליה רבי חייא: דליה, כדי שלא יאמרו למחר באין אצלנו ועכשיו מחרפין אותנו.

3. מסכת שבת¹⁸³: אמר ליה רב יוסף לרב יוסף בריה דרבה: אבוך במאי זהיר טפי? אמר ליה: בציצית. יומא חד הוה קא סליק בדרגא, **איפסיק ליה חוטא** [א"ה: **דתכלתא** - בכללי המצוות - בלוי: שיעור] - ולא נחית ואתא כמה דלא רמיה.

4. ובמס' סוכה¹⁸⁴: כי הא דרב עמרם חסידא **רמא תכלתא לפרזומא דאינשי ביתיה**, תלאן ולא פסק ראשי חוטין שלהן. אתא לקמיה דרב חייא בר אשי, אמר ליה: הכי אמר רב מפסקן והן כשרין. אלמא: פסיקתן זו היא עשייתן, הכא נמי, קציצתן זו היא עשייתן.

¹⁷⁶ י"ז, א'. חולין פ"ח, ב'.

¹⁷⁷ פרשה מ"ג.

¹⁷⁸ בפרשה י"ד.

¹⁷⁹ סימן י"ז.

¹⁸⁰ פרק י"ג.

¹⁸¹ פרק י"ב הלכה י"א.

¹⁸² י"ח, א'.

¹⁸³ קי"ח, ב'.

¹⁸⁴ י"א, א'.

5. גמרא תענית¹⁸⁵: רבי ברוקא חוזא הוה שכיח בשוקא דבי לפט, הוה שכיח אליהו גביה, אמר ליה: איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי? - אמר ליה: לא. אדהכי והכי חזא לההוא גברא דהוה סיים מסאני אוכמי, **ולא רמי חוטא דתכלתא בגלימיה**. אמר ליה: האי בר עלמא דאתי הוא. - אמר ליה: מאי טעמא **לית לך חוטי** ורמית מסאני אוכמי? - אמר ליה עיילנא ונפיקנא ביני נכרים כי היכי דלא לידעו דיהודאה אנא, כי הוו גזרי גזירתא מודענא להו לרבנן, ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו וכו' ברם יסוד גרסה הזו היא בדפוס ראשון היינו פיזרו, ולא יימצא בכל עדי הנוסח האחרים, ועיין על דקדוקי סופרים.
6. בבא קמא¹⁸⁶: אמר רב יהודה: הכל עולין למנין תכלת וכו' רש"י: הכל עולין למנין תכלת - אותן שלשה חוטין אם לא קצרן הכובס עולין למדת מלא קשר גודל שצריך להרחיק את תכלת של ציצית משפת הבגד במסכת מנחות. ראשונים.
7. בבא בתרא¹⁸⁷: אמר לי: תא אחוי לך מתי מדבר. - **פסקי חדא קרנא דתכלתא דחד מינייהו**, ולא הוה מסתגי לן. אמר לי: דלמא שקלת מידי מינייהו? אהדריה, דגמירי, דמאן דשקיל מידי מינייהו לא מסתגי ליה. אזלי אהדרתיה, והדר מסתגי לן. כי אתאי לקמיה דרבנן, אמרו לי: כל אבא - חמרא, וכל בר בר חנה - סיכסא! למאי הלכתא עבדת הכי? למידע אי כבית שמאי אי כבית הלל, **איבעי לך למימני חוטין ולמימני חוליות**.
8. מסכת מנחות¹⁸⁸: יתיב רבא וקא אמר משמיה דשמואל: תכלת שכרך רובה - כשרה, אמר ליה רב יוסף: רב אמרה ולא שמואל. איתמר נמי, אמר רב הונא בר יהודה אמר רב ששת אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב: תכלת שכרך רובה - כשרה. רב חייא בריה דרב נתן מתני הכי, אמר רב הונא אמר רב ששת אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב: תכלת שכרך רובה - כשרה וכו' ונויי תכלת - שלישי גדיל ושני שלישי ענף.
- ושם: רב ורבה בר בר חנה הוו יתבי, הוה קא חליף ואזיל ההוא גברא דמיכסי גלימא דכולה תכלתא, **ורמי ליה תכלתא**, וגדילא מיגדיל, אמר רב: יאי גלימא **ולא יאי תכלתא**, רבה בר בר חנה אמר: יאי גלימא **ויאי תכלתא**. במאי קא מיפלגי? רבה בר בר חנה סבר: כתיב גדיל וכתוב פתיל, או גדיל או פתיל; ורב סבר: לעולם פתיל בעינן, וההיא גדילים למניינא הוא דאתא, גדיל - שנים, גדילים - ארבעה, עשה גדיל ופותליו מתוכו.
- ושם¹⁸⁹: תנו רבנן: **סדין בציצית** - ב"ש פוטרין, וב"ה מחייבין, והלכה כדברי ב"ה. א"ר אליעזר ב"ר צדוק: והלא **כל המטיל תכלת בירושלים** אינו אלא מן המתמיהין! אמר רבי: א"כ, למה אסרוה? לפי שאין בקיאיין.
- גם שם¹⁹⁰: ת"ר: טלית כפולה חייבת בציצית, ורבי שמעון פוטר; ושון, שאם כפולה ותפרה שחייבת. תפרה, פשיטא! לא צריכא דנקטה בסיכי. רבה בר הונא איקלע לבי רבא בר רב נחמן, חזייה דהוה מיכסי טלית כפולה **ורמי ליה חוטי** [א"ה: **דתכלתא** - ברי"ף וברא"ש, עיטור] עילוי כפילא, איפשיטא ואתא חוטא וקם להדי רישיה, אמר ליה: לאו היינו כנף דכתב רחמנא

¹⁸⁵ כ"ב, א'.

¹⁸⁶ קי"ט, ב'.

¹⁸⁷ ע"ג, ב'.

¹⁸⁸ ל"ט, א'.

¹⁸⁹ מ', א'.

¹⁹⁰ מ"א, א'.

באורייתא? אתא שדייה איכסי גלימא אחריתי, אמר ליה: מי סברת חובת גברא הוא? חובת טלית הוא, זיל רמי לה. לימא מסייע ליה: חסידים הראשונים, **כיון שארגו בה שלש היו מטיילין בה תכלת!** שאני חסידים, דמחמרי אנפשיהו.

ופליגא דמלאכא, דמלאכא אשכחי' לרב קטינא דמיכסי סדינא, אמר ליה: קטינא, קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, **ציצית של תכלת מה תהא עליה?** אמר ליה: ענשיתו אעשה? אמר ליה: בזמן דאיכא ריתחא ענשין; אי אמרת בשלמא חובת גברא הוא, היינו דמחייב דלא קא רמי, אלא אי אמרת חובת טלית הוא, הא לא מיחייבא. אלא מאי? חובת גברא הוא, נהי דחייביה רחמנא כי מיכסי טלית דבת חיובא, כי מיכסי טלית דלאו בת חיובא היא מי חייביה רחמנא? אלא הכי קאמר ליה: טצדקי למיפטר נפשך מציצית.

שם: תניא נמי הכי: טלית שנקרעה וכו' ושיון, שלא יביא אפילו אמה על אמה ממקום אחר ובה תכלת ותולה בה; ושיון, שמביא תכלת ממקום אחר ותולה בה וכו' רש"י: ושיון שמביא תכלת - מתיר ציצית מטלית אחרת ותולה בה וכו' ובראשונים.

9. אף בחולין¹⁹¹: חזייה דלא הוה קא רמי חוטי, אמר ליה: **מאי טעמא לית לך חוטי** [א"ה: **דתכלתא** – במאירי פסחים]? אמר ליה: טלית שאולה היא, ואמר רב יהודה טלית שאולה, כל שלשים יום - פטורה מן הציצית וכו'.

10. בכורות¹⁹²: אמר רב פפא: **הכל מודים שצמרו פסול לתכלת**, שנאמר לא תלבש שעטנז... גדילים תעשה לך מה פשתן - שלא נשתנה, אף צמר - שלא נשתנה וכו'. רמב"ם בהלכות ציצית¹⁹³: רחל בת עז צמרה פסול לציצית. ובזכר ישעיהו הלכות כלי המקדש¹⁹⁴: אמרין בבכורות הכל מודים ברחל בת עז - וכו' רב פפא אמר צמרו פסול לתכלת, שנאמר לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך מה פשתן שלא נשתנה וכו' - וכו' ורבינו הזכיר כל השלשה דינים אלו במקומותם למושבותם, והא דפסול לתכלת הזכיר בפ"ב מהל' ציצית, כדמשמע סתמא דגמרא דבתכלת של ציצית איירי, דדריש מסמוכים של גדילים תעשה לך, והא דנקיט הש"ס לשון תכלת ולא נאמר צמרו פסול לציצית אין זה קשה כ"כ, דמצינו כמה פעמים דהש"ס קרי סתם להציצית בשם תכלת כמו שהעירו הקדמונים שם בהל' ציצית, ורבינו בהל' ציצית שם לא נקיט עוד לישנא דגמרא תכלת רק כתב פסול לציצית והו"א דבכל ענין פסול לציצית ואפילו במינו אינו פוטר לזה נאמר רק לתכלת דלא גרע כחו רק מתורת צמר, אבל במינו פוטר, וכמ"ש שם בהל' ציצית: שם¹⁹⁵: תנא: אצבע שאמרו - אחד מארבעה בטפח של כל האדם. למאי הלכתא? אמר רבה: לענין תכלת; דתניא, כמה חוטין הוא נותן? ב"ש אומרים: ארבעה, וב"ה אומרים: שלשה. וכמה תהא משולשת? ב"ש אומרים: ארבעה, וב"ה אומרים: שלשה ושליש, שב"ה אומרים: אחד מארבע בטפח של כל אדם. רש"י: כמה חוטין - הזכירו בציצית.

¹⁹¹ ק"י, א'.

¹⁹² י"ז, א'.

¹⁹³ פרק ב' הלכה א'.

¹⁹⁴ פרק ח'.

¹⁹⁵ ל"ט, ב'.

11. משנת קינים¹⁹⁶: אמר ר' יהושע זה הוא שאמרו כשהוא חי קולו אחד וכשהוא מת קולו שבעה, כיצד קולו שבעה, שתי קרניו שתי חצוצרות שתי שוקיו שני חלילין עורו לתוף מעיו לנבלים בני מעיו לכינורות, ויש אומרים אף צמרו לתכלת וכו'.
- ובקטעי מדרשים¹⁹⁷: ומפני מה [הראהו איל ולא שור ולא עז ולא כב]ש, מפני שהאיל יש בו שבע מצות: [צמר] לתכלת, עורו לספר תורה, שתי קרניו לחצוצרות, מעיו לכנורות, [ש]תי שוקיו לשני חלילין. עיין דרשות ר' בצלאל¹⁹⁸, בחידושי הרשב"ץ - קינים, ועוד.
12. שאילתות דרב אחאי - פרשת אחרי מות¹⁹⁹: והלכתא יום טוב שני כחול שויה רבנן לגבי מת למיזבן ליה זוודתא ולמיחש ליה לבושיה **ולמירמא ליה** תיכלתא [תכילתא] וכו' ושם - פרשת שלח²⁰⁰: ודאי תשמישי קדושה אף על גב דאיכלו אסיר למיעבד בהון צורכיה מאי טעמא מיקדש קדישי כדתניא תשמישי מצוה נזרקין ותשמישי קדושה נגנזין ואלו הן תשמישי מצוה סוכה ולולב שופר וציצית ואלו הן תשמישי קדושה דלוסקמי ספרים ומזוזות ותיק של ספר תורה ונרתיק של תפילין ורצועותיהן ואילו מאן דאית ליה גלימא **ורמיא ליה תכילתא** וקא בעי לזבונה לישראל אחר **בעי למישקליה** לתכלתיה [לתכילתיה] והדר זבוניה משום דקא מבטל למצוה אי נמי הוה דר בבייתא וקבע ליה מזוזתא וקא נפיק ליה אסיר למישקליה מיניה משו' דקא מבטיל לה למצוה וכו' - ברם צריך למימר הני מילי כי אסיר למישקל היכא דלא קבע לה למזוזה בשעתיה **תכילת' נמי** דלא רמי ליה לגלימא אחרינא בשעתיה היכא דקא בעי למישקל מן האי פתחא ומקבעיה בפיתחא אחרינא ומן הדין גלימא לגלימא אחרינא בשעתיה מי שרי אי לא וכו'.
13. מחזור ויטרי²⁰¹: בתשובות הגאונים: **ולענין מאן דניפסיק ליה חוטא דתכילתא**. ת"ש **מי שנפסקה לו חוט של תכלת בשבת**. אסור לבא לביתו דרך רשות הרבים. כי הא דרבינא הוה מסגי בתר מר בריה דרב אשי בכרמלית. ואיפסיק חד קרנא דגלימיה. א"ל מאי דעתיק. דאשדייה. והתניא גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה. איכא דאמרי [בשבתא] דריגלא הוה. ולא א"ל ולא מידי עד דמטא לביתא. א"ל אילו אמרת לי התם שדיתיה. והתניא גדול כבוד כו'. תרגמא רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור: וכן הילכת': ועיין ספר תשובות רבי מיימון²⁰².
14. תורת האדם²⁰³: ואומרין בשם הרב ר' יצחק בן מלכי צדק ז"ל דכשנושאים המת לקברו **מטילין תכלת לסדינו**, שלא יהיו נושאי המטה מעוטפין בטליתות מצויצין והוא הולך בלא ציצית, וכשקוברין אותו בקברו מתירין הציצית ונוטלין אותו משם משום דכתיב במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות וכו'.

¹⁹⁶ ג', ו'.

¹⁹⁷ גניזה ז'. קטעים של מדרש על התורה "זו היא שנאמרה ברוח הקודש".

¹⁹⁸ עמ' תי"ד.

¹⁹⁹ שאילתא צ"ד.

²⁰⁰ שאילתא קכ"ו.

²⁰¹ סימן תק"י.

²⁰² עמ' 4.

²⁰³ שער הסוף - ענין ההוצאה.

15. רש"י – פרשת קורח: הלבישן טליתות שכולן תכלת, באו ועמדו לפני משה אמרו לו טלית שכולה תכלת חייבת בציצית או פטורה? אמר להם חייבת, התחילו לשחק עליו אפשר טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פוטרה זו שכולה תכלת, לא תפטור את עצמה. ובמדרש משלי²⁰⁴: קרח שמע לאשתו ונפל, הא כיצד, כשבא מבית המדרש אמרה לו אשתו מה הלכה חדש לכם משה בבית המדרש, אמר לה פירש לנו על מעשה התכלת, אמרה לו מעשה התכלת מהו, אמר לה כך דרש ואמר נאמר לי מפי הגבורה שתעשו לכם ציצית על כנפי בגדיכם, וכדי שיהא (חוט אחד)²⁰⁵ תכלת, שנאמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, באותה שעה היתה משחקת ואומרת לו ראו כמה הוא יושב ומשחק בכם, תדע שכן הוא אומר על כנפי בגדיכם, אם עושה אני לך טלית שכולה תכלת, מה עשתה, עמדה ועשתה לו טלית שכולה תכלת, נתעטף בה ועמד לפני משה, אמר לו מה המעשה אשר עשית, א"ל אתה אמרת מעט ואני עשיתי הרבה.
16. ויקרא רבה - פרשת אמור²⁰⁶: אימתי כרום זולת, לכשירומם הק' מצות בזויות בעולמו, מה לך יוצא ליסקל על שמלתי את בני, מה לך יוצא לישרף על ששימרתי את השבת, מה לך יוצא ליהרג על שאכלתי מצה, מה לך לוקה בפרגל על שעשיתי סוכה, על שנטלתי לולב, על שהנחתי תפלין, על שהטלתי תכלת, על שעשיתי רצון אבי שבשמים וכו'.
17. סוטה²⁰⁷: דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל, זכו בניו לב' מצות: חוט של תכלת, ורצועה של תפלין וכו' ובחולין²⁰⁸.

העניין נזכר כבר בראשונים, וכך להיפוך, כי כינוי הציצית משמשת כשם בסתם לתכלת, לדוגמא;

1. רש"י - מנחות²⁰⁹: תכלת - זהו שם כל הציצית וכו' ונוי תכלת - עיקר מצות ציצית וכו' ורמי ליה תכלתא – ציצית וכו' ושם - מס' סוכה²¹⁰: רמא תכלתא - הטיל ציצית.
2. תוספות - שם²¹¹: והא דאמרי בני ר' חייא גרדומי תכלת וכו' משמע דאיגרדום כל ארבעתן, כי קראו לכל הציצית תכלת וכו'.
3. בהלכות קטנות לרי"ף²¹²: דהאי ציצית דקאמר ליה מלאכא לרב קטינא מה תהא עליה, לאו אלבן קאי דאפשר למעבדיה מפשתן, אלא אתכלת קאי דלא אפשר למעבדיה מפשתן, דתכלת נמי מיקרי ציצית, דתנו רבנן סדין בציצית בית שמאי פוטרין ובית הלל מחייבין, וקאמר ר' אלעזר

²⁰⁴ פרשה י"א סימן כ"ז. עמ' 97 במהדורה חדשה.

²⁰⁵ מילים אלה חסרות שם מכל עדי הנוסח בכ"י, אף בוינציה ש"ו-ש"ז ס"ט ב', אכן נמצאו בדפוס ראשון קושטא רע"ז עמ' 12, מהדו' בובר, רבינו בחי" - פרשת קרח עפ"י הדפוס ראשון - נפולי רנ"ב, ואפשר שהוספה היא בלתי מקורית. מ"מ, מילים "וכדי שיהא תכלת" אינני יודע פתרוןם בדיוק. שם מביא עוד הנוסחאות: שהוא, שהיא, שיהו, שיהיו. וע"ע ביד רמ"ה מס' סנהדרין ק"י א'. מדרש גדול ח' עמ' רס"ה. ובספר רושינא ד' עמ' ל"ט.

²⁰⁶ פרשה ל"ב.

²⁰⁷ י"ז, א'.

²⁰⁸ פ"ח, ב'.

²⁰⁹ ל"ט א'.

²¹⁰ י"א א'.

²¹¹ ל"ח ב'.

²¹² (מנחות) - הלכות ציצית.

עלה והלא כל המטיל תכלת בסדין בירושלים אינו אלא מן המתמיהין, דשמעת מינה דהאי דתנו רבנן סדין בציצית, אתכלת קאי דצמר נינהו וכו'.

4. ובהלכות קטנות לרא"ש²¹³: ופירוש זה עיקר, דגרדומי תכלת דבני ר' חייא משמע דאיגרדום כל ארבעתן כי קורא לכל הציצית תכלת כדקאמר תכלת שכרך רובה כשירה. וכן רמי תכלתא לפרזומא דאינשי ביתיה וכו' ודייק דסדין בציצית היינו תכלת²¹⁴, מדקאמר ר"א בר צדוק והלא כל המטיל תכלת כו'. ומשום דעיקר המצוה היא תכלת, קרי ליה ציצית בסתם.

5. ספר יראים²¹⁵: אמרינן פ' התכלת אמר רב הונא בר יהודה אמר רב ששת אמר ר' ירמיה בר אבא אמר רב תכלת שכרך רובה כשרה וכו' ונויי תכלת, שליש גדיל וב' שליש ענף, פי', ציצית קורא תכלת, לפי שהיו נותנים בה תכלת.

6. ספר העיטור בהלכות ציצית²¹⁶: שער א', ציצת [ראשו' ציצית]: חלק ראשון [וחלק הראשון], מהו נקרא ציצת, ופי' הוא שאמר [נקר' ציצית ופרושו, והוא שאמרה תורה] תן תכלת ותן לבן, כדתניא בספרי [בסיפר'], גדילים תעשה לך זה לבן, מנין לרבות את התכלת, ת"ל ונתנו על ציצת [ציצית] הכנף פתיל תכלת והיה לכם לציצת, ולבן [והלבן] הוא שפתח בו הכתוב [הכתו'] תחלה, וקראו ציצת [ציצית] בלא תכלת, דכתיב (דכתוב) ועשו להם ציצת [ציצית], וכתיב (דכתו') ונתנו על ציצת [ציצית] הכנף פתיל תכלת, ודקדקו רבותינו [רבותי'] ז"ל הכנף מין כנף, ציצת [ציצית] הנעשה כמין [ממין] כנף, ורוב טליתות חלוקים לבנים כדגרסינן [ורב טליתות תחלתן לבני', כדגרסי'] בשבת ברישא חשוכא והדר נהורא. וצוה הכתוב [הכתו'] להטיל בו תכלת, ועם תכלת נקרא ציצת [התכלת נקר' ציצית] שלם, כדכתיב (כדכתו') ונתנו על ציצת [ציצית] הכנף פתיל תכלת - והיה לכם לציצת (ליציצית) [לציצית], והתכלת בו כהדס וערבה שבלולב, שנקרא הכל לולב, [מפני] שפתח בו הכתוב [הכתו'] תחלה. ולפי שהתכלת דמיו יקרים קראוהו לציצת בכמה מקומות תכלת, כדאמרינן [לציצית תכלת בכמה מקומו', כדאמ'] תכלת כשכרך רובא [שכרך רובה], ורמי תכלת לפרזימא [תכלתא לפרזומ'], יאי תכלתא ולא יאי לגלימא [גלימא], אבל תכלת בלא לבן, לא מצינו שנקרא ציצת [ציצית], שלא אמר הכתוב [אמ' הכתו'] [אלא]? ונתנו על ציצת [ציצית] הכנף פתיל תכלת. ורבינו אלפסי ז"ל שאמר [ורבי' אלפס שאמ'] תכלת נקרא ציצת [ציצית], מדאמרינן [מדא'] סדין בציצת [בציצית], כבר פירשתי [פרשנו] בשער הטלית [הטלת²¹⁷] דאלבן דקרא קאי דמיקרי ציצת, ועיקר [דמיקרי ציצית, ועקר] המצוה ב' מינים הם [שני מינין הן] תכלת ולבן, וסתם לבן בכ"מ הוא [בכל מקום פרוש'] צמר לבן, והוא ששנינו התכלת אינה מעכבת [את] הלבן וכו'.

בלשון רבותינו נקראו [רבותי' נקר'] כל הציצת [הציצית] תכלת וכו' והא דמלאכא ראיא ברורה היא, והול"ל תכלת מה תהא עלה, דהא בלשון רבותינו כל ציצת נקרא תכלת, הכא דלא קאמר אלא מתכלת לחוד, כ"ש דהו"ל למימר תכלת, ומה שאמרו תכלת איקרי ציצת, דת"ר סדין בציצת

²¹³ בהלכות ציצית - סימן ז'.

²¹⁴ שם - סימן י"ז.

²¹⁵ סימן ת"א.

²¹⁶ מוגה חלקית מתוך כ"י וטיקן 143 דף 305v, וחבל שחסר שם בין דף 313v - 314r מהלכות ציצית דף ע"ב טור א': ובתשובת רב עמרם ריש מתיבתא דמתא מחסא - עד דף ע"ג טור ד': בה פרט למעפורת וכו' וע"ע בכ"י ניו יורק 9817 דף 54 / 24v. מקור/בעלים: Schoeyen, Martin, Oslo, Norway, Ms. 705 - שויאן, מרטין, אוסלו, נורווגיה. מקור/בעלים: The Jewish Theological Seminary of America, New York, NY, USA, Ms. 9818

²¹⁷ כ"ה הכתיב חסר גם ברש"י ריש קורח, עפ"י כ"י המיוחד לייפציג 1.

ב"ש פוטריין, בלבן קאי כדפרישית וכו' א"ל קטינא סדינא בקייטא, מפני החום אתה לובש סדין של פשתן שפטור מן הציצת, וסרבלא שהיא טלית עגול בחורף מפני הקור, ציצת מה תהא עליה, רחמנא אמר ועשו להם ציצת, ואין עליך ציצת לא בקיץ ולא בחורף, וסדינא דומיא דסרבלא, שלא היה בו אפי' לבן, ואם היה בו לבן, תכלת מה תהא עליה הו"ל לומר, דתכלת לא נקרא ציצת אלא עם הלבן, כדכתיב והיה לכם לציצת וכו' ושויין²¹⁸ שמביא תכלת ממקום אחר, ומש"ה נקיט [להכי נקט] תכלת שאינו מצמר [אינו מצוי], וכל הציצת [הציצית] נקרא תכלת.

7. ראבי"ה²¹⁹: וטעמא דבית שמאי כיון שאי איפשר לעשות תכלת משום גזירה דהיינו עיקר מצותו, פטור לגמרי, ובדבר זה הלכה כבית שמאי. והאי דקאמר והלא כל המטיל תכלת בסדינו, לאו דווקא תכלת אלא ציצית קורין תכלת.

שם: ומה שהיו מחבין, לפי שלא היה להם תכלת ולא צמר, דעיקר המצוה הוא, ואיפשר שהיה להם ציצית של פשתן, וסתם ציצית היינו צמר או תכלת, וזה לא הוה ל[ה]. וכיוצא בזה פירש נמי הגאון. וכן יש לדחות ההיא דמלאכא, עיקר מצות ציצית מה תהא עליה. וסדין בציצית אתכלת קאי וכו'

²¹⁸ מוגה עפ"י כ"י וטיקן 143 סוף דף 315r.

²¹⁹ תשובות וביאורי סוגיות סימן אלף קנ"ב.

ואעשה בה ציצית

אבות דרבי נתן²²⁰: כיון שיצא ריב"ז חוץ מפתחה של ירושלים הלך ושאל בשלומו של אספסיאנוס כדרך [ששואלין] בשלומה של מלכות [א"ל אי רידומני אימפוטריין. א"ל את הוא בן זכאי א"ל הן]. א"ל הגיתני. א"ל אל תירא כתוב בידינו שאין הבית הזה חרב אלא ביד מלך שנאמר והלבנון באדיר יפול. מסרו לשני פקידים. לאחר ג' ימים באו לו אגרות מרומי. א"ל מת מלך [נירון] והמליכוך בני רומי. שלח וקרא לרבן יוחנן א"ל שאל לך שאלה. א"ל שואל אני ממך את יבנה, ואלמוד בה תורה, ואעשה בה ציצית, ואעשה בה שאר כל המצות. א"ל הרי היא נתונה לך במתנה:

ובמדרש משלי²²¹: א"ל שאל לך שאלה, א"ל שואל אני ממך את [יבנה] [שאלמוד] בה תורה, ואעשה בה ציצית, ואקיים בה כל מצות שבתורה, א"ל הרי היא נתונה לך במתנה. וכן הוא במהדורה חדשה²²² עפ"י כל עדי הנוסח, ע"ע בגנזי מדרש²²³.

באוצר מדרשים - עשרת המלכים²²⁴: לאחר שלשה ימים בא לו שליחות מרומי לאמר מת נירון קיסר והמליכוך בני רומי, מיד שלח וקרא לריב"ז ואמר לו שאל לך שאלה מה שתרצה ואתן לך, א"ל שואל אני את יבנה שנשב בה ונלמוד בה ומצות ציצית ושאר כל המצות שבתורה, א"ל הרי אני נותנה לך במתנה, וגזר שלא תחרב יבנה לעולם.

באבות דרבי נתן עם ביאור מגן אבות²²⁵: והקב"ה יתברך שמו מקים דבר עבדו. כן עשה כדברי ריב"ז, ובאו לו כתבים מרומא, לכך תכף שלח וקרא לריב"ז, ויריצוהו מן הבית אשר הופקד שמה, ואמר לו שאל לך שאלה, אמר לו תן לי יבנה, ואלמוד בה תורה, ואעשה בה ציצית. הנה לא ידעתי מה כוון באומרו ציצית, ולמה פרט מצוה זו יותר מכלם, ואולי יבנה היא מקום סמוך לים, ומצוי שם תכלת, ויוכל לקיים בה מצות ציצית בעצם. או אפשר שרצה לומר לו שבעשייתו מצות ציצית הוא כאלו עושה שאר מצות, כמאמרם ז"ל וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', וכן אמרו שציצית מנין תרי"ג מצות, ואפשר שרמז לו שאל ירע בעיניו לתת לו העיר ההוא כדי שיעשה כל המצות, וכמעט הוא פושע באמונתו, שתכלית שנאה שונאים אותנו על חקי האלהים אשר בקרבנו, לכך אמר שלא יחשוב שיעשה

---

²²⁰ נוסחא ב' פרק ו'. ובאבות דרבי נתן עם ביאור מגן אבות א' עמ' רע"ג: אמר לו אתה הוא נ' זכאי, א"ל הן, א"ל הגיתני, א"ל אל תירא, כתוב בידנו שאין הבית הזה חרב אלא ביד מלך, שנאמר והלבנון באדיר יפול, מסרו לב' פקידים, לאחר ג' ימים באו לו איגרות מרומי, א"ל מת מרון קיסר והמליכוך בני רומא, שלח וקרא ? יוחנן, א"ל שאל לך שאלה, א"ל שואל אני ממך את יבנה, ואלמוד בה תורה, ואעשה בה ציצית, ואעשה בה שאר כל המצות, א"ל הרי היא נתונה לך במתנה וכו' ברם באבות דרבי נתן - נוסחא א' פרק ד': אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה, שאלך ואשנה בה לתלמידי, ואקבע בה תפלה, ואעשה בה כל מצות. שם בהוספה ב' לנוסחא א' פרק ט': א"ל אין אני מבקש ממך כלום אלא שתתן את יבנה לי ואשנה בה לתלמידי חכמי. ואקבע בה תפלין [תפלה]. ואעשה בה כל מצות. ועיין נווה שלום בעמ' 22, אבות דרבי נתן עם ביאור מגן אבות א' עמ' רס"ז, אבות דרבי נתן - נוסח צרפת עמ' ט"ז, ס' "ערכי תנאים ואמוראים" א' עמ' רס"ז.

²²¹ פרשה ט"ו.

²²² עמ' 126.

²²³ עמ' 228.

²²⁴ בילקוט מדרשים ב' עמוד צ"ו.

²²⁵ בעמ' רע"ו.

הכל, אבל בעשיית ציצית די. וז"ש ואעשה בה ציצית, ושאר כל מצות. וע"ע באבות דרבי נתן - נוסח אחר²²⁶, ובהערה: ועיקר הדברים שחשש לשמדות²²⁷ וכו'.

מ"מ, מכאן נוכל ללמוד מטעמי רבן יוחנן בן זכאי אשר בחר דווקא ביבנה, וכלשון הנ"ל בביאור: ואולי יבנה היא מקום סמוך לים, ומצוי שם תכלת, ויוכל לקיים בה מצות ציצית בעצם. חוקרי התקופה והעת אכן נבוכו בטעם בחירתו ביבנה²²⁸, והנה העובדות תומכות, מקיימות ומאשרות דברי המבאר שם, באשר מ"כ;

יבנה-ים או מינת רובין (בארמית: מחוזא ד'ימנין; בערבית: מאחוז יבנא; פירושם – נמל יבנה) הייתה עיר נמל עתיקה בארץ ישראל. העיר הייתה אחת מערי הנמל החשובות שמדרום ליפו, ונמלה שימש את יישובי פנים הארץ, כמעט ללא הפסקה, החל מתקופת הברונזה, אמצע האלף השני לפנה"ס ועד לימי הביניים. האתר ארכאולוגי שוכן על גבי תל בגן הלאומי חוף פלמחים.

כמו באשדוד ובעזה, גם ביבנה היו שני יישובים שנשאו אותו שם. יישוב אחד היה בפנים הארץ – הוא יבנה של תקופת בית שני. היישוב השני נמצא בחוף ושימש כנמל של העיר היבשתית. במפות מימי הביניים מכונה יבנה-ים לעיתים כ"יבנה, הנמל של היהודים". היישוב שימש כנמל ליישובים בפנים הארץ, כמעט ללא הפסקה, החל מתקופת הברונזה, אמצע האלף השני לפנה"ס ועד לימי הביניים. יבנה-ים נזכרת בשם "מחוז" או "מחוזי", שפירושו בשפות שמיות קדומות ובארמית הוא נמל. רמז לכך אפשר למצוא בפסוקים מתהלים: "יָקָם סֶעֱרָה לְדָמָה וַיַּחֲשׂוּ גְלִיָּהֶם, וַיִּשְׁמְחוּ כִּי יִשְׁתַּקּוּ וַיִּנָּחֵם אֶל מְחֹז חֶפְצָם." כלומר, אל נמל חפצם.

במפות מימי הביניים מכונה יבנה-ים לעיתים "יבנה, הנמל של היהודים" (Jamnia Iudeorum Portus). בעת החדשה כונה האתר "מינת רובין", כלומר הנמל של רובין בהסתמך על הקשר עם מקום קבורתו המשוער של ראובן בנו של יעקב אבינו, על פי המסורת האסלאמית וכו'.

ושם מצאו סימני החילזון הצביעה והתכלת, כאשר מ"כ²²⁹: There are also murex shells, which contained the sea snails from which the Phoenicians produced a purple dye which was in wide demand in the ancient world. This is interesting, as it could indicate that there were still Phoenicians who lived in Yavneh or alternatively that the technique of extracting the dye had been taken over by the locals.

²²⁶ בעמ' ל"ו.

²²⁷ כן סנהדרין י"ב, א': איני? והא שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת, ותפשו נשר, ובידם דברים הנעשה [הנעשים] בלז, ומאי ניהו - תכלת, בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום וכו' רש"י: ותפשו נשר - חיל רומיים וכו' רבינו חננאל: יש מי שאומרים עכבן המלך כי נשר הוא מלך. כדכתיב הנשר הגדול וכו' ובידן דברים הנעשים בלז היא תכלת וציצית ובזכותם יצא מידם הזוג ההוא לשלום בלא היזק וכו' וביד רמ"ה, ועיין ס' עשרה הרוגי מלכות במדרש ובפיוט עמ' 194, 196.

<https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=37663818#153.392.5.default>

²²⁸ https://orot.ac.il/sites/default/files/shmaatin/164-11_0.pdf

רבן יוחנן בן זכאי והמיתוס של הקמת יבנה ניתוח והערכת הסיפור בראי הזמן, ביאורים באגדות החורבן באבות דרבי נתן <https://www.jstor.org/stable/i23600819>

²²⁹ <http://www.jewishmag.com/98mag/yavnehyam/yavnehyam.htm>, בס' הארגמן.

לוז שצובעים בה תכלת

אף מפורש בסוטה²³⁰: תניא, היה ר"מ אומר: כופין ללויה, ששכר הלויה אין לה שיעור, שנאמר: ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד, וכתוב: ויראם את מבוא העיר, ומה חסד עשו עמו? שכל אותה העיר הרגו לפי חרב, ואותו האיש ומשפחתו שלחו; וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז הוא שמה עד היום הזה - תניא: היא לוז שצובעין בה תכלת²³¹, היא לוז שבא סנחריב ולא בבלה, נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה בזמן שדעתן קצה עליהן - יוצאין חוץ לחומה והן מתים; והלא דברים ק"ו: ומה כנעני זה, שלא דיבר בפיו ולא הלך ברגליו - גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, מי שעושה לוויה ברגליו - על אחת כמה וכמו וכו' תניא כוותיה דר' יוחנן: בשביל שכנעני זה הראה באצבעו, גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות. מקבילות. אף בסנהדרין²³²: איני? והא שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת, ותפשו נשר, ובידם דברים הנעשה [הנעשים] בלוז, ומאי ניהו - תכלת, בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום.

יש מן החוקרים אשר שייכו וקישרו בין לוז ולוד²³³. הכתוב בס' שופטים: וַיַּעֲלֶה בֵּית־יוֹסֵף גַּם־הֵם בֵּית־אֵל וַיִּקְרָא עִמָּם: וַיִּתְּרוּ בֵּית־יוֹסֵף בְּבֵית־אֵל וְשֵׁם־הָעִיר לְפָנִים לֹז: וַיֵּרְאוּ הַשְּׂמָרִים אִישׁ יוֹצֵא מִן־הָעִיר וַיֹּאמְרוּ לוֹ הֲרָאנוּ נָא אֶת־מִבּוֹא הָעִיר וְעָשִׂינוּ עִמָּךְ חֶסֶד: וַיֵּרְאֵם אֶת־מִבּוֹא הָעִיר וַיֵּכּוּ אֶת־הָעִיר לְפִי־חָרֶב וְאֶת־הָאִישׁ וְאֶת־כָּל־מִשְׁפַּחְתּוֹ שָׁלַחוּ: וַיֵּלֶךְ הָאִישׁ אֶרֶץ הַחִתִּים וַיִּבֶן עִיר וַיִּקְרָא שְׁמָהּ לֹז הוּא שְׁמָהּ עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

העיר לוז זוהתה עם העיר Lawazantiya השוכנת באסיה הקטנה²³⁴. בכתובת המיוחסת לשלמנאסר השלישי היא מכונה Lusanda. This second Luz is identified by some with Louaize, or Wazzani, four miles northwest of Banias, in the Golan Heights.

²³⁰ מ"ו, ב'.

²³¹ שייכות תכלת אל לוז נוכל להציע עפ"י המופיע בחלום יעקב בפרשת ויצא: וַיַּחֲלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֲרָצָה וְרֹאשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה - וְהִנֵּה מִלֵּאכֵי אֱלֹהִים עֲלִים וְיִרְדִּים בָּו: וְהִנֵּה יִקְרָא נָצֵב עָלָיו וְגו' וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית־אֵל - וְאוֹלָם לֹז שֵׁם־הָעִיר לְרֹאשְׁנָה: ובספרי - פרשת שלח פיסקא קט"ו: ר' מאיר אומר וראיתם אותם לא נאמר כאן אלא וראיתם אותו, מגיד הכתוב שכל המקיים מצות ציצית, מעלים עליו כאלו הקביל פני שכינה, שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע והרקיע דומה לכסא הכבוד, כענין שנא' וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא. מעין סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ולפי אותו סדר. גם במנחות ל"ט, א': תאנא: הפוחת לא יפחות משבע, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה; הפוחת לא יפחות משבע - כנגד שבעה רקיעים, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה - כנגד שבעה רקיעין וששה אורין שביניהם. רש"י: ועל שם שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע כדלקמן מדמי סידורה לסידור הרקיעים כדי לזכרנו לטובה שאף צבעה (כמו כן) [לכך] נזקק לציצית. כיו"ב בשאר ראשונים. אף ברמב"ם בהלכות ציצית פרק ב': והתכלת האמורה בציצית, צריך שתהא צביעתה צביעה ידועה, שעומדת ביופיה, ולא תשתנה וכו' מעין המפורש שם בלוז: שבא סנחריב ולא בבלה, נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המוות אין לו רשות לעבור בה וכו'.

²³² י"ב, א'.

²³³ עי' מחניים ק"ב עמ' 42, ירחון האוצר י"א עמ' רצ"ט. על לוד, ע"ע בסיני קי"ז ה' ו' עמ' רע"ד. המעיין נ"ג ד' עמ' 39: בחיבור 'תיאור העולם והעמים כולם' אשר נכתב ב מ א ה הרביעית נזכרים ערים אחדות שהצטיינו בתוצרתם, מהן ערי חוף ומהן ערים שבפנים הארץ: "גם צרפנד וקיסריה ושכם ולוד (שולחות) ארגמן אמיתי", ראו: ש' קליין (עורך), ספר הישוב, א', ירושלים תרצ"ט, עמ' 166. ס' עלי תמר - ראש השנה פרק א' הלכה ד'. מהר"ץ חיות - מס' סנהדרין דף י"ב א'. בס' הארגמן עמ' 41, 43, 60, 74, 100. במקום אחר כתבנו באורך בזה.

²³⁴ נעתיק אשר מ"כ: ככלל, ניתן לחלק את אתרי הייצור של צבע הארגמן באגן המזרחי של הים התיכון לשלושה: האתרים בחוף הפיניקי, אתרים באסיה הקטנה והאתרים שנתגלו ברחבי הים האגאי ויוון... נציין עוד המפורש:

הנה היוצא מכ"ז, שלוש ערים מיוחסים לשם לוז, שתיים דרך פשט, אחת דרך דרש בלשון חז"ל, שכפי המסתבר רבותינו בעלי האגדות, אשר דבריהם דברי א-לוהים חיים וכגחלי אש אוכלת, דרשו והעתיקו בחינת שם לוז שבמקרא, אל לוד העיר שבזמנם ותקופתם. לפי הפשט, לשון "הוא שמה עד היום הזה", הינו מכוון ללוז שבארץ חתים, אך כנראה הדרשן העתיק רעיון הזה ללוד התנאי, כי השם לוד תתחלף בשם לוז.

על שייכות של צביעת תכלת וללוד, מביאים מדרש תנחומא (ורשא) פרשת נשא²³⁵: רבי יהודה אומר אף מי שהיו ידיו צבועות אסטיס או קוצה או פואה לא ישא את כפיו, למה לפי שדרך בני אדם שמסתכלין בו, ר' הושעיה הגדול שונה אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך מותר לו לישא את כפיו כשם שיש בדרום עורות צבועות ארגמן ומבין ידיהן צבועות. סביבתה של לוד כונתה בתקופת המשנה והתלמוד בכינוי 'הדרום'²³⁶.

אף מ"כ: ברפיליה (ערבית: برفيلية) היה כפר ערבי באזור גבעות יהודה, שהשקיף אל שפלת לוד ממערב ואל הרי ירושלים ממזרח. הכפר היה ממוקם באזור מודיעין-מכבים-רעות וכ-11 קילומטרים מזרחית לרמלה, על גבעה בגובה 230 מטר מעל פני הים. הכפר היה שייך לנפת רמלה במחוז לוד. כיום נמצאת הגבעה בקצה המערבי של מודיעין, ליד שכונת אבני-חן וכו' במפות מהתקופה הצלבנית נקרא המקום "פורפירה", שמשמעותו תעשיית הצבע ארגמן. ייתכן והמקום היה מרכז תעשייה לצביעת בדים באותה תקופה. השם ברפיליה בא משיבוש השם המקורי בתקופה מאוחרת יותר.

מ"מ, מסתבר שלוד דומה וקרובה היא ליבנה, ובאיכה רבה²³⁷: כי אתא אספסיינוס מכבש מדינתא, א"ל לריב"ז שאל לך שאלה ואנא עביד, א"ל תבע אנך מינך תרפא מדינתא ותזיל לך, א"ל כל עצמן לא המליכוני בני רומי אלא על עסק המדינה, ואת אמרית לי תרפה מדינה ונזיל לי, א"ל ואם כדין הוא אנא תבע מינך תרפה פילי מעריבתא דנפקא ללוד פתוחה עד תלת שעין כל מה דאברי בליביה ונפק ליה לא איתקטיל, כי אתא מכבשינוה, א"ל אי אית לך קרוב שלח ואפקיה, שלח ואפיק כל רבנן וכו'.

Wilusa, (Hittite: 𒍪𒌷𒍪𒌵 ^{URU}*wi5-lu-ša*) or **Wilusiya**, was a major city of the late Bronze Age in western Anatolia.^[1] It was described in 13th century BC Hittite sources as being part of a confederation named Assuwa. The city is often identified with the **Troy** of the Ancient Greek Epic Cycle. Many modern archaeologists have suggested that Wilusa corresponds to an archaeological site in Turkey known as Troy VIIa, which was destroyed circa 1190 BC. **Ilios** and **Ilion** (Ἴλιος, Ἴλιον), which are alternate names for Troy in the Ancient Greek language, are linked etymologically to Wilusa... Not all scholars have accepted the identification of Wilusa with Troy. There is an alternative hypothesis, for example, that Wilusa was located near Beycesultan, which was known in the Byzantine era as "Iluzā" (Ἰλουζα).^[3] Wilusa *per se* is known from six references in Hittite sources... [http://www.academia.edu/465280/%C3%87akirlar C. and R. Becks. 2009. Murex dye production at Troia assessment of archaeomalacological data from old and new excavations](http://www.academia.edu/465280/%C3%87akirlar_C_and_R_Becks_2009_Murex_dye_production_at_Troia_assessment_of_archaeomalacological_data_from_old_and_new_excavations), https://en.wikipedia.org/wiki/Lydia_of_Thyatira, [ons. Studia Troica 18 87-103](http://kubaba.univ-paris1.fr/recherche/antiquite/atlanta.pdf), <http://kubaba.univ-paris1.fr/recherche/antiquite/atlanta.pdf>

²³⁵ סימן ח'. אך במדרש תנחומא (בובר) פרשת נשא סימן י"ד: ר' יהושע הגדול שונה אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך, מותר לו לישא את כפיו.

²³⁶ <http://www.modiin.muni.il/ModiinWebSite/ArticlePage.aspx?PageID=1040> 1998

²³⁷ פרשה א'.

הרי יבנה הנזכרת אצלנו בבבלי, אף באבות דרבי נתן, הרי היא מוחלפת במדרש שם בלוד. כך בפסיקתא רבתי²³⁸: ויללה מן המשנה זו לוד שהיתה משנה לירושלים וכו'

מ"כ: בין המתיישבים בלוד בתקופה שלאחר החורבן היו גם מחז"ל. למעשה, רוב חכמי הדור שלאחר החורבן שמקום מגוריהם נזכר, התגוררו בלוד או בקרבתה. בהם ניתן למנות את ר' אליעזר בן הורקנוס, רבן גמליאל, ר' טרפון, ר' אלעזר המודעי ור' עקיבא.

המדיניות הרומאית, שנקטה בגישה מעשית, אפשרה את שיקומה של לוד מתוצאות המלחמה. הרומאים, שהיו מעוניינים בשמירת הסדר והיציבות, הבינו שהשבת החיים למסלולם הרגיל יאפשרו להם להוסיף ולנהל את פרובינקיית יהודה ביעילות. אחד מהצעדים שננקטו על ידי אספסיאנוס היה השבת כל האדמות היהודיות שנלקחו במהלך המרד לבעליהן. צעד נוסף בתהליך שיקומה של העיר, היה החזרתה למעמד טופרכיה.

בשני הדורות הראשונים שלאחר חורבן בית המקדש השני הייתה לוד שנייה במעמדה לעיר יבנה, ותקופה מסוימת, בין מותו של רבן גמליאל לבין מרד בר כוכבא, הייתה המרכזית והחשובה ביותר. בלוד פעלה קהילה יהודית גדולה וענפה, אשר שימשה כמרכז ליישוב היהודי בארץ ישראל במהלך תקופת יצירת המשנה והתלמוד. עקבות לכך ניתן למצוא בספרות חז"ל, שבה שרדו מאמרים רבים מאת חכמי לוד. בין חכמיה הידועים ניתן למצוא, נוסף על הנזכרים לעיל, את ר' יהודה בר אילעי, ר' אליעזר הקפר הוא בר קפרא, ר' חמא, ר' יוסי בן פטרס שהיה חותנו של ר' יהושע בן לוי שאף הוא התגורר ופעל בעיר לוד, ר' יהודה בן פזי ור' אחא שהעמידו תלמידים הרבה.

המעורבות הציבורית-לאומית של חז"ל בכלל וחכמי לוד בפרט, היא זו שגרמה להם להיות מעורבים בהכנות למרד בר כוכבא. רבים מחכמי התקופה שתמכו במרד התגוררו בלוד ובסביבתה, כמו ר' עקיבא ור' אלעזר המודעי. אחת ההכרעות המפורסמות שנתקבלה לפני פרוץ המרד, בשאלת יהרג ובל יעבור, נתקבלה בעלית בית נתזה שבלוד. יש בכך כדי להעיד על חשיבותה של לוד כמרכז הרוחני של הנהגת האומה ערב המרד.

מרד בר כוכבא פרץ בשנת 132 לספירה, אך בשל מיעוט המקורות, רוב הפרטים לגביו לוטים בערפל. בין השאר, לא ברור היקפו הגאוגרפי של המרד. יש לשער כי לפחות בתחילת הקרבות, שלט בר כוכבא בלוד, שהיוותה אז אזור יהודי המיושב בצפיפות. עם זאת, לא סביר שלוד היוותה אחד ממוקדי המרד הן בשל מיקומה ליד דרך הראשית לירושלים והן בשל מחסור בהגנה טבעית.

לאחר המרד, שגרר את חורבנה של יהודה, הצליחה לוד להשתקם, ולחזור למעמד של עיר. היא נזכרת בספרו של קלאודיוס פטולמיאוס "הגאוגרפיה", שחובר סביב 150 לספירה, ברשימת ערי ארץ ישראל. אזכור זה מוכיח כי כבר זמן קצר לאחר המרד חזרה לוד למעמדה כטופרכיה. לעומת השיקום הפיזי המהיר, לא חזרה לוד למעמדה כמרכז הרוחני בארץ ישראל, והנהגת החכמים עברה לגליל וכו'

²³⁸ פיסקא ח' - והיה בעת ההיא. בילקוט שמעוני צפניה רמז תקס"ז.

וכ"כ יוסף בן מתתיהו במלחמותיו²³⁹: הידיעה עוררה את אספסיינוס להרחיב את המלחמה ביתר מרץ וכו' ואחרי שכבש את סביבות הטופרכיה תמנע הוא עקר ללוד וליבנה; שני המחוזות האלו כבר היו כבושים. הוא שיכן שם אותם התושבים מן הערים שנכבשו וכו'.

מן האפשר גם לומר אשר אחת מהן נקראת תחת שם רעותה, הואיל שהיא עיר מחוז, ע"ד דברי יוסף בן מתתיהו הנוספים²⁴⁰: ומאידך, אין יהודה מנותקת מדרכי הים ומטובותיו, כי היא משתפעת ויורדת לקראת החוף ברכס הרים הנמשך עד פתולמאס, והיא מחולקת לאחד עשר מחוזות. וירושלים קרית מלך רב מתרוממת על סביבתה כראש [הנישא] מעל הגוף: ושאר המחוזות הקטנים מחולקים לטופרכיות: גופנא היא השניה, ואחריה, עקרבתי, תמנע, לוד, אמאוס, פלה, אידומיאה, עין גדי, הרודיון ויריחו. ועליהן יש להוסיף את יבנה ואת יפו, כערי מחוז וכו'.

ובס' ארץ הגליל²⁴¹: כדאי לציין שלפי גירסת רש"י וכו' מונה המשנה גם את לוד, גם היא אינה נזכרת ביהושע, אך מסורת חז"ל - בנוגע לקדמותה - מתאשרת מפי כתובות מצריות וכו' ולא עוד, אלא שהיא היתה קימת זמן רב לפני ימות יהושע והיתה מרכזו של חבל שנקרא בפי המצרים "ארץ לוד".

מ"מ, לעניינינו הרי יבנה ולוד הסמוכות וקרובות, כאשר מפורש בחז"ל לפעמים באו או באים או מהלכים "מיבנה ללוד", קשורות אל עניין הצבעת תכלת, ואותם מקומות שרדו החורבן הבית, כפי משאלת רבן יוחנן בן זכאי מאספסיאנוס: א"ל שואל אני ממך את יבנה, ואלמוד בה תורה, ואעשה בה ציצית, ואעשה בה שאר כל המצות, כנ"ל, אשר שם ישבו החכמים אחרי החורבן, עיין גם מדרש תהלים²⁴²: [על פלגי מים]. מהו על פלגי מים כגון טברי' וחברותיה, צפורי וחברותיה, יבנה וחברותיה, לוד וחברותיה.

ועוד ראיתי מציינים לגמרא שבת²⁴³: אמר רבי יצחק: עיר אחת היתה בארץ ישראל שהיו עושין כרבי אליעזר, והיו מתים בזמן. ולא עוד אלא שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל על המילה, ועל אותה העיר לא גזרה. העיר של ר"א לוד היא, ע"ד סנהדרין²⁴⁴: תנו רבנן: צדק צדק תרדף - הלך אחר בית דין יפה, אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן זכאי לברור חיל. כיו"ב מפורש גם בשאר מקומות. מתים בזמנם מתאים אל לשונם לעיל בלוד: ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה בזמן שדעתן קצה עליהן - יוצאין חוץ לחומה והן מתים. אף על אותה העיר לא גזרה, נוגעת אל בקשת רבן יוחנן בן זכאי הנ"ל: שואל אני ממך את יבנה ואלמוד בה תורה ואעשה בה ציצית ואעשה בה שאר כל המצות. א"ל הרי היא נתונה לך במתנה: והרי כבר ראינו הערים לוד ויבנה נחשבו ביחד והתחלפו במעשה ההוא.

²³⁹ <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=93249435#218.6927.5.default>

²⁴⁰ <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=93249435#159.392.5.default>

²⁴¹ עמ' 164.

²⁴² מזמור א'.

²⁴³ ק"ל, א'. ע"ע <http://daf-yomi.com/DYItemDetails.aspx?itemId=20812>

²⁴⁴ ל"ב, ב'.

אף בחורבן נבוכדנצר של בית ראשון, נאמר בשבת²⁴⁵: ומדלת הארץ השאיר נבוזראדן רב טבחים לכרמים וליגבים. כורמים תני רב יוסף: אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא. יוגבים - אלו צידי חלזון, מסולמות של צור ועד חיפה. היא לוז שצובעים בה תכלת, היא לוז שבא סנחריב ולא בבלה, נבוכדנצר ולא החריבה וכו' הנ"ל, אולי מכוון גם לדבר זה.

לבוש ארון

נראה הדבר שלא במקרה הודגשה הצבעת תכלת אחרי החורבנות, אלא מפני שיש במצוות תכלת דווקא בחינת גדר שיירי מקדש, מעין השריד והמשך כ"ש למקדש ממש. יסוד דברים אלו במדרשים רבים, לדוגמא;

1. מדרש תהלים²⁴⁶: כל הכלים שבמשכן עור תחש מלמעלה, וכאaron כתיב ופרשו [בגד] כליל תכלת מלמעלה, וכל כך למה, כדי שיהא הארון מסויים, הוי יבא מלך הכבוד. דבר אחר מי הוא זה מלך הכבוד. אמר ר' חזקיה מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין, מפני שהתכלת דומה לים, וים לעשבים, ועשבים לרקיע, ורקיע לקשת, וקשת לענן, וענן לכסא הכבוד, והכסא דומה לכבודו, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם, ומכבודו חלק ליראיו, זה התכלת, שנאמר ועשו להם ציצית [וגו'] ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, הוי אומר מי הוא זה מלך הכבוד, שחולק מכבודו ליראיו.

2. במדבר רבה - פרשת במדבר: ואף בשעה שהיו נוסעים לא היו פורסין עליו לא בגד ארגמן ולא תולעת שני אלא בגד כליל תכלת למה שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד שנא' וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר וגו' ללמדך שהארון היה דומה לכסא הכבוד ולכך נאמר בו כליל תכלת שכולו היה דומה לו ולפי שהארון דומה לו לכך היה הבגד תכלת מלמעלה פניו כנגד הרקיע הדומה לו מה שאין את מוצא בשאר כלים שיהיו בגד תכלת מלמעלה אלא בגד תכלת מלמטה וכיסוי עור תחש מלמעלה אבל בארון כסוי עור תחש מלמטה ובגד תכלת מלמעלה ועוד בארון נאמר בו כליל תכלת מה שלא נאמר בכולם כליל תכלת למה שהוא חשוב מכל כלי המשכן.

3. משנת רבי אליעזר²⁴⁷: וחכמים אומ', למה הזהירה התורה על התכלת. מפני שהתכלת דומה לספיר, והלוחות היו שלספיר. לומר לך, שכל זמן שישראל מסתכלין בתכלת הזאת, הן נזכרין במה שכת' בלוחות, ומקיימין אותן. וכן הוא אומ' והיה לכם לציצית וראיתם אותו וזכרתם. אחד לוחות הראשונות ואחד לוחות האחרונות של ספיר היו, שנ' פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, ואומר מעיו עשת שן מעולפת ספירים וכו'.

4. ר' יהודה בר' שלום אומ', למה הזהירה תורה על התכלת. לפי שכל הכלים שבמקדש, כשהיו נוסעין, היו מכסין אותן בלבוש תכלת, ואחר כך נותנין עליהן עור תחש מלמעלה. אבל הארון אינו כן, אלא תכלת מלמטן, שנ' ובא אהרן ובניו בנסע המחנה, ועור תחש באמצע, ותכלת מלמעלן, שנ' ונתנו עליו כסוי עור תחש ופרשו עליו בגד כליל תכלת מלמעלה, חוץ מן המזבח, שלא היה עליו אלא בגד ארגמן, שנ' ודשנו את המזבח ופרשו עליו בגד ארגמן. למה ארגמן. שהוא דומה לאש. ולפי שהיה הארון מכוסה תכלת, אמר הקדוש ברוך הוא, מי שהוא עוסק בתורה, יבוא וילבש לבוש הארון וכו'.

²⁴⁵ כ"ו, א'.

²⁴⁶ מזמור כ"ד.

²⁴⁷ פרשה י"ד.

5. ר' חנינה הגדול אומ', למה הדבר דומה, למלך שהיו לו חמשה אוהבים. בקשו לראות פני המלך.

- (1) אמ' לראשון, הבא לי עטרה כספים, ואני נראה לך.
  - (2) לשני אמ' לו, הבא לי עטרה שלזהב, ואני נראה לך.
  - (3) לשלישי אמ' לו, הבא לי עטרה שלאבנים טובות. [ואני נראה לך].
  - (4) לרביעי אמ' לו, הבא לי עטרה שלמרגליות, ואני נראה לך.
  - (5) החמישי היה עני. אמ', בשביל שאתה עני, הבא לי עטרה של ורד, ואני נראה לך.
- (1) כך אברהם, אמ' לו הקדוש ברוך הוא, מול את עצמך ואני נראה לך. כיון שמל, וירא אליו יי וכו'

(2) יעקב אבינו, אמ' לו הקדוש ברוך הוא עלה בית אל ושלם את נדריך. שכן הוא אומר לו, בברוך מפני עשו אחיך. ומנ' ששילם. אמ' ר' חנינה הגדול, כים זה שלטבריה, ניסך יעקב אבינו בבית אל חצי ההין ושלישית ההין ורביעית ההין, וכנגדן פרים וכבשים, מיד נגלה עליו הקדוש ברוך הוא, שנ' וירא אלהים אל יעקב.

(3) אבותינו במדבר, אמ' להן הקדוש ברוך הוא, עשו לי מקדש והקריבו לי קרבנות ואני נראה לכם. מיד עמדו ועשו את הכל וכו' והיו במשכן פלאות רבות, ועשוהו, והקימוהו, ואחר כך הקריבו את קרבנותיהן, שנא' ויהי ביום השמיני, ויאמר אל אהרן קח לך, ושור ואיל לשלמים. מיד, ויקחו את אשר צוה משה, עד שנגלה עליהן הקדוש ברוך הוא, שנ' ויבא משה ואהרן אל אהל מועד.

(4) אף שלמה הקריב אלו קרבנות עד שנגלה עליו הקדוש ברוך הוא, שנ' בגבעון נראה יי אל שלמה.

(5) אבל בדורותינו, שאנו עניים, ואין בית המקדש להקריב את הקרבנות, אמ' הקדוש ברוך הוא, עשו את הציצית.

אף במקדש עצמו מפורש בסוכה²⁴⁸: מי שלא ראה בית המקדש בבנינו לא ראה בנין מפואר מעולם, מאי היא? - אמר אביי ואיתימא רב חסדא: זה בנין הורדוס. - במאי בניה? - אמר [רבה]: באבני שישא ומרמרא. איכא דאמרי: באבני שישא כוחלא ומרמרא. אפיק שפה ועייל שפה, כי היכי דלקבל סידא. סבר למשעיין בדהבא, אמרו ליה רבנן: שבקיה, דהכי שפיר טפי, דמיתחזי כאדוותא דימא. בבא בתרא²⁴⁹: אמרי: מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין נאה [מימיו]. במאי בנייה? אמר רבה: באבני שישא ומרמרא. איכא דאמרי: באבני כוחלא, שישא ומרמרא. אפיק שפה ועייל שפה, כי היכי דנקביל סידא. סבר למשעייה בדהבא, אמרו ליה רבנן: שבקיה, דהכי שפיר טפי, דמיחזי כי אידוותא דימא. ברית שלום - פרשת שלח: פירש הערוך²⁵⁰ דאדוותא הם גלי הים שהם בגוון תכלת כמו הרקיע

²⁴⁸ נ"א, ב'
https://www.academia.edu/29498145/Frankie_Snyder_Gabriel_Barkay_and_Zachi_Dvira_W_hat_the_Temple_Mount_Floor_Looked_Like_BAR_nov_dec_2016,
https://www.academia.edu/28397478/2016_Reconstruction_of_the_Colored_Floors_of_the_Temple_Courtyards_of_the_Late_Second_Temple_CDSAJ_11_Hebrew

²⁴⁹ ד', א'.

²⁵⁰ (אות א' ערך אדוותא).

בטהרתו מן העבים, עד כאן לשונו וכו' מהרש"א חידושי אגדות: אפשר שכווננו בזה כמ"ש פ' כסוי הדם גבי תכלת דומה לים והים לרקיע כו'²⁵¹.

עולם חסד יבנה

ועוד משמע באבות דרבי נתן הנ"ל גופו בטעם יבנה, והוא ע"ד דרושי השמות, שכן התחלת אותו מאמר שם²⁵²: על גמילות חסדים כיצד, הרי הוא אומר כי חסד חפצתי ולא זבח, העולם מתחלה לא נברא אלא בחסד, שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם. פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב אמר ר' יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח. שכן מצינו בדניאל איש חמודות שהיה מתעסק בגמילות חסדים. ומה הן גמילות חסדים שהיה דניאל מתעסק בהם, אם תאמר עולות וזבחים מקריב בבבל, והלא כבר נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך שם תעלה עולותיך, אלא מה הן גמילות חסדים שהיה מתעסק בהן, היה מתקן את הכלה ומשמחה ומלווה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת ברצון שנאמר ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתה וכיון פתיחן ליה בעליתה נגד ירושלים וזימנין תלתא ביומא הוא ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא:

מסתבר שדניאל אחרי החורבן הראשון, הינו משמש לדוגמא אף בחורבן השני. רבו יוחנן בן זכאי גופו הוא שאמר בני, אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואיזה, זה גמילות חסדים. א"כ, יבנה הוא מלשון הכתוב עולם חסד יבנה הנזכר בתחילה. החסד האמור בדניאל מפורש שהיה מתקן את הכלה ומשמחה ומלווה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום וכו' וכך ביקש שם ר"י בן זכאי כלפי יבנה, ואמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה, ואעשה בה כל מצות.

כך בספר הבהיר: מכאן אמרו ולא עם הארץ חסיד, אם עליו אינו גומל חסד איך אפשר להקרא חסיד: ובמה יתחסד עם קונו, בתלמוד תורה, שכל הלומד תורה גומל חסד לקונו דכתיב רוכב שמים בעזרך, הוי אומר כשאתם לומדים תורה לשמה אזי אתם עוזרים לי ואני רוכב שמים, ואז ובגאותו שחקים וכו'.

²⁵¹ ובתורת חיים. ס' צפנת פענח הלכות ציצית פרק ב' הלכה א'. אף במפרשים לרמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק א': ומפארין אותו, ומייפין כפי כוחן: אם יכולין לטוח אותו כולו בזהב, ולהגדיל במעשיו--הרי זו מצוה.

²⁵² נוסחא א' פרק ד'. ושם בהוספה ב' לנוסחא א' פרק ט': אמרו פעם אחת היה ריב"ז מהלך בירושלם והיה ר' יהושע מהלך אחריו וראה בית המקדש שהוא חרב. אמ' אוי לנו על ביהמ"ק שהוא חרב. מקום שמתכפרין בו עונותינו. אמ' לו בני אל ירע לך שהרי יש לנו כפרה אחרת שהיא כמותו ואי זה, זה גמילות חסדים. לכך נאמר כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות וכו' א"ל אין אני מבקש ממך כלום אלא שתתן את יבנה לי ואשנה בה לתלמידי חכמי. ואקבע בה תפלין [תפלה]. ואעשה בה כל מצות. שם - נוסחא ב' פרק ח': מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך בדרך ורץ אחריו ר' יהושע [אמר] לו אוי לנו שאבד בית חיינו מקום שהיה מכפר [על] עונותינו. א"ל אל תירא יש לנו כפרה אחרת תחתיה. א"ל מה הוא. [א"ל] כי חסד חפצתי ולא זבח:

דבר טענה העיקרית של גדולי שוללי קיום מצוות תכלת כיום, יסודה היא בהעדר מסורת²⁵⁴. אף כלפי ההוכחות אשר כבר שבה ונתגלה התכלת, טוענים לומר שאחרי פעמיים בהם דימו בני אדם לזהותה וטעו, עובדה הבלתי אמתית²⁵⁵, מעתה הרי שוב כבר אין להאמין לקבל שום ראיה וזיהוי. מסקנתם נחרצת שדווקא משיח הוא יזהה התכלת וישיב מצווה הזאת אלינו.

ברם משיח עצמו, מפורש ברמב"ם הלכות מלכים ומלחמות²⁵⁶: אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח, צריך לעשות אותות ומופתים, ומחדש דברים בעולם, או מחייה מתים, וכיוצא בדברים אלו שהטיפשים אומרים; אין הדבר כן--שהרי רבי עקיבה חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזבא המלך, והוא היה אומר עליו, שהוא המלך המשיח. ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות; כיון שנהרג, נודע שאינו משיח, ולא שאלו ממנו חכמים, לא אות ולא מופת. ועיקר הדברים, ככה הן: שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם, ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן, ולא גורעין מהן; וכל המוסיף או גורע, או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן--הרי זה בוודאי רשע ואפיקורוס. ואם יעמוד מלך מבית דויד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדויד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, ויילחם מלחמות ה'--הרי זה בחזקת שהוא משיח: אם עשה והצליח, וניצח כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקיבץ נדחי ישראל--הרי זה משיח בוודאי. ואם לא הצליח עד כה, או נהרג--בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דויד השלמים הכשרים שמתו. ולא העמידו הקדוש ברוך הוא אלא לנסות בו רבים, שנאמר "ומן המשכילים ייכשלו, לצרוף בהן ולברר וללבן--עד עת קץ: כי עוד, למועד" וכו' ייראה מפשוטן של דברי הנביאים²⁵⁷, שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג; ושקודם מלחמת גוג ומגוג, יעמוד נביא לישראל ליישר ישראל ולהכין ליבם: שנאמר "הנה אנוכי שולח לכם, את אליה הנביא". ואינו בא לא לטמא הטהור, ולא לטהר הטמא, ולא לפסול אנשים שהם בחזקת כשרות, ולא להכשיר מי שהוחזקו פסולין; אלא לשום שלום בעולם, שנאמר "והשיב לב אבות על בנים". ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המלך המשיח, יבוא אליהו. וכל אלו הדברים וכיוצא בהן--לא יידע אדם היאך יהיו, עד שיהיו: שדברים סתומים הן אצל הנביאים. גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים; ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו. ועל כל פנים, אין סידור הוויית דברים אלו ולא דקדוקן, עיקר בדת.

²⁵³ בבראשית רבה - פרשת וישב פרשה פ"ה: ופתילך זה סנהדרין, היך דאת אמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת וגו', ומטך זה מלך המשיח, היך דאת אמר מטה עזך ישלח י"י מציון וכו'.

²⁵⁴ ראה הס' נפש הרב עמ' נ"ג, שיעורים לזכר אבא מרי א' עמ' רמ"ט, עובדות והנהגות א' עמ' רס"ז, דעת נוטה ב' עמוד קל"ט, <http://forum.otzar.org/viewtopic.php?f=52&t=37968>, <http://forum.otzar.org/viewtopic.php?f=52&t=34699>.

²⁵⁵ שכן ההצעה השנית, מעולם לא בדקה חקרוה וניסוה, והניסיון המאוחר גופו הוכיח אי אפשרותו בשום פנים. ר"י הרצוג גופו ז"ל, בעל אותה השערה, הגביל טענתו וכתב: "Should the dye of the Janthina prove to be faster than that of the Murex trunculus,... then the tests [recorded in the Talmud] might well distinguish tekhelet dyed with Janthina from that dyed with M. trunculus." <http://www.tekhelet.com/pdf/st01.pdf>

²⁵⁶ פרק י"א.

²⁵⁷ פרק י"ב.

מפורש ברמב"ם, אשר זיהוי המשיח עצמו הוא ללא שום מסורת²⁵⁸, ואע"ג שכבר משיחי שקר רבים באו והכשילו והרסו והטעו, וע"ד דברי הרמב"ם בעצמו בפנים. משמעות דבריו היא אשר גם אליהו הנביא לי"א שקודם ביאת משיח הוא יבוא, אינו בא לזהות משיח, אלא לשום שלום בעולם, מפני שלא חלקו החכמים אלא אם ישים אליהו שלום בעולם אחר ביאת משיח או מקודם ביאתו, ולא בעיקר טעם בואו. מתברר מאידך כי הזיהוי של משיח הוא בסימנים דווקא, אשר במקצת שהתקיימו בו, הרי זה בחזקת שהוא משיח, בכולם, משיח בוודאי הוא.

לעניינינו בזיהוי החילזון הנזקק אל מצוות תכלת שבציצית, כמו בשאר דברים בעולם ובמצוות, קשה להגדיר מה נחשב בחזקת, ומה נחשב בוודאי. מסתבר שאף בוודאות קיימות דרגות רבות ושונות. כבר ידוע לשון הרמב"ן הכותב בהקדמה למלחמת ה': ואתה המסתכל בספרי אל תאמר בלבבך כי כל תשובתי על הרב רבי זרחיה ז"ל כולן בעיני תשובות נצחות ומכריחות אותך להודות בהם על פני עקשותך ותתפאר בהיותך מספק אחת מהן על לומדיה או תטריח על דעתך להכנס בנקב המחט לדחות מעליך הכרח ראיותי, אין הדבר כן, כי יודע כל לומד תלמודנו, שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות, ולא ברוב קושיות חלוטות, שאין בחכמה הזאת מופת ברור, כגון חשבוני התשבורות וניסיוני התכונה: אבל נשים כל מאדנו, ודיינו מכל מחלוקת, בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות, ונדחוק עליה השמועות, ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון, וזאת תכלית יכלתנו. וכוונת כל חכם וירא האלהים בחכמת הגמרא וכו' ובלשון החזון איש: 'והפשטות היא תמיד האמת', ו'הפשטות והאמת הם שמות נרדפים'.

אין ספק כלל, שריבוי הראיות והטיעונים בעד זיהוי החילזון המפורסם בימינו, הלא אינם נופלים במידת וודאותם מרבים מן ההשגות רמב"ן הנ"ל, או מעניין "נשים כל מאדנו, ודיינו מכל מחלוקת בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות, ונדחוק עליה השמועות, ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון", המתייחס אל "כל לומד תלמודינו" ורוב מחלוקת מפרשיו, בלא ראיות גמורות וקושיות חלוטות, שהלא "אין בחכמה הזאת מופת ברור, כגון חשבוני התשבורות וניסיוני התכונה".

נמצא אפוא שכל ספרי התלמוד, הפוסקים ושו"ת, אשר דנים במכלול הלכות קלות וחמורות שבתורה, היתר של עגונות, דיני השבת, מיתות וכריתות, מכריעים, מחליטים וחורצים משפט, עפ"י מידת וודאות שתיאר רמב"ן הנ"ל, באין ראיות גמורות, ולא קושיות חלוטות, אך פלפולים חריפים וסברות עמוקות, כאשר דווקא בעניינינו מעין "חשבוני התשבורות וניסיוני התכונה" הוא יותר, שהרי מדובר במחקר מדעי, המבוסס על מציאות קונקרטית, ממצאי שטח, עובדות מתועדות ונתונים ממשיים, דהיינו הבחנת רמב"ן הנ"ל עצמו. משנת תשמ"ח בה נצבע ציצית תכלת מחלזון הנודע לראשונה ועד היום, רק התחזקו ההוכחות והתימוכין המחייבים אותו זיהוי.

²⁵⁸ מאידך, ברש"י - פרשת שמות: ושמעו לקולך – מכיון שתאמר להם לשון זה, ישמעו אליך, שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף שבלשון זה הם נגאלים, יעקב אמר להם: ואלהים פקד יפקד אתכם, יוסף אמר: פקד יפקד אלהים אתכם.

פלא עצום יש על אלה האומרים אשר אפילו ספק אין לפנינו, ולא יחושו מפני החותמת של הקב"ה היא אמת, כאשר תועבת יי' שפתי שקר כתיב²⁵⁹, ובספר שערי תשובה לרבינו יונה²⁶⁰: והנה החטא הזה חמור אצל חכמי ישראל וכו' יען וביען כי שפת שקר אשמה רבה, ונתחייבנו על גדרי האמת, כי הוא מיסודי הנפש וכו' וכתב עוד²⁶¹: הנה אלה חלקי כת של שקרים. וכבר הקדמנו לך עקרים בדרכי איש אמונים, וכי המה יסודות לנפש.

מאידך, יש לציין העובדה המוכחת, כי המסורה הנהוגה והמקובלת, שבה הכול מודים, ועליה הכול סומכים, לעיתים תועה וטועה היא מן האמת, וע"כ יש להיזקק אל מאמר שמנהג עוקר דין הלכה ותורה. הרי ידועים מנהגי שטות²⁶² ומסורות מסופקות ומוטעות רבים.

דוגמא לדבר, וגדולה היא אליי, מתיקון ספרי התורה הנהוג בימינו. במקום אחר ראינו והארכנו בהיות כשרות כל ס"ת שלנו בנויה ושעונה על טעם מנהג שנהגו, ועל עת לעשות לשם הפרו תורתך דווקא, מפני שמעיקר דינם פסולים ודאי; הרמב"ם בהלכות ספר תורה²⁶³: אבל אם כתב המלא חסר, או החסר מלא וכו' או שכתב פרשה פתוחה סתומה, או שכתב הסתומה פתוחה; או שכתב השירה כשאר הכתב, או שכתב פרשה אחת כשירה: הרי זה פסול, ואין בו קדושת ספר תורה כלל, אלא כחומש מן החומשין, שמלמדין בהן התינוקות. מקורו בברייתא - שבת²⁶⁴, וכן הוא בטור שולחן ערוך²⁶⁵, ואין חולק. כאן התברר שקיימות אצלנו מספר שגיאות בכתב אותיות מלאות וחסרות ועוד, ובפרט טעויות שבפרשיות פתוחות וסתומות, אשר מנוגדות ונסתרות מן המסורה העיקרית, מקורית ומאושרת, כפי היוצא מתוך בדיקות, דרישות וחקירות אמת, שכבר א"א לתלותם במחלוקת מסורות או סופרים וספרים, ובכן הינם פוסלות כל הספר כפשוטו.

משא פנים

אמנם מגדולי ישראל אשר דוחים אפשרות של מציאות תכלת שבימינו, ברם מצאנו בפירוש;

1. בס' שו"ת חוט המשולש²⁶⁶: אחר הדברים והאמת שדברנו בס"ד עומד אני בדעתי ככחי אז כן עתה בכח דהתירא אחלי יכנו דרכי כת"ר לשמור משפטי צדק הראוי למופלא שבסנהדרין שלא לישא פנים בדין לחכמים שאני חולק עליהם בדין זה כי אף שתלמידיהם אנחנו ומימיהם הכינו לנו אלא שאין לנו פה לשתות בצמא דברי קדשם כראוי להם אמנם בתורה דכתיב בה אמת הלא

²⁵⁹ במשלי.

²⁶⁰ שער ג' אות קפ"ד. ובספר אמונה ובטחון לחזו"א - פרק ד': בן אדם שדיבר שקר לשעתו צורתו צורת אדם, ויש בו חטא, אך המתמיד בשקריו - צורתו שקרן, ואישיותו נעדרת, ואיך יקח מוסר שיסודו אמת וחותרו אמת, אך גם במוסרו יתעתע בתעתועי מרמה, חלי אנוש ולא יחוש:

²⁶¹ אות קפ"ו.

²⁶² שו"ת בעלי התוספות סימן י"א: גם כתבת שאין לשנות המנהג מפני הלעז. מנהג זה גהנם למפרע. שאם שוטים נהגו חכמים לא נהגו. ואפילו מנהג הגון אינו עוקר הלכה, אא"כ רופפת וכו' וע"ע בס"ס מעשה רב עפ"י קצת נוסחאות שלא השמיטוהו ביחס אל מנהגי פוליש, עיין ספר מיסטיקה ומשיחיות עמ' 301.

²⁶³ פרק ז'.

²⁶⁴ ק"ג, ב'.

²⁶⁵ יו"ד סימן רע"ה.

²⁶⁶ חלק א' סימן ח'.

בלתי אל האמת עינינו ותלמיד שאמר דבר הלכה אין מזיחין ואין מזניחין ואין מזחיחין ולזה שומעין שאמר כהלכה:

2. ושם²⁶⁷: וחזיתי לדעתיה דמר שלא לבו הולך להלך נגד הארי החי הכהן הגדול שעבר מנשיאותו כי היכי דלא לחלוש לדעתיה וכו' אמנם בתורה דכתיב בה אמת הלא בלתי אל האמת עינינו. וקרא נמי אקדמי' כדכתיב האמת והשלום אהבו. ואם כת"ר מפני השלום איננו בא לידי מדה זו לסתור דברי מו"ר הכה"ג נ"י. הלא אני הקטן שמשתי את הכה"ג נ"י בהיותו במדינתנו. ומחוייבני בכבודו ומוראו כמורא שמים על אחת כמה וכמה. אבל אני שומר פי התלמוד הקדוש שהורנו הדרך הזה בפרק יש נוחלין דא"ל רבא לר"פ ולר"ה ברי' דרב יהושע תלמידי' כי אתי פיסקא דדינא דידי לקמייכו וחזיתו בי' פירכא כו' עד אין לדיין אלא מה שענינו רואות וכו' וכבר הוזהרתי בזה מפי מורי קדוש ישראל רבינו הגדול הגאון החסיד מוהר"א נ"ע מווילנא. שלא לישא פנים בהוראה כו'²⁶⁸.

3. בספר רוח חיים על אבות²⁶⁹: ואסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם. ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד. וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וזה שאמרו יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק מלשון ויאבק איש עמו שהוא ענין התאבקות מלחמה כי מלחמת מצוה היא וכן אנו נגד רבותינו הקדושים אשר בארץ. ונשמתם בשמי מרום המחברים המפורסמים. וספריהם אתנו. הנה על ידי הספרים אשר בבתינו בתינו הוא בית ועד לחכמים אלה, הוזהרנו גם כן וניתן לנו רשות להתאבק וללחום בדבריהם ולתרץ קושייתם. ולא לישא פני איש רק לאהוב האמת. אבל עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב באשר מצא מקום לחלוק וידמה כי גדול הוא כרבו או כמחבר הספר אשר הוא משיג עליו וידע בלבבו כי כמה פעמים לא יבין דבריו וכוונתו. ולכן יהיה אך בענוה יתירה. באמרו אם איני כדאי אך תורה היא וכו'. וזהו שאמרו הוי מתאבק כנזכר לעיל. אך בתנאי בעפר רגליהם רצה לומר בענוה והכנעה ולדון לפנייהם בקרקע:

עוד מצאנו בזה הדבר;

1. שו"ת אגרות משה²⁷⁰: הנה מה שמתנצל כתר"ה במה שחלוק עלי בדבר הלכה הוא למותר כי כן דרך התורה שצריך לברר האמת וח"ו מלשתוק מי שסובר שאינו כן בין לקולא בין לחומרא. ומצד לא תענה על רב וכו'²⁷¹ לכן אף אם יחשוב אותי כתר"ה לגדול רשאי לחלוק וממילא מחוייב לומר דעתו ואין מן הצורך להתנצל וכו'

²⁶⁷ סימן ט'.

²⁶⁸ ושם סימן י"א. ראה הס' עובדות והנהגות א' עמוד קמ"ד. ובישורון ה' עמ' תקכ"א, תרצ"ח, עוד.

²⁶⁹ פרק א' משנה ד'.

²⁷⁰ אורח חיים חלק א' סימן ק"ט.

²⁷¹ וז"ל: עיין בנ"י סנהדרין דף ל"ו בשם המפרשים לאו למימרא דאסור לענות על רב דאדרבה אסור לו לשתוק אלא הכי אמר קרא שראוי לעשות בענין שלא יצטרכו לענות על רב כלומר שידברו הם תחלה ולא מפני כבודו אלא שיש לחוש שמא לא ירצה התלמיד אח"כ לחלוק על הרב עיין שם, וכן משמע מפרש"י במתני' דף ל"ב שכתב שמא יחייבנו הגדול ולא ירצו לחלוק על דבריו משמע שודאי רשאי לחלוק וגם מחוייבין כדסובר הנ"י אך שחוששין שמא לא ירצו. ולתוס' דף ל"ו שסברי שאסור לחלוק עיין במהרש"א ומהר"מ הא סברי בלשון אחד שלא נאמר האיסור אלא בדיני נפשות ואף לפי' הראשון יכולין דרך שאלה. והרמב"ם אף שבפירוש המשנה כתב אסור לנשאים לחלוק עליו מ"מ בהלכותיו בפ"א מסנהדרין ה"ו לא כתב בלשון שאסור משמע שסובר בחבורו כפי' הנ"י. ולבד זה אין דין זה אלא בעמידה למנין ולא באמר הגדול הדין דרך למוד או אף דרך תשובה למעשה ולא היה בצרוף למנין וכדאשכחן כמה פעמים שהקשו התלמידים לרבם על פסק דינם והוראתם ואף שאפשר הוא מטעם התוס' משום

2. ושם²⁷²: הנה מה שמתנצל כתר"ה מה שהוא סובר דלא כדברי איני יודע למה הוא צריך להתנצלות הא ודאי שכל אחד צריך לברר האמת לפי דעתו בין לקולא בין לחומרא אף כשהוא תלמיד נגד סברת רבו וכ"ש לאחרים שאינם תלמידיו וכו'.

3. ושם²⁷³: בדבר שיש לך איזה חשש לקבוע מקומך בבני ברק מצד שבתוך דברי תורה איכא פעמים שאתה אומר שלא כדברי החזון איש זצ"ל, לא מובן שום חשש בזה ואדרבה זהו כבודו אשר מזכירים שיטתו בד"ת ומעיינים בדבריו אף שהמסקנא דחכם המעיין הוא שלא כדבריו וכו'²⁷⁴ וא"כ כ"ש וכ"ש שאין לחוש מלהקשות ומלחלוק על גדולי דורותינו אף הגדולים ביותר אבל באופן דרך ארץ, שלכן ליכא שום חשש ושום קפידא להשאר בבני ברק ולומר שיעורים ואדרבה יהיה מליץ יושר בעדך על שאתה מעיין בספריו.

ודאי שאין הדברים אמורים אלא בענייני איסור והיתר, כל שאין גדולי הדור מצווים אליו בפירוש לחזור בו, הא בשאלות כלליות מענייני הציבור, אופני ההנהגה, ודרכי ההשקפה, הרי כבר אמרו בסנהדרין²⁷⁵: אמר רב חסדא: כל החולק על רבו כחולק על השכינה, שנאמר בהצתם על ה'. אמר רבי חמא ברבי חנינא: כל העושה מריבה עם רבו כעושה עם שכינה, שנאמר המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל [את] ה'. אמר רבי חנינא בר פפא: כל המתערעם על רבו כאילו מתערעם על השכינה, שנאמר לא עלינו תלנתיכם כי על ה'. אמר רבי אבהו: כל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה, שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה. האומה והנהגתה נמסרת אל גדולי הדור דווקא, אשר בכן לא ייתכן לכל אדם להביע עמדה ודעה, ובספרי - פרשת שופטים²⁷⁶: ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, מצות עשה. לא תסור מן התורה אשר יגידו לך, מצות לא תעשה, ימין ושמאל, אפילו מראים בעיניך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם.

דוגמאות מספר, בהם יצאה וצמחה האמת אחר דורות אחדות ושנים מרובות, ראינו;

שהוא דרך שאלה או משום שאינו בד"נ הי"ל לתוס' להביא ראיה מכאן אלא פשוט שהוא מטעם דלא נצטרפו למנין. וגם מסתבר שאין בזה"ז דין גדול ומופלא לגבי דין זה שלא לחלוק עליו. ואף שהרמ"א בחו"מ סי' י"ח כתב דטוב להתחיל מן הקטן הוא משום דלכתחלה יש עכ"פ להחמיר. ואף שזה שהוא רק לכתחלה הוא משום דאיירי בד"מ כדאיתא בסמ"ע מ"מ כיון שהוא רק דין דלכתחלה סובר דיש להחמיר גם בזה"ז שליכא דין גדול ומופלא וכו'.

²⁷² יורה דעה חלק ב' סימן מ"ה.

²⁷³ חלק ג' סימן פ"ח.

²⁷⁴ וזה לשונו: ולא עלה כלל על דעת החזון איש זצ"ל שלא ימצאו ת"ח שיפלגו עליו ולא שייך שיקפיד ע"ז דאדרבה האמת והשלום אהבו כדאיתא ביבמות י"ד ע"ב על פלוגתא דב"ש וב"ה, וענין שפתותיו דובבות הוא אף כשמזכירין דברי החכם וחולקין עליו, אבל ודאי צריך להזכיר בדרך ארץ, ור' יהושע שהושחרו שיניו מפני תעניותיו לא היה משום שהקשה על דברי ב"ש אלא מפני שאמר בבטול בושני מדבריהם ב"ש אבל בלשון דרך ארץ ודאי שליכא שום קפידא לא על מה שמקשין על דברי החכם ואף לא על מי שחולקין עליו, ואדרבה מפורש בב"ב סוף דף ק"ל שאמר רבא לתלמידיו ר"פ ור"ה בדרי דאם יהיו להם קושיות על פסקא שלו אסור להו לדון כדבריו דאין לדיין אלא מה שענינו רואות וה"ה באיסורים, ורק אמר שלא יקרעו פסקא שלו לבטל דבריו דאי הואי בחיים דלמא אמינא לכו טעמא ופי' רשב"ם ושם גם אתם תמצאו תירוץ לקושיתכם, אבל כל זמן שלא מוצאין תירוץ אסור להם להורות כרבא אף שהיה רבם וכו'.

²⁷⁵ ק"י, א'.

²⁷⁶ פיסקא קנ"ד.

1. מי לנו גדול מאדונינו הגר"א ז"ל, שלחם נגד עדה הידועה, והחרימם ביותר, והנה החפץ חיים לאחר דורות מספר, מסופר בשמו²⁷⁷: בדברו פעם על תופעת החסידות והמחלוקת נגדה, אמר - כפי שמסר ר' אלחנן – כך: "מובא בספרים, שבשעה שבשמים מבקשים להוריד לעולם הזה רעיון חשוב או ענין קדוש וכחות הסטרא אחרא מתגברים ומשתדלים בכל האמצעים למנוע בעד זאת, נוהגים בשמים לפי הנאמר: "עם עקש תתפל". דהיינו שמתעים את הסטרא אחרא בדרך עקלתון, על ידי זה שעוטפים את המגמה בלבוש של חולין, ולפעמים גם בצורה שיהא בה משום שבוש הדעות במקצת. כסבורים כחות הטומאה שמשלהם היא וחדלים מקטרוגם. אמנם בסופו של דבר נחשפים ניצוצות הקדושה, שתחלתם באו לעולם הזה בדרך נפתלת. מסיבה זו צווח הגאון מווילנה בשעתו ככרוכי נגד שיטת החסידות, כפי שהיה נראה בזמנו, ואולם בזמן האחרון נתברר שהיו זקוקים לה". ועוד מאמרים נשגבים בשבח החסידים.

2. אף בפולמוס נגד תנועה המוסרית, מיסוד קדוש ישראל מסלנט, נטלו מגדולי ישראל בשעתם חלק גדול לדחות אותה ולמחות כנגדה, ובדור שלאחריהם מפורש לחפץ חיים בספר בית ישראל²⁷⁸: וע"כ ראוי ונחוץ לקבוע בכל הישיבות עת קבוע ללימוד המוסר בכל יום, וכן דיברתי עם גדולים שהתנגדו מלפנים ללימוד המוסר בישיבות, ועתה הודו הכל כי כהיום נחוץ מאד לימוד המוסר, ובלא לימוד המוסר אין אנו בטוחים שתתקיים תורת ד' ויראתו בידינו, והן בני הישיבות והן סתם בע"ב בני תורה צריכים לקבוע איזה זמן בכל יום ללימוד ספרי יראה כמו ספר שערי תשובה וכדומה:

ובס' מגד גבעות עולם²⁷⁹ לאאמו"ר שליט"א: אבל דבר חדש שמעתי בזה מהגרמ"ש שפירא זצ"ל, [ששמע מפי הרב מבריסק], שמרן הגר"ח חזר בו ממה שלא הניח להכניס את לימוד מוסר לישיבת וואלאזין, וכנראה ראה אח"כ שיש הרבה "חולים" הזקוקים למרפא לנפש וכו' 3. הרמח"ל נרדף בחייו מידי רבים ונכבדים מגדולי הדור, ועוד החרימוהו בפועל²⁸⁰. מ"מ, בדור סמוך לאחריו, זכה ונערץ ע"י הגר"א עם תלמידו הגר"ח, הגר"ז סלנט, ר"י מסלנט²⁸¹, עד כי מסתבר שכל תנועה המוסרית מבוססת אף על ספר מסילת ישרים ביותר.

קושטא קאי

בחז"ל מבואר שקשר מיוחד קיים בין התכלת ומידת אמת. כך פ' ציצית מסתיימת בחתימת אני יי' אלוהיכם אמת, כבברכות²⁸²: אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יהודה דאמר, בין אלהיכם לאמת ויציב לא יפסיק. אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: מאי טעמיה דרבי יהודה - דכתיב: וה' אלהים אמת.

²⁷⁷ בחפץ חיים - חייו ופעלו, ב' עמ' תקפ"ב.

²⁷⁸ פרק ט'.

²⁷⁹ ב' עמ' פ"א.

²⁸⁰ עד דורנו האחרון גדולי המוסר מתלמידי קלם, דוגמת משגיחי ישיבות מיר ופונוביז', רבי ירוחם ממיר, ורבי יחזקאל לוינשטיין, היו מכנים רמח"ל בשם לוצאטו, ואכן הכינוי רמח"ל מחודש. שמעתי מאאמו"ר שליט"א טעמם, מפני החרם לא לקוראו רב, ועיין היטב בדבר.

²⁸¹ עיין הגאון החסיד מווילנא עמוד קכ"ב. כל הכתוב לחיים בעמ' ר"ד, ר"ט. רי"מ הכהן בעל חפץ חיים בעמ' 18, תנועת מוסר ד' עמ' 21. מאורות גדולים בעמ' רע"א. עוד.

²⁸² י"ד, א'.

אף במנחות²⁸³: תניא, היה רבי מאיר אומר: גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת, משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו, לאחד אמר: הבא לי חותם של טיט, ולאחד אמר: הבא לי חותם של זהב, ופשעו שניהם ולא הביאו, איזה מהן עונשו מרובה? הוי אומר: זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא. רש"י: חותם - היו עושים לבהמה ולעבד כשקונין אותן לשם סימן עבדות. תוספות: חותם של טיט - מה שמדמה חותם של טיט לציצית שכן עושין לעבדים והציצית מעיד על ישראל שהם עבדי הקדוש ברוך הוא כדאיתא פרק במה אשה כבלא דעבדא תנן.

1. ספר ברית שלום - פרשת שלח: והנה לפי תירוץ הזה תקשי לכאורה למאי דאמרינן לעיל דתכלת הוא דומה לחותם של זהב, והוא דוגמת החותם שעושה האדון לעבדו, וכסברת התוספות וכו' וטעמא דתכלת הוא משום שאני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים, שאז הרקיע בטהרתו היה, והתכלת היא חותם של זהב, לסימן שישראל הם עבדיו, ותלה להם חותמו בבגדיהם וכו' ומהאי טעמא נראה דמשום הכי תיקנו חז"ל לסמוך מלת אמת לאני ה' אלהיכם. דלפי שאמרנו דמצות ציצית והענין התכלת רומז לחותם של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, והנה אמת הוא גם כן חותמו של הקדוש ברוך הוא, ואם כן משום הכי הוסמכו תיבת אמת לכאן, להורות דגם זה הוא חותמו של הקדוש ברוך הוא ודוק.

ועם דברינו אלה יובן גמרא כל הקורא קריאת שמע בלא ציצית ותפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, דהנה כבר אמרנו דציצית הם חותם של המלך הקדוש ברוך הוא, והוא אות ליציאת מצרים, שנראה על ידי התכלת שהוא חותם של זהב, שאז נראה הרקיע בטהרתו, מה שלא היה כן קודם שנגאלו ממצרים, והנה מצינו שגם התפילין נקראים חותם, כדכתיב חותמך ופתילך, וחותמך היינו תפילין, ואיתא בברכות עבד פטור מקריאת שמע, דכתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, מי שאין לו אלא אדון אחד, יצא זה שיש לו אדון אחר, ואם כן לפי זה כשאדם קרא קריאת שמע, להראות שאין לו אדון אחר רק הקדוש ברוך הוא, גם כן הוא מהכרח לשאת החותם של הקדוש ברוך הוא, והם הציצית והתפילין, מה שאין כן אם אין עליו ציצית ותפילין, אז מראה בעצמו שאינו נושא חותם המלך, מפני שיש לו ח"ו אדון אחר, אם כן מעיד עדות שקר בעצמו בזה שקורא קריאת שמע וזהו כוון האמיתי בדברי הגמרא הנ"ל, ודוק כי ברור הוא ונכון מאד:

2. ובס' שפת אמת - שם²⁸⁴: וע' בתוספות שם על חותם של טיט כמו שעושין לעבדים כבלי דעבדא ע"ש, א"כ י"ל דתכלת היא חותם דבנים, כי בנים אתם הם הנשמות: שם²⁸⁵: ולכן כתיב ב"פ אני ה' אלקיכם. אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים וזכו לחותם של לבן להיות לכם לאלקים אני ה' אלקיכם זה בחי' חותם של תכלת. והיא מדריגה גבוה וכו'.

3. רבינו בחי' - שם: ולפי הענין הנזכר יהיה "וראיתם אותו" מלשון אות וסימן, כאלו אמר וראיתם חותמו, והוא חותם התכלת, ואם תזכה תבין.

הוי אומר שחותמו של הקב"ה אמת²⁸⁶ מתבטא במוחש בתכלת של ציצית, שמטעם מצווה הזו היא להגשים חותמת אמת ממש בעולם. מכאן לספרי - פרשת שלח²⁸⁷: אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי

²⁸³ מ"ג, ב'.

²⁸⁴ שנה תרמ"ג.

²⁸⁵ שנה תרנ"ח.

²⁸⁶ מקורו הקדום לפנינו בירושלמי - מס' סנהדרין פרק א' הלכה א'.

²⁸⁷ פיסקא קט"ו.

אתכם מארץ מצרים, וכי מה ענין יציאת מצרים לכאן אלא שלא יאמר הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת ומי מודיע עלי בגלוי אני ה' אלהיכם דעו מה עשיתי להם למצריים שהיו מעשיהם בסתר ופרסמתים בגלוי וכו' ובגמרא בבא מציעא²⁸⁸: אמר רבא: למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית, יציאת מצרים גבי ציצית, יציאת מצרים במשקלות? אמר הקדוש ברוך הוא: אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור - אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי ומלוח אותם לישראל ברבית, וממי שטומן משקלותיו במלח, וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא. ע"כ. לדרכנו, הרי קלא אילן הינו זיוף חותמו של הקב"ה, ועל כן חמור במיוחד.

כך במנחות²⁸⁹: ותכלת אין לה בדיקה? והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה, מייתי מגביא גילא ומיא דשביליתא ומימי רגלים בן ארבעים יום, ותרי לה בגווייהו מאורתא ועד לצפרא, איפרד חזותיה - פסולה, לא איפרד חזותיה - כשרה; ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עזרא אמר: מייתי חמירא ארכסא דשערי ואפיא לה בגווייה, אישתנאי למעליותא - כשרה, לגריעותא - פסולה, וסימניך: שינוי שקר, שינוי אמת! רש"י: וסימניך - איזה שינוי כשר ואיזה שינוי פסול שינוי שקר המשנה דברו לרעה הכל יודעין שרע הוא [שינוי אמת המשנה דברו להוסיף עליו ולקיימו הכל יודעין שטוב הוא].

אף ברמב"ם בהלכות ציצית²⁹⁰: והתכלת האמורה בציצית, צריך שתהא צביעה צביעה ידועה, שעומדת ביופייה, ולא תשתנה וכו' והיינו מידת אמת, שעומדת ולא תשתנה, וכבשבת²⁹¹: שיי"ן - שקר, תי"ו - אמת. מאי טעמא שקר מקרבן מיליה, אמת מרחקא מיליה? שיקרא - שכיח, קושטא - לא שכיח²⁹², ומאי טעמא שיקרא אחדא כרעיה קאי, ואמת מלבן לבוניה? - קושטא - קאי, שיקרא - לא קאי.

כ"ז ע"ד המפורש בסוטה²⁹³: וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז הוא שמה עד היום הזה - תניא: היא לוז שצובעין בה תכלת, היא לוז שבא סנחריב ולא בבלה, נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה בזמן שדעתן קצה עליהן - יוצאים חוץ לחומה והן מתים וכו' ר"ל שצובעים בה התכלת, ומידתה הקיום נצחי, שאף מלאך המוות אין לו רשות לעבור בה וכו'.

ובספר גימטריאות²⁹⁴: "וה' אלהים אמת, הוא אלהים חיים ומלך עולם". בלוז אין מדברים כי אם אמת, וחיין עד שירצו לעבור המים חוץ לעיר, ושם מתים, אבל העיר היא כערי מקלט לפני מלאך המות. כדאמרין מהנהו תרי כושאי ספרי דשלמה ששלחם ללוז, ובדרך פגע בהו מלאך המות, וקרא עליהם: ריגלוהי דבר איניש אינון ערבין ליה. ומצינו בברזילי הגלעדי, שהיה זקן כשבקש דוד שהיה מאוכלי

²⁸⁸ ס"א, ב'.

²⁸⁹ מ"ב, ב'.

²⁹⁰ פרק ב'.

²⁹¹ ק"ד, א'.

²⁹² בתכלת כמו"כ פירשו במנחות מ"ד, א': ת"ר: חלזון זהו - גופו דומה לים, וברייטו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים. וע"ע ברש"י - מנחות מ"ג ב' עפ"י השיטה.

²⁹³ מ"ו, ב'.

²⁹⁴ עניינים שונים סימן ק"ו.

שולחנו, והישיב לו: איך יטעם עבדך אוכל - שזקנתי, "ואמת בעירי" - 'ואמת' חסר ו"ו, לפי שאמת בעירי וכו'.

ובברית שלום - פרשת ויצא: (הג"ה: גם אפשר לפרש מה שאמר ואולם לזו וכו', רמז בזה מה שאמר חז"ל אתרא הוי דשמיה קושטא ולא שלט בה מלאך המות, וזהו מה שאמר הכתוב ואולם לזו שם העיר וכו' ואולם דייקא שהוא מלשון אמת, רמז בזה שהיו אנשי אמת ולא יצא מפיהם דבר שקר, לכך לא שלט בהם מלאך המות כנ"ל, סימן לדבר מה שאמרו חז"ל יעקב אבינו לא מת, לפי שהיה איש אמת, כמו שאמר הכתוב תתן אמת ליעקב וכו' אבל עשו הוא ההיפוך הוא הס"מ ומלאך המות, לפי שהוא איש שקר, דעל שם כך נקרא עשו הא שוא כדאיתא במדרש, לכך אמר ואולם לזו לרמז על לשון אמת כמו שנתבאר לעיל. עד כאן ההג"ה).

על כן נראה הדבר אפשרי, כי התכלת שבימינו, הנה ניסיון היא מן השמים, לבחינת מידת אמת שבבריות, מאחר שבגמרא סנהדרין²⁹⁵: תניא, רבי יהודה אומר: דור שבן דוד בא בו וכו' והאמת נעדרת. שנאמר ותהי האמת נעדרת וכו' ובפסיקתא דרב כהנא²⁹⁶ מצאנו נוסח: א"ר אבון דור שבן דוד בא בו וכו' אנשי אמת נאספים, והאמת נעדרת והולכת לה וכו'.

מעיקרי יסודות מעלת אמת, דברי הרמב"ם בהקדמת שמונה פרקים: ודע, כי הדברים אשר אומר אותם באלו הפרקים, ובמה שיבוא מן הפירוש, אינם עניינים שחידשתים אני מעצמי, ולא פירושים שבדיתים, אלא הם עניינים מלוקטים מדברי החכמים, במדרשות ובתלמוד וזולתו מחיבוריהם, ומדברי הפילוסופים גם כן, הקדומים והחדשים, ומחיבורי הרבה בני אדם. ושמע האמת ממי שאמרה וכו' ואפשר, לפעמים, ששם האיש ההוא יכניס בלב מי שאין תבונה בו - שזה הדבר נפסד, ויש בו תוך רע שלא ידעהו. ומפני זה ראיתי שלא לזכור האומר, הואיל וכוונתי שתושג התועלת לקורא וכו'.

ובהלכות קידוש החודש²⁹⁷: וטעם כל אלו החשבונות, ומפני מה מוסיפים מניין זה, ומפני מה גורעין, והיאך נודע כל דבר ודבר מאלו הדברים, והראיה על כל דבר ודבר--היא חכמת התקופות והגימטריות, שחיברו בה חכמי יוון ספרים הרבה, והם, המצויים עכשיו ביד החכמים; אבל הספרים שחיברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר, לא הגיעו אלינו. ומאחר שכל אלו הדברים, בראיות ברורות הם, שאין בהם דופי, ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם--אין חוששין למחבר, בין שחיברו אותם נביאים בין שחיברו אותם גויים: שכל דבר שנתגלה טעמו, ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי--אין סומכין על זה האיש שאמרו, או שלימדו; אלא על הראיה שנתגלתה, והטעם שנודע.

בעצם מתאר כאן הרמב"ם מצב בו מסורתנו בחכמת תקופות ומזלות אבדה ונעלמה, וכאן קובע בבירור, שאעפ"כ "כל דבר שנתגלה טעמו, ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי--אין סומכין על זה האיש שאמרו, או שלימדו; אלא על הראיה שנתגלתה, והטעם שנודע". בלשונו "ומאחר שכל אלו הדברים, בראיות ברורות הם, שאין בהם דופי, ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם--אין חוששין למחבר, בין שחיברו אותם נביאים בין שחיברו אותם גויים", יש לציין המסתבר, כי הראיות שיש בזמנינו בזיהוי החילזון המוכחות, הם אינם מוסמכים פחות מן התפיסה האסטרונומית שבתקופת אריסטו, ולא מתורת הגלגלים שסוכמה בספר "אלמגסט" על ידי תלמי התוכן.

²⁹⁵ צ"ז, א'. במשנת סוטה ט', ט"ו.

²⁹⁶ פיסקא ה' - החדש הזה, ובפסיקתא רבתי פיסקא ט"ו - החדש.

²⁹⁷ פרק י"ח.

נראה הדבר שקיימת מידת אמת תמימה ומיוחדת, כאשר אדם בה נפגש בצורה הבלתי אמצעית דווקא, ע"ד רש"י פ' יתרו בכתוב: אתם ראיתם – ולא מסורת היא בידכם בדברים אשר עשיתי במצרים וכו' אתם ראיתם – הפרש בין מה שאדם רואה למה שאחרים משיחין לו, שמה שאחרים משיחין לו, פעמים שלבו חלוק מלהאמין. המקור במכילתא²⁹⁸: אתם ראיתם. לא במסורת אני אומר לכם, לא כתבים אני משגר לכם, לא עדים אני מעמיד עליכם, אלא אתם ראיתם אשר עשיתי במצרים. שם²⁹⁹: אתם ראיתם כי מן השמים. הפרש בין שאדם רואה בין שאחרים משיחין לו; כשאחרים משיחין לו, פעמים לבו חלוק, אבל כאן, אתם ראיתם.

אמת ושלום אהבו

ייתכן עוד, כי המטרה היא בדור אחרון, לחזור אל מצב של שלום מסוים בינינו ובין המתוקנים באומות, אשר כאן סוד הגאולה, וכעניין הכתוב שלמה, המסמל מעין הגאולה ומשיח, כביבמות³⁰⁰: ת"ר: אין מקבלין גרים לימות המשיח; כיוצא בו לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה. א"ר אליעזר, מאי קרא? הן גור יגור אפס מאותי מי גר אתך עליך יפול, אבל אידך לא. מ"מ, בס' מלכים: ויקן נתן חכמה לשלמה כאשר דבר לו - ויהי שלום בין חירם ובין שלמה ויכרתו ברית שניהם: חירם מלך צור, מקור תכלת וארגמן העולמי היה, ושלמה המלך בנה הבית מקדש בשיתוף עם חירם. רש"י - עמוס: ולא זכרו ברית אחים - שהיתה בין חירם ובין שלמה, שנאמר "ויכרתו ברית שניהם", והיו קורין זה לזה 'אחים', שנאמר "מה הערים [האלה] אשר נתת (בנוסחנו: נתתה) לי אחי".

מסתבר שזה השלום, מוכרח אל בניין הבית וגאולה השלמה, וע"ד הכתוב בדברי הימים: ויאמר דוד לשלמה בנו בנני אתי הנה עם לבבי לבנות בית לשם יקוק אלהי: ויהי עלי דבר יקוק לאמר דם לרב שפכת ומלחמות גדלות עשית לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפני: הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה והנחותי לו מכל אויביו מסביב כי שלמה יהיה שמו ושלוש וישקט אתן על ישראל בימי: הוא יבנה בית לשמי והוא יהיה לי לבן ואני לו לאב והכינותי כסא מלכותי על ישראל עד-עולם: עתה בנני יהי יקוק עמך והצלחת ובנית בית יקוק אלהיך כאשר דבר עליך:

כך במשנה עדויות³⁰¹: אמר רבי יהושע מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני, שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב וכו' אלא לעשות שלום בעולם, שנאמר הנני שולח לכם את אליה הנביא וגומר, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם: סיום אותה נבואה האחרונה, החותמת כל ספרי הנביאים במלאכי, כתוב בה: והשיב לב-אבות על-בנים ולב בנים על-אבותם - פן-אבוא והפיתי את-הארץ חרם: חרם מעין חירם.

אף בית שני כן נבנה, וע"ד סוף כתובים, בחתימת תנ"ך כולו, בסוף ספר דברי הימים: ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר יקוק בפי ירמיהו העיר יקוק את-רוח כורש מלך-פרס ויעבר קול בכל-מלכותו וגם-במכתב לאמר: כה-אמר כורש מלך פרס כל-ממלכות הארץ נתן לי יקוק אלהי השמים והוא-פקד עלי לבנות-לו בית בירושלם אשר ביהודה מי-בכם מכל-עמו יקוק אלהיו עמו ויעל:

²⁹⁸ דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב'. במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי: אתם ראיתם ולא מפי עדים ולא מפי כתב ולא מפי מסורת אני אומר לכם.

²⁹⁹ פרשה ט'.

³⁰⁰ כ"ד, ב'. עבודה זרה ג', ב'.

³⁰¹ ח', ז'.

מסתבר שמעלת שלום משמשת כמימוש מידת אמת, כי האמת והשלום אהבו, וכ"ז ע"י מצוות ציצית ותכלת כפי שנתבאר.

והחזיקו בכנף איש יהודי

כל העניין נרמז מזמן ע"י הנביא, ראה;

1. הגמרא בשבת³⁰²: אמר ריש לקיש: כל הזהיר בציצית זוכה ומשמשין לו שני אלפים ושמונה מאות עבדים, שנאמר כה אמר ה' [צבאות] בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשנות הגוים [והחזיקו] בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם וגו'.
2. ספרי - פרשת שלח³⁰³: ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר, כל המקיים מצות ציצית מהו אומר, בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי וכו'.
3. מדרש תנחומא - פרשת במדבר³⁰⁴: אמר ר' יהושע בן לוי אילו היו אומות העולם יודעים מה בית המקדש יפה להם, קסטריות היו מקיפין אותו כדי לשמרו, שהיה יפה להם יותר משל ישראל, שכן שלמה סידר בתפלתו וכו' ולעולם הבא אומות העולם רואים לישראל היאך הקדוש ברוך הוא עמהם, והם באים להדבק בהם, שנאמר בימים [ההמה] אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי [לאמר] נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם.
4. משנת רבי אליעזר³⁰⁵: ר' שמעון בן יוחי אומ', אל תהא מצות ציצית קלה בעיניך, שעתידין ישראל רואין כבוד גדול בציצית, מה שאין רואין במצות אחרות כמוה, שנ' כה אמר יי' צבאות, אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי וכו' ובאין ואומ' לישראל, גיירונו [עמכם] וכו'.
5. פתרון תורה - פרשת האזינו: וכך יהיה לעתיד, כשתגלה מלכותו של הקדוש ברוך הוא לעשות באויבי עמו משפטי נקמות, מה שנשתיירו יבואו וילוו על ה' גוים רבים, שנ' ונלוו גוים רבים אל ה' ביום ה' וגו'. ועוד כך נא' על ידי ישעיהו והיה באחרית הימים נכון יהיה וגו' והלכו עמים רבים וגו' ושפט בין הגוים וגו', וכנגדו כת' בתרי עשרה על ידי זכריה כה אמר ה' צבאות בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי וגו', ואומ' ויתברכו בו כל גוים יאשרוהו. ולכך נאמ' הרנינו גוים עמו וגו'.
6. משנה ברורה³⁰⁶: ומשמע מן הכתובים דהיהודים שישארו לעת קץ יהיו מצויינים במצוה זו, כמה דכתיב ובאו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי וגו' וכו'.

וכן נאמר בנבואה ההיא בזכריה: כֹּה־אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת צֹם הָרְבִיעִי וְצֹם הַחֲמִישִׁי וְצֹם הַשְּׁבִיעִי וְצֹם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית־יְהוָה לְשִׁשּׁוֹן וּלְשִׁמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים וְהָאֱמֶת וְהַשְּׁלֹם אָהֲבוּ: פ כֹּה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת עַד אֲשֶׁר יָבֹאוּ עַמִּים וְיִשְׁבְּי עָרִים רַבּוֹת: וְהָלְכוּ יֹשְׁבֵי אֶל־אֶחָת לֵאמֹר נִלְכָּה הַלֹּךְ לְחַלּוֹת אֶת־פְּנֵי יְהוָה וְלִבְקֹשׁ אֶת־יְהוָה צְבָאוֹת אֲלֵכָה גַם־אֲנִי: וְבָאוּ עַמִּים רַבִּים וְגוֹיִם עַצוּמִים לִבְקֹשׁ אֶת־יְהוָה צְבָאוֹת בִּירוּשָׁלַם וּלְחַלּוֹת אֶת־פְּנֵי יְהוָה: ס כֹּה־אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת בְּיָמֵים הָהֵמָּה אֲשֶׁר יִחַזְקוּ עֲשָׂרָה

³⁰² ל"ב, ב'.

³⁰³ פיסקא קט"ו.

³⁰⁴ סימן ג'. פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) פרשת וירא.

³⁰⁵ בפרשה י"ד.

³⁰⁶ סימן ח' ס"ק כ"ו.

אֲנָשִׁים מְכַל לְשָׁנוֹת הַגּוֹיִם וְהִחְזִיקוּ בְּכִנְף אִישׁ יְהוּדִי לֵאמֹר נִלְכָּה עִמָּכֶם כִּי שָׁמַעְנוּ אֱלֹהִים עִמָּכֶם: ס
מִשָּׁא דְּבַר-יִקְוֹל בְּאַרְץ חֲדָרָה³⁰⁷ וְדַמְשֶׁק מִנְחָתוֹ כִּי לִיקְוֹל עֵין אָדָם וְכָל שַׁבְּטֵי יִשְׂרָאֵל: וְגַם-חֲמַת תִּגְבֹּל-
בָּהּ צָר וְצִידוֹן כִּי חֲכָמָה מְאֹד:

הינו פותח באמת והשלום אהבו, וממשיך בַּיָּמִים הַהֵמָּה אֲשֶׁר יִחְזִיקוּ עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים מְכַל לְשָׁנוֹת הַגּוֹיִם
וְהִחְזִיקוּ בְּכִנְף אִישׁ יְהוּדִי, מִשָּׁם: וְגַם-חֲמַת תִּגְבֹּל-בָּהּ צָר וְצִידוֹן כִּי חֲכָמָה מְאֹד:

מלבי"ם: כה אמר ה', עתה מודיע ענין אחר מה שיהיה באחרית הימים שיתחילו להכיר אמונת ישראל
ותורתם ויאמינו בתורת ה' כי קדושה היא, ואז לא לירושלים ילכו לדרוש שם את האמונה רק
הישמעאלים ידרשו אמתת דת ישראל, ואז לא ילכו עוד עיר אחת אל אחת ומשם לירושלים לדרוש
את ה', רק הישמעאלים ידרשו את האמונה האמתית מפי ישראל ויכירו שאלהים עם ישראל, ויחזיקו
עשרה אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי, ר"ל אם יראו ציצית בכנף בגדו שמזה יכירו שהוא
יהודי (והציצית מורים על זכירת המצות וגם על השראת השכינה בישראל כמ"ש תכלת דומה לים וכו'
ורקיע דומה לכסא הכבוד), לאמר נלכה עמכם, לא ילכו לירושלים רק ילכו עם היהודי ללמוד דתו
ואמונתו באשר ידעו שאלהים עם ישראל, אמר להם שבעת ההיא אשר יהיה זאת אז לא יהיה עוד
כמו שהיה עד הנה שהיה דבר ה' במקום מיוחד בירושלים או בא"י, כי אז: משא. נמשך למעלה בימים
ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים וכו' יהיה משא דבר ה' בארץ חדרך, אז ימצא דבר ה' והנבואה גם
בארץ חדרך שהיא ארץ רחוקה מאד גם שם יהיה משא דבר ה' והיהודי שנמצא שם ישאלו ממנו את
דבר ה' שיתפשט אז בכל האומה, (כמ"ש יואל ג' ונבאו בניכם ובנותיכם וכו'), ובדמשק יהיה מנוחתו,
מה שעד עתה היתה מנוחתו בירושלים כמ"ש (כי לא באתם עד עתה אל המנוחה וכתוב זאת מנוחתי
עד עד) תתשפט אז עד דמשק, שיהיה קצה גבול הצפוני של א"י כמ"ש ביחזקאל ס"ז מ"ז, ומבאר
הטעם כי לה' עין אדם, שעין כל בני האדם תצפה לה' עם כל שבטי ישראל שהם יצפו לה' בפרטות:
וגם חמת תגבל בה. גם חמת תהיה מגבול א"י לצד צפון, וכן צור וצידון אשר היא עתה חכמה מאד
תגבל בא"י ותהיה מגבולי הארץ (כמו שהתבאר ביחזקאל שם פסוק ט"ו ט"ז י"ז, שמדשק וחמת וצור
וצידון יהיה גבול א"י לצד צפון, עיין שם) וכו'

הרי שצור וצידון עתידים לגבול בא"י, כאשר כ"ז נמשך למעלה בַּיָּמִים הַהֵמָּה אֲשֶׁר יִחְזִיקוּ עֲשָׂרָה
אֲנָשִׁים מְכַל לְשָׁנוֹת הַגּוֹיִם וְהִחְזִיקוּ בְּכִנְף אִישׁ יְהוּדִי לֵאמֹר נִלְכָּה עִמָּכֶם כִּי שָׁמַעְנוּ אֱלֹהִים עִמָּכֶם:

תעלה אמת מן הארץ

רבותינו ז"ל בבראשית רבה - פרשת בראשית³⁰⁸: מה עשה הקדוש ברוך הוא נטל אמת והשליכה
לארץ, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא, רבון העולמים, מה את מבזה אלטיכסייה שלך,
תעלה אמת מן הארץ, ה"ה אמת מארץ תצמח. נתיבות עולם³⁰⁹: ואמר הקדוש ברוך הוא תעלה אמת
מן הארץ, כי אין התורה בארץ, רק שהאדם שיש בו התורה נחשב בשמים, מצד התורה שהיא מן
העליונים, ומפני כך אמרו בכל מקום מאן מלאכי רבנן, שבשביל התורה שיש עמהם, אשר התורה

³⁰⁷ בשבת ס"ג, א': אמר רבי ירמיה אמר רבי אלעזר: שני תלמידי חכמים המחדדין זה לזה בהלכה - הקדוש ברוך
הוא מצליח להם, שנאמר והדרך צלח, אל תקרי והדרך אלא וחדדך. יוצא ש"חדדך" כמו "הדרך". בילקוט שמעוני
תהלים רמז תתמ"א: דבר אחר והדרך זה תכלת שבציצית שישראל מתכסין בו וכו'

³⁰⁸ פרשה ח'.

³⁰⁹ נתיב האמת - פרק ג'.

היא מן השמים, נחשבו רבנן מלאכים³¹⁰. בקצות החושן - הקדמה: והיינו משום דידוע דשכל האדם ילאה להשיג האמת בהיות בארץ שורשו, ולזה אמרו אתה מבזה תכשיט שלך, כיון שעיקר הבריאה עבור התורה, והאדם בשכלו האנושי מהנמנע להשיג האמת האמיתי, וכאשר יתנהגו העולמות כולם מעלמא ועד עלמא ע"פ תורת האדם וכו' הרי אתה מבזה תכשיט שלך שחותמך אמת, ועל זה השיב הקדוש ברוך הוא זהו רצוני שתעלה אמת מן הארץ, והאמת יהיה כפי הסכמת החכמים בשכל האנושי ולשכון כבוד בארצו וכו'.

---

³¹⁰ במקום אחר ביארנו בס"ד, כי מאמרם בספרי - פרשת שלח פסקא קט"ו: ר' מאיר אומר וראיתם אותם לא נאמר כאן אלא וראיתם אותו, מגיד הכתוב שכל המקיים מצות ציצית, מעלים עליו כאלו הקביל פני שכינה, שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, והרקיע דומה לכסא הכבוד וכו' ובמדרש תנחומא - פרשת שלח סימן ל': וראיתם אותו, אותו ולא [אותם], כשישראל מסתכלין באותה ציצית של תכלת, נראה להם כאילו שכינה שרויה ביניהם. ובמדרש תהלים - מזמור צ': והדרך על בניהם, ואין הדרך אלא טלית הדור, הדומה להדור שלך, שנאמר הוד והדר לבשת, דאמר ר' חזקיה ואית דאמרי בשם ר' מאיר, תכלת דומה לים, וים דומה לעשבים, ועשבים דומים לאילנות, ואילנות לרקיע, ורקיע לנוגה, ונוגה לקשת, וקשת לדמות, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה [הנוגה] סביב [הוא] מראה דמות כבוד ה'. אמר ר' חזקיה בזמן שישראל מתכסין בציצית, לא יהיו סבורין שמא תכלת הן לובשין, אלא כך יהיו ישראל מסתכלין בציצית כאילו הדר שכינה עליהן, שנאמר וראיתם אותו, אותם לא נאמר, אלא אותו להקב"ה, הוי והדרך על בניהם. ילקוט. במשנת רבי אליעזר בפרשה י"ד: לפיכך צוה הקדוש ברוך הוא את ישראל להניחו על טליתיהן, וכאלו הן מסתכלין בכסא הכבוד, ומתיראין ממי שאמר והיה העולם.

מדרשים אלו ר"ל כמשמעם ופשוטם, מפני שהתכלת דומה לים לא מקרה הוא, אלא לפי שמוצא מקורה היא מן הים, מושפע צבעה, הספוג גם שאוב מן הים, וים דומה לרקיע טעמו מסתמא מפני שמשקף ים את רקיע עליו, והלא אם יטול מים מן הים, לא ידמו המים לרקיע. ע"ד זו רקיע דומה לכסא כבוד, הרי ילמד מהם, אשר גוון התכלת שברקיע, טעמו מצד כסא כבוד המצוי מעליו הוא, אשר רקיע בו משתקף כסא כבוד, מעין השתקפות שלרקיע עצמו בים. יוצא אפוא עניין נשגב פלאי, כי התכלת מחילזון, רושם מוחש של כסא כבוד מופיע בה, והוא סיבתה הראשונה, הגורם לגוונה הקבוע בה. הרקיע בה השתקפות של כסא כבוד, והים משקף גוון רקיע, בעוד התכלת דווקא, קולטת אותו הצבע בפועל ממש. בלשון רש"י - מנחות מ"ג ב': דומה לים - שנעשו בו נסים לישראל. ורקיע לכסא הכבוד - ומכח התכלת מזכיר היושב על כסא, ועוד נאה לישראל שיהא [דמות] כסאו עליהם וכו'.

